॥ अथ प्रारभ्यते स्कंदपुराणान्तर्गतसूतसंहितायां ब्रह्मगीता ॥

मुनय ऊचुः ॥ भवता सर्वमाख्यातं संक्षेपाद्विस्तरादपि ॥
इदानीं श्रोतुमिच्छामो ब्रह्मगीतामनुत्तमाम् ॥ १ ॥
सर्वविज्ञानरत्नानामाकरस्य महात्मनः ॥
कृष्णद्वैपायनस्यैव भवाञ्शिष्यः सुशिक्षितः ॥ २ ॥
त्वयैवाविदितं किंचिन्नास्ति सत्यं प्रभाषितम् ॥
यदि प्रसन्नो भगवांस्तन्नो वक्तुमिहार्हसि ॥ ३ ॥
सूत उवाच ॥ वक्ष्ये तामादरेणैव ब्रह्मगीतामनुत्तमाम् ॥
श्रद्धया सहिता यूयं शृणुत ब्रह्मवित्तमाः ॥ ४ ॥
पुरा कल्पान्तरे देवाः सर्वे संभूय सादरम् ॥
विचार्य सुचिरं कालं वेदानामर्थमुत्तमम् ॥ ५ ॥
संशयाविष्टचित्तास्तु तपस्तप्त्वा महत्तरम् ॥
अभिजग्मुर्विधातारं प्रष्टुं देवा मुनीश्वराः ॥ ६ ॥
यत्रास्ते जगतां नाथः सर्वज्ञः सर्ववित्प्रभुः ॥
महाकारुणिकः श्रीमान्ब्रह्मा भक्तहिते रतः ॥ ७ ॥
मेरुशृङ्गे वरे रम्ये सर्वयोगिसमावृते ॥
यक्षराक्षसगन्धर्वसिद्धाद्यैश्च सुसेविते ॥ ८ ॥
नानारत्नसमाकीर्णे नानाधातुविचित्रिते ॥
शकुन्तसंघसंघृष्टे नानातीर्थसमावृते ॥ ९ ॥
गुहाकोटिसमायुक्ते गिरिप्रस्रवणैर्युते ॥
मधुरादिरसैः षड्भिः समृद्धेऽतीव शोभने ॥ १० ॥
तत्र ब्रह्मवनं नाम शतयोजनमायतम् ॥
शतयोजनविस्तीर्णं दीर्घिकाभिः सुसंयुतम् ॥ ११ ॥
नानापशुसमायुक्तं नानापक्षिसमाकुलम् ॥

स्वादुपानीयसंयुक्तं फलमूलैश्च संयुतम् ॥ १२ ॥
भ्रमद्भ्रमरसंछन्नसुगन्धकुसुमद्रुमम् ॥
मन्दानिलसमायुक्तं मन्दातपसमायुतम् ॥ १३ ॥
निशाकरकरैर्युक्तं वनमस्ति महत्तरम् ॥
तत्र जाम्बूनदमयं तरुणादित्यसंनिभम् ॥ १४ ॥
नवप्राकारसंयुक्तमशीतिद्वारसंयुतम् ॥
महाबलसमोपेतैर्द्वारपालैश्च कोटिभिः ॥ १५ ॥
खड्गतोमरचापादिशस्त्रयुक्तैश्च रक्षितम् ॥
पुष्पप्रकरसंकीर्णं पूर्णकुम्भैश्च संयुतम् ॥ १६ ॥
ज्वलद्दीपैः समायुक्तं पुष्पमालाविराजितम् ॥
विचित्रचित्रसंयुक्तभित्तिकोटिसुशोभितम् ॥ १७ ॥
मुक्तादामसमायुक्तं वितानैर्मौक्तिकैर्युतम् ॥
अभ्रगामिध्वजैर्युक्तं प्रांशुतोरणसंयुतम् ॥ १८ ॥
नृत्यगीतादिभिर्युक्तमप्सरोगणसेवितम् ॥
नानाविधमहावाद्यैर्नानातालैश्च संयुतम् ॥ १९ ॥
मृदुमध्योग्रशब्दाढ्यं नानाकाहलसंयुतम् ॥
वेदघोषसमायुक्तं स्मृतिघोषसमान्वितम् ॥ २० ॥
पुराणघोषसंयुक्तमितिहासरवान्वितम् ॥
सर्वविद्यारवैर्युक्तं सर्वज्ञैश्च समावृतम् ॥ २१ ॥
अगाधजलपर्यन्तमवरोधसमन्वितम् ॥
रथकोटिसमायुक्तं कोटिकोटिगजावृतम् ॥ २२ ॥
कोटिकोटिसहस्रैश्च महाश्वैश्च विराजितम् ॥
अस्त्रशस्त्रादिसंयुक्तैरसंख्यातबलान्वितैः ॥ २३ ॥
असंख्यातैर्भटैर्नित्यं रक्षितं पुरमुत्तमम् ॥
अस्ति पुण्यवतां प्राप्यमप्राप्यं पापकर्मणाम् ॥ २४ ॥
तस्मिन्नन्तःपुरे शुद्धे सहस्रस्थूणसंयुते ॥

सर्वलक्षणसंयुक्ते सर्वालंकारसंयुते ॥ २५ ॥
मृदुतोरणसंयुक्ते कल्पवृक्षसमन्विते ॥
कण्ठीरवमुखैर्युक्ते षट्पदस्वनसंयुते ॥ २६ ॥
मृदुतल्पसमोपेते रत्ननिर्मितमण्डपे ॥
देव्या चापि सरस्वत्या वर्णविग्रहया सह ॥ २७ ॥
सर्वशब्दार्थभूतस्तु ब्रह्मा निवसति प्रभुः ॥
तत्र देवा द्विजा गत्वा ददृशुर्लोकनायकम् ॥ २८ ॥
नानारत्नसमोपेतं विचित्रमुकुटोज्ज्वलम् ॥
रत्नकुण्डलसंयुक्तं प्रसन्नवदनं शुभम् ॥ २९ ॥
नानारत्नसमोपेतहाराभरणभूषितम् ॥
महार्हमणिसंयुक्तकेयूरकरसंयुतम् ॥ ३० ॥
विचित्रकटकोपेतमंगुलीयकशोभितम् ॥
उत्तरीयकसंयुक्तं शुक्लयज्ञोपवीतिनम् ॥ ३१ ॥
नानारत्नसमोपेतं तुन्दबन्धविराजितम् ॥
चन्दनागरुकर्पूरक्षोददिग्धतनूरुहम् ॥ ३२ ॥
सुगन्धकुसुमोत्पन्ननानामालाविभूषितम् ॥
शुक्लवस्त्रपरीधानं तप्तजाम्बूनदप्रभम् ॥ ३३ ॥
स्वभासा सकलं नित्यं भासयन्तं परात्परम् ॥
सुरासुरमुनीन्द्रैश्च वन्द्यमानपदाम्बुजम् ॥ ३४ ॥
तं दृष्ट्वा सर्वकर्तारं साक्षिणं तमसः परम् ॥
महाप्रीतिसमोपेताः प्रसन्नवदनेक्षणाः ॥ ३५ ॥
संजातपुलकैर्युक्ता विवशा गद्गदस्वराः ॥
प्रकाशितसुखाब्ध्यन्तर्निमग्ना निर्मलावृतम् ॥ ३६ ॥
निरस्तनिखिलध्वान्ताः प्रणम्य वसुधातले ॥
शिरस्यञ्जलिमाधाय सर्वे देवाः समाहिताः ॥ ३७ ॥
तुष्टुवुर्हृष्टमीशानं सर्वलोकपितामहम् ॥

मुक्तिदं पुण्यनिष्ठानां दुःखदं पापकर्मणाम् ॥ ३८ ॥
देवा ऊचुः ॥ ब्रह्मणे ब्रह्मविज्ञानदुग्धोदधिविधायिने ॥
ब्रह्मतत्त्वदिदृक्षूणां ब्रह्मदाय नमो नमः ॥ ३९ ॥
कष्टसागरमग्नानां संसारोत्तारहेतवे ॥
साक्षिणे सर्वभूतानां साक्ष्यहीनाय वै नमः ॥ ४० ॥
सर्वधात्रे विधात्रे च सर्वद्वंद्वापहारिणे ॥
सर्वावस्थासु सर्वेषां साक्षिणे वै नमो नमः ॥ ४१ ॥
परात्परविहीनाय पराय परमेष्ठिने ॥
परिज्ञानवतामात्मस्वरूपाय नमो नमः ॥ ४२ ॥
पद्मजाय पवित्राय पद्मनाभसुताय च ॥
पद्मपुष्पेण पूज्याय नमः पद्मधराय च ॥ ४३ ॥
सुरज्येष्ठाय सूर्यादिदेवतातृप्तिकारिणे ॥
सुरासुरनरादीनां सुखदाय नमो नमः ॥ ४४ ॥
वेधसे विश्वनेत्राय विशुद्धज्ञानरूपिणे ॥
वेदवेद्याय वेदान्तविधये वै नमो नमः ॥ ४५ ॥
विधये विधिहीनाय विधिवाक्यविधायिने ॥
विध्युक्तकर्मनिष्ठानां नमो विद्याप्रदायिने ॥ ४६ ॥
विरिञ्चाय विशिष्टाय विशिष्टार्तिहराय च ॥
विषण्णानां विषादाब्धिविनाशाय नमो नमः ॥ ४७ ॥
नमो हिरण्यगर्भाय हिरण्यगिरिवर्तिने ॥
हिरण्यदानलभ्याय हिरण्यातिप्रियाय च ॥ ४८ ॥
शतानन्दाय शान्ताय शांकरज्ञानदायिने ॥
शमादिसहितस्यैव ज्ञानदाय नमो नमः ॥ ४९ ॥
शंभवे शंभुभक्तानां शंकराय शरीरिणाम् ॥
शांकरज्ञानहीनानां शत्रवे वै नमो नमः ॥ ५० ॥
नमः स्वयंभुवे नित्यं स्वयंभुब्रह्मदायिने ॥

स्वयं ब्रह्मस्वरूपाय स्वतन्त्राय परात्मने ॥ ५१ ॥
द्रुहिणाय दुराचारनिरतस्य दुरात्मनः ॥
दुःखदायान्यजन्तूनामात्मदाय नमो नमः ॥ ५२ ॥
वन्द्यहीनाय वन्द्याय वरदाय परस्य च ॥
वरिष्ठाय वरिष्ठानां चतुर्वक्त्राय वै नमः ॥ ५३ ॥
प्रजापतिसमाख्याय प्रजानां पतये सदा ॥
प्राजापत्यविरक्तस्य नमः प्रज्ञानदायिने ॥ ५४ ॥
पितामहाय पित्रादिकल्पनारहिताय च ॥
पिशुनागम्यदेहाय पेशलाय नमो नमः ॥ ५५ ॥
जगत्कर्त्रे जगद्गोप्त्रे जगद्धन्त्रे परात्मने ॥
जगद्दृश्यविहीनाय चिन्मात्रज्योतिषे नमः ॥ ५६ ॥
विश्वोत्तीर्णाय विश्वाय विश्वहीनाय साक्षिणे ॥
स्वप्रकाशैकमानाय नमः पूर्णपरात्मने ॥ ५७ ॥
स्तुत्याय स्तुतिहीनाय स्तोत्ररूपाय तत्त्वतः ॥
स्तोतृणामपि सर्वेषां सुखदाय नमो नमः ॥ ५८ ॥
सूत उवाच ॥ एवं ब्रह्माणमादित्याः स्तुत्वा भक्तिपुरःसरम् ॥
पृष्टवन्तस्तु सर्वेषां वेदानामर्थमादरात् ॥ ५९ ॥
ब्रह्माऽपि ब्रह्मविन्मुख्यः सर्ववेदैरभिष्टुतः ॥
प्राह गम्भीरया वाचा वेदानामर्थमुत्तमम् ॥ ६० ॥

इति श्रीस्कन्दपुराणे सूतसंहितायां चतुर्थस्य यज्ञवैभवखण्डस्योपरिभागे
ब्रह्मगीतासूपनित्सषसु ब्रह्मगीतिर्नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ अवाच्य एव वेदार्थः सर्वथा सर्वचेतनैः ॥
तथाऽपि वक्ष्ये भक्तानां युष्माकं शृणुतादरात् ॥ १ ॥
आत्मसंज्ञः शिवः शुद्ध एक एवाद्वयः सदा ॥
अग्रे सर्वमिदं देवा आसीत्तन्मात्रमास्तिकाः ॥ २ ॥

ततो नान्यन्मिषत्किंचित्स पुनः कालपाकतः ॥
प्राणिनां कर्मसंस्कारात्स्वशक्तिगतसत्त्वतः ॥३॥
स ऐक्षत जगत्सर्वं नु सृजा इति शंकरः ॥
स पुनः सकलाँनताँल्लोकानात्मीयशक्तितः ॥ ४ ॥
यथापूर्वं क्रमेणैव सुरा असृजत प्रभुः ॥
तं हरं केचिदिच्छन्ति केचिद्विष्णुं सुरोत्तमाः ॥ ५ ॥
केचिन्मामेव चेच्छन्ति केचिदिन्द्रादिदेवताः ॥
केचित्प्रधानं त्रिगुणं स्वतन्त्रं केवलं जडम् ॥ ६ ॥
अणवः केचिदिच्छन्ति शब्दं केचन मोहिताः ॥
क्षणप्रध्वंसिविज्ञानं केचन भ्रान्तचेतसः ॥ ७ ॥
शून्यसंज्ञं सुराः केचिन्निरुपाख्यं विमोहिताः ॥
केचिद्भूतानि चेच्छन्ति निसर्गं केचन भ्रमात् ॥ ८ ॥
तत्र तत्रैव तर्कांश्च प्रवदन्ति यथाबलम् ॥
सर्वे वादाः श्रुतिस्मृत्योर्विरुद्धा इति मे मतिः ॥ ९ ॥
पापिष्ठानां तु जन्तूनां तत्र तत्र सुरर्षभाः ॥
प्राक्संसारवशादेव जायते रुचिरास्तिकाः ॥ १० ॥
तेऽपि कालविपाकेन श्रद्धया पूतयाऽपि च ॥
पुरातनेन पुण्येन देवतानां प्रसादतः ॥ ११ ॥
कालेन महता देवाः सोपानक्रमतः पुनः ॥
वेदमार्गमिमं मुख्यं प्राप्नुवन्ति चिरंतनम् ॥ १२ ॥
प्राक्संसारवशादेव ये विचिन्त्य बलाबले ॥
विवशा वेदमापन्नास्तेऽपि कैवल्यभागिनः ॥ १३ ॥
वेदमार्गमिमं मुक्त्वा मार्गमन्यं समाश्रितः ॥
हस्तस्थं पायसं त्यक्त्वा लिहत्कूर्परमात्मनः ॥ १४ ॥
विना वेदेन जन्तूनां मुक्तिर्मार्गान्तरेण चेत् ॥
तमसाऽपि विना लोके ते पश्यन्ति घटादिकम् ॥ १५॥

तस्माद्वेदोदितो ह्यर्थः सत्यं सत्यं मयोदितम् ॥
अन्येन वेदितो ह्यर्थो न सत्यः परमार्थतः ॥ १६ ॥
परमार्थो द्विधा प्रोक्तो मया हे स्वर्गवासिनः ॥
एकः स्वभावतः साक्षात्परमार्थः सदैव तु ॥ १७ ॥
स शिवः सत्यचैतन्यसुखानन्तस्वलक्षणः ॥
अपरः कल्पितः साक्षाद्ब्रह्मण्यध्यस्तमायया ॥ १८ ॥
कल्पितानामवस्तूनां मध्ये केचन मायया ॥
परमार्थतया क्लृप्ताः व्यवहारे सुरर्षभाः ॥ १९ ॥
व्यवहारे तु संक्लृप्ताः केचनापरमार्थतः ॥
आकाशादि जगच्छुक्तिरूप्ये ते कथिते मया ॥ २० ॥
व्यावहारिकसत्यार्थं साक्षात्सत्यार्थचिद्घनम् ॥
उभयं वक्ति वेदस्तु मार्गा नैवं वदन्ति हि ॥ २१ ॥
स्वप्नावस्थासु संक्लृप्तसत्यार्थेन समानिमान् ॥
अर्थानेवाऽऽमनन्त्यन्ये मार्गा हे स्वर्गवासिनः ॥ २२ ॥
जाग्रत्काले तु संक्लृप्तसत्यार्थेन समानिमान् ॥
मार्गा एवाऽऽमनन्त्यर्थान्का कथा सत्यचिद्घने ॥ २३ ॥
तस्मादेकैकया दृष्ट्या मार्गाः सत्यार्थभाषिणः ॥
दृष्ट्यान्तरेण ते भ्रान्ता इति सम्यङ्निरूपणम् ॥ २४ ॥
चैतन्यापेक्षया चेत्यं व्योमादि सकलं जगत् ॥
असत्यं सत्यरूपं तत्कुम्भकुड्याद्यपेक्षया ॥ २५ ॥
कुम्भकुड्यादयो भावा अपि व्योमाद्यपेक्षया ॥
असत्याः सत्यरूपास्ते शुक्तिरूप्याद्यपेक्षया ॥ २६ ॥
जाग्रादित्युदितावस्थामपेक्ष्य स्वपनाभिधा ॥
अवस्थाऽसत्यरूपा हि न सत्या हि दिवौकसः ॥ २७ ॥
तथाऽपि स्वप्नदृष्टं तु वस्तु स्वर्गनिवासिनः ॥
सूचकं हि भवत्येव जाग्रत्सत्यार्थसिद्धये ॥ २८ ॥

तथैव मार्गाः सुभ्रान्ता अपि वेदोदितस्य तु ॥
अर्थस्य प्राप्तिसिद्ध्यार्था भवन्त्येव न संशयः ॥ २९॥
तस्माद्वेदेतरा मार्गा नैव त्याज्या निरूपणे ॥
वेदानिष्ठस्तु तान्मार्गान्कदाचिदपि न स्पृशेत् ॥ ३० ॥
वेदनिष्ठस्तु मार्गास्तान्मोहेनापि स्पृशेद्यदि ॥
प्रायश्चित्ती भवत्येव नात्र कार्या विचारणा ॥ ३१ ॥
एकस्यामपि तैः सार्धं पङ्क्तौ वेदैकसंस्थितः ॥
मोहेनापि न भुंजीत भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३२॥
इज्यादानविवाहादिकार्यमध्ययनं श्रुतः ॥
यदि तैर्मोहतः कुर्यात्कुर्याच्चान्द्रायणत्रयम् ॥ ३३ ॥
धर्माधर्मादिविज्ञानं नाऽऽददीत श्रुतौ स्थितः ॥
तेभ्यो मोहादपि प्राज्ञाः श्रेयस्कामी कदाचन ॥ ३४ ॥
वेदबाह्येषु मार्गेषु संस्कृता ये नराः सुराः ॥
ते हि पाषण्डिनः साक्षात्तथा तैः सहवासिनः ॥ ३५॥
कलौ जगद्विधातारं शिवं सत्यादिलक्षणम् ॥
नार्चयिष्यन्ति वेदेन पाषण्डोपहता जनाः ॥ ३६ ॥
वेदसिद्धं महादेवं साम्बं चन्द्रार्धशेखरम् ॥
नार्चयिष्यन्ति वेदेन पाषण्डोपहता जनाः ॥ ३७ ॥
वेदोक्तेनैव मार्गेण भस्मनैव त्रिपुण्ड्रकम् ॥
धूलनं नाऽऽचरिष्यन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ३८ ॥
रुद्राक्षधारणं भक्त्या वेदोक्तेनैव वर्त्मना ॥
न करिष्यन्ति मोहेन पाषण्डोपहता जनाः ॥ ३९ ॥
लिंगे दिने दिने देवं शिवरुद्रादिसंज्ञितम् ॥
नार्चयिष्यन्ति वेदेन पाषण्डोपहता जनाः ॥ ४० ॥
देवकार्यं न कुर्वन्ति पितृकार्यं विशेषतः ॥
औपासनं न कुर्वन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ४१ ॥

पञ्चयज्ञं न कुर्वन्ति तथैवातिथिपूजनम् ॥
वैश्वदेवं न कुर्वन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ४२ ॥
वेदबाह्येन मार्गेण पूजयन्ति जनार्दनम् ॥
निन्दन्ति शंकरं मोहात्पाषण्डोपहता जनाः ॥ ४३ ॥
ब्रह्माणं केशवं रुद्रं भेदभावेन मोहिताः ॥
पश्यन्त्येकं न जानन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ४४॥
अदक्षिणमनभ्यंगमधौतचरणं तथा ॥
कुर्वन्त्यनग्निकं श्राद्धं पाषण्डोपहता जनाः ॥ ४५ ॥
एकादश्यामथाष्टम्यां चतुर्दश्यां विशेषतः ॥
उपवासं न कुर्वन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ४६ ॥
शतरुद्रीयचमकैस्तथा पौरुषसूक्तकैः ॥
नाभिषिञ्चन्ति देवेशं पाषण्डोपहता जनाः ॥ ४७ ॥
चिरंतनानि स्थानानि शिवस्य परमात्मनः ॥
न द्रक्ष्यन्ति महाभक्त्या पाषण्डोपहता जनाः ॥ ४८॥
श्रीमद्दक्षिणकैलासे वर्तनं श्रद्धया सह ॥
वत्सरं न करिष्यन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ४९ ॥
श्रीमद्व्याघ्रपुरे पुण्ये वर्तनं भुक्तिमुक्तिदम् ॥
वत्सरं न करिष्यन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ५० ॥
अन्येषु च विशिष्टेषु शिवस्थानेषु वर्तनम् ॥
वत्सरं न करिष्यन्ति पाषण्डोपहता जनाः ५१ ॥
दिने दिने तु वेदान्तमहावाक्यार्थनिर्णयम् ॥
आचार्यान्न करिष्यन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ५२ ॥
संन्यासं परहंसाख्यं नांगीकुर्वन्ति मोहिताः ॥
प्रद्वेषं च करिष्यन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ५३ ॥
अन्यानि यानि कर्माणि वेदेनैवोदितानि तु ॥
नाऽऽचरिष्यन्ति तान्येव पाषण्डोपहता जनाः ॥ ५४॥

स्मार्तान्यपि च कर्माणि यानि यानि सुरोत्तमाः ॥
नाचरिष्यन्ति तान्येव पाषण्डोपहता जनाः ॥ ५५ ॥
ऊर्ध्वपुण्ड्रं ललाटे तु वर्तुलं चार्धचन्द्रकम् ॥
धारयिष्यन्ति मोहेन पाषण्डोपहता जनाः ॥ ५६ ॥
शंखचक्रगदावज्रैरंकनं विग्रहे स्वके ॥
मोहेनैव करिष्यन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ५७ ॥
मनुष्याणां च नाम्ना तु तेषामाकारतोऽपि च ॥
लांछिताश्च भविष्यन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ५८ ॥
बहुनोक्तेन किं वेदमर्यादाभेदनं सुराः ॥
श्रद्धयैव करिष्यन्ति पाषण्डोपहता जनाः ॥ ५९ ॥
धीरा विशिष्टाश्च महेश्वरस्य प्रसादयुक्ताश्च महत्तमाश्च ॥
वेदोदितं केवलमेव देवा मुदा करिष्यन्ति
विमुक्तिसिद्ध्यै ॥ ६० ॥

इति ब्रह्मगीतासु० वेदार्थविचारो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ सर्वात्मा शंकरो नाम साक्ष्येव सकलस्य तु ॥
साक्ष्यभावे जगत्साक्ष्यं कथं भाति सुरोत्तमाः ॥ १ ॥
स्वतो भानविहीनं हि जगत्सर्वं चराचरम् ॥
जडताऽजडता चास्य जगतो भानवत्तया ॥ २ ॥
भानं विज्ञानतो जन्यमिति कैश्चिदुदीर्यते ॥
तन्न संगतमेव स्याज्जन्यं चेज्जडमेव तत् ॥
जडानामेव जन्यत्वं कुम्भादीनां हि संमतम् ॥ ३ ॥
विज्ञानं चापि भानस्य नैवोत्पादकमिष्यते ॥
ज्ञानस्य भानरूपेण परिणामो न सिध्यति ॥ ४ ॥
अविक्रियत्वाज्ज्ञानस्य यदि तस्यापि विक्रिया ॥
तर्हि क्षीरादिवच्चेत्यं भवेत्तन्नैव वेदनम् ॥ ५ ॥

तथा भानस्य विज्ञानं नैवाऽऽरम्भकमिष्यते ॥
अद्रव्यत्वाद्गुणत्वेन परैरंगीकृतत्वतः ॥ ६ ॥
असद्रूपस्य भानस्य ज्ञानं नाऽऽरम्भकं भवेत् ॥
वन्ध्यासूनोरपि ज्ञानं तदा ह्यारम्भकं भवेत् ॥ ७ ॥
प्रागसद्रूपभानस्य ज्ञानं नाऽऽरम्भकं भवेत् ॥
असतः प्राक्त्वपूर्वाणां विशेषाणामभावतः ॥ ८ ॥
अतो विज्ञानजन्यत्वं नास्ति भानस्य सर्वदा ॥ ९ ॥
ज्ञानस्यापि न जन्यत्वमस्ति हे स्वर्गवासिनः ॥
उक्तन्यायेन जन्यत्वप्रतीतिर्भ्रान्तिरेव हि ॥ १० ॥
भानस्यापि तथा भ्रान्तिर्जन्यत्वप्रतिभा सुराः ॥
भावत्वे सत्यजन्यत्वाज्ज्ञानं नित्यं सुरोत्तमाः ॥ ११ ॥
यज्जगद्भासकं भानं नित्यं भाति स्वतः सुराः ॥
स एव जगतः साक्षी सर्वात्मा शंकराभिधः ॥ १२ ॥
तेन कल्पितसंबन्धादज्ञानं भाति न स्वतः ॥
अज्ञानजन्यं चित्तं च रागद्वेषादयस्तथा ॥
अज्ञानस्पृष्टचैतन्यादेवं भान्ति न च स्वतः ॥ १३ ॥
प्राणश्चापि तथा बाह्यकरणानि वपुस्तथा ॥
चित्तवृत्त्यभिसंबन्धद्वारेणैव दृगन्वयात् ॥ १४ ॥
विभान्ति न स्वतो बाह्यविषयाश्च तथैव च ॥ १५ ॥
अनुमानादिवृत्तिस्थं चैतन्यं सुरसत्तमाः ॥
अर्थानामपि केषां चिद्भासकं तेन शंकरः ॥ १६ ॥
सर्वावभासकः प्रोक्तस्तेन भातमिदं जगत् ॥
अतो रूपाणि तेनैव पश्यतीशेन मानवः ॥ १७ ॥
शृणोत्यनेन शब्दांश्च गन्धानाजिघ्रति प्रियान् ॥
अनेनैव सदा वाचं व्याकरोति तु मानवः ॥
अनेन स्वादु चास्वादु विजानाति च मानवः ॥ १८ ॥

शंकराख्यं तु विज्ञानं बहुधा शब्द्यते बुधैः ॥
केचिद्धृदयमित्याहुर्ब्राह्मणा हे सुरोत्तमाः ॥ १९ ॥
मन इत्यपरे सन्तः संज्ञानमिति केचन ॥
आज्ञानमिति विद्वांसः केचिद्वै स्वर्गवासिनः ॥ २० ॥
विज्ञानमिति चाप्यन्ये प्रज्ञानमिति केचन ॥
मेधेति ब्राह्मणाः केचिद्दृष्टिरित्यपरे बुधाः ॥ २१ ॥
धृतिरित्यपरे प्राज्ञा मतिरित्यपि केचन ॥
मनीषेति महाप्राज्ञा जूतिरित्यपरे बुधाः ॥ २२ ॥
स्मृतिरित्यास्तिकाः केचित्संकल्प इति केचन ॥
क्रतुरित्यपरे प्राज्ञाः काम इत्यपरे जनाः ॥ २३ ॥
वश इत्यास्तिकाः केचित्सर्वाण्येतानि संततम् ॥
प्रज्ञानस्य शिवस्यास्य नामधेयान्यसंशयम् ॥ २४ ॥
एष ब्रह्मैष देवेन्द्र एष एव प्रजापतिः ॥
एष एव हि देवाश्च भूतानि भुवनानि च ॥ २५ ॥
अण्डजा जारुजाश्चैव स्वेदजा उद्भिजा (ज्जा) अपि ॥
अश्वा गावश्च मर्त्याश्च हस्तिपूर्वास्तथैव च ॥ २६ ॥
स्थावरं जंगमं चैव तथाऽन्यदपि किंचन ॥
सर्वमेतदयं शंभुः प्रज्ञानघनलक्षणः ॥ २७ ॥
प्रतिष्ठा सर्ववस्तूनां प्रज्ञैषा परमेश्वरी ॥
प्रज्ञानमेव तद्ब्रह्म शिवरुद्रादिसंज्ञितम् ॥ २८ ॥
एवंरूपपरिज्ञानादेव मर्त्योऽमृतो भवेत् ॥
न कर्मणा न प्रजया न चान्येनापि केनचित् ॥ २९ ॥
ब्रह्मवेदनमात्रेण ब्रह्माऽऽप्नोत्येव मानवः ॥
अत्र नास्त्येव संदेहस्त्रिर्वः शपथयाम्यहम् ॥ ३० ॥
तद्विद्याविषयं ब्रह्म सत्यज्ञानसुखाद्वयम् ॥
संसारके गुहावाच्ये मायाज्ञानादिसंज्ञिते ॥

निहितं ब्रह्म यो वेद परमव्योमसंज्ञिते ॥ ३१ ॥
सोऽश्नुते सकलान्कामानक्रमेण सुरर्षभाः ॥
विदितब्रह्मरूपेण जीवन्मुक्तो न संशयः ॥ ३२ ॥
प्रत्यगज्ञानविज्ञानमायाशक्तेस्तु साक्षिणम् ॥
एकं ब्रह्म च संपश्यन्साक्षाद्ब्रह्मविदुत्तमः ॥ ३३ ॥
ब्रह्मरूपात्मनस्तस्मादेतस्माच्छक्तिमिश्रितात् ॥
अपंचीकृत आकाशः संभूतो रज्जुसर्पवत् ॥ ३४ ॥
आकाशाद्वायुसंज्ञस्तु स्पर्शोऽपञ्चीकृतः पुनः ॥
वायोरग्निस्तथा चाग्नेराप अद्भ्यो वसुंधरा ॥ ३५ ॥
तानि भूतानि सूक्ष्माणि पञ्चीकृत्य शिवाज्ञया ॥
तेभ्य एव सुरा सृष्टं ब्रह्माण्डाख्यमिदं मया ॥ ३६ ॥
भुवनानि विशिष्टानि निर्मितानि शिवाज्ञया ॥
ब्रह्माण्डस्योदरे देवा देवाश्च विविधा अमी ॥ ३७ ॥
देवादयो मनुष्याश्च तथा पश्वादयो जनाः ॥
तत्तत्कर्मानुरूपेण मया सृष्टाः शिवाज्ञया ॥ ३८ ॥
अस्थिस्नाय्वादिरूपं यच्छरीरं भाति देहिनाम् ॥
तस्मात्प्राणमयो ह्यात्मा विभिन्नश्चाऽऽन्तरो यतः ॥३९॥
योऽयं प्राणमयो ह्यात्मा भाति सर्वशरीरिणाम् ॥
ततो मनोमयो ह्यात्मा विभिन्नश्चाऽऽन्तरत्वतः ॥ ४० ॥
योऽयं मनोमयो ह्यात्मा भाति सर्वशरीरिणाम् ॥
विज्ञानमय आत्मा च ततोऽन्यश्चाऽऽन्तरो यतः ॥४१॥
विज्ञानमय आत्मा यो विभाति सकलात्मनाम् ॥
आनन्दमय आत्मा च ततोऽन्यश्चाऽऽन्तरो यतः ॥४२॥
योऽयमन्नमयः सोऽयं पूर्णः प्राणमयेन तु ॥
मनोमयेन प्राणोऽपि तथा पूर्णः स्वभावतः ॥ ४३ ॥
तथा मनोमयो ह्यात्मा पूर्णो ज्ञानमयेन तु ॥

आनन्देन सदा पूर्णस्तथा ज्ञानमयः सुराः ॥ ४४ ॥
तथाऽऽनन्दमयश्चापि ब्रह्मणाऽन्येन साक्षिणा ॥
सर्वान्तरेण संपूर्णो ब्रह्म नान्येन केनचित् ॥ ४५ ॥
यदिदं ब्रह्म पुच्छाख्यं सत्यज्ञानाद्वयात्मकम् ॥
स रसः सर्वदा साक्षान्नान्यथा सुरपुंगवाः ॥ ४६ ॥
एतमेव रसं साक्षाल्लब्ध्वा देही सनातनम् ॥
सुखी भवति सर्वत्र नान्यथा सुरसत्तमाः ॥ ४७ ॥
असत्यस्मिन्परानन्दे स्वात्मभूतेऽखिलात्मनाम् ॥
को जीवति नरो देवाः को वा नित्यं विचेष्टते ॥४८॥
तस्मात्सर्वात्मनां चित्ते भासमानो रसो हरः ॥
आनन्दयति दुःखाढ्यं जीवात्मानं कृपाबलात् ॥४९॥
यदा ह्येवैष एतस्मिन्नदृश्यत्वादिलक्षणे ॥
निर्भेदं परमेकत्वं विन्दते सुरसत्तमाः ॥ ५० ॥
तदैवाभयमत्यन्तं कल्याणं परमामृतम् ॥
स्वात्मभूतं परं ब्रह्म स याति स्वर्गवासिनः ॥ ५१ ॥
यदा ह्येवैष एतस्मिन्नल्पमप्यन्तरं नरः ॥
विजानाति तदा तस्य भयं स्यान्नात्र संशयः ॥ ५२ ॥
सर्वेषामात्मभूतं यद्ब्रह्म सत्यादिलक्षणम् ॥
उदास्ते तत्सुरश्रेष्ठा यथाजातजनं प्रति ॥ ५३ ॥
सम्यग्ज्ञानैकनिष्ठानां तदेव परमं पदम् ॥
तदा स्वात्मतया भाति केवलं कृपया सुराः ॥ ५४ ॥
तत्त्वेवाधीतवेदस्य सहाङ्गैः सुरपुंगवाः ॥
मननेन विहीनस्य भयहेतुः सदा भवेत् ॥ ५५ ॥
भीषाऽस्मात्पवते वायुर्भीषोदेति दिवाकरः ॥
भीषाऽस्मादग्निरिन्द्रश्च मृत्युर्धावति पंचमः ॥ ५६ ॥
अस्यैवाऽऽनन्दलेशेन स्तंबान्ता विष्णुपूर्वकाः ॥

भवन्ति सुखिनो देवास्तारतम्यक्रमेण तु ॥ ५७ ॥
तत्तत्पदविरक्तस्य श्रोत्रियस्य प्रसादिनः ॥
स्वरूपभूत आनन्दः स्वयं भाति पदे यथा ॥ ५८ ॥
अयमेव शिवः साक्षादादित्यहृदये तथा ॥
अन्येषां हृदये चैव भाति साक्षितया स्वयम् ॥ ५९ ॥
विहाय साक्ष्यं देहादि मायान्तं तु विवेकतः ॥
सर्वसाक्षिणमात्मानं यः पश्यति स पश्यति ॥ ६० ॥
रुद्रनारायणादीनां स्तम्बान्तानां च साक्षिणम् ॥
एवं तर्कप्रमाणाभ्यां यः पश्यति स पश्यति ॥ ६१ ॥
यस्यैवं तर्कमानाभ्यामस्ति विज्ञानमास्तिकाः ॥
स लोकादखिलादस्माद्विभिद्याऽऽत्मानमात्मना ॥६२॥
अन्नादीनखिलान्कोशानाभासेन विभासितान् ॥
उपसंक्रामतीशस्य प्रसादादेव केवलात् ॥ ६३ ॥
यतो वाचो निवर्तन्ते निमित्तानामभावतः ॥
निर्विशेषे शिवे शब्दः कथं देवाः प्रवर्तते ॥ ६४ ॥
विशेषं कंचिदाश्रित्य खलु शब्दः प्रवर्तते ॥
यस्मादेतन्मनः सूक्ष्मं व्यावृत्तं सर्वगोचरम् ॥ ६५ ॥
यस्माच्छ्रोत्रत्वगक्ष्यादिखानि कर्मेन्द्रियाणि च ॥
व्यावृत्तानि पराग्वस्तुविषयाणि सुरोत्तमाः ॥ ६६ ॥
तद्ब्रह्माऽऽनन्दमद्वंद्वं निर्गुणं सत्यचिद्घनम् ॥
विदित्वा स्वात्मरूपेण न बिभेति कुतश्चन ॥ ६७ ॥
एवं यस्तु विजानाति स्वगुरोरुपदेशतः ॥
स साध्वसाधुकर्मभ्यां सदा न तपति प्रभुः ॥ ६८ ।
तप्यतापकरूपेण विभातमखिलं जगत् ॥
प्रत्यगात्मतया भाति ज्ञानाद्वेदान्तवाक्यजात् ॥ ६९ ॥
कर्ता कारयिता कर्म करणं कार्यमास्तिकाः ॥

सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ७० ॥
प्रमाता च प्रमाणं च प्रमेयं प्रमितिस्तथा ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ७१ ॥
नियोज्यश्च नियोगश्च साधनानि नियोजकः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ७२ ॥
भोक्ता भोजयिता भोगो भोगोपकरणानि च ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ७३ ॥
ग्राहकश्च तथा ग्राह्यं ग्रहणं सर्वतोमुखम् ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ७४ ॥
अन्यथाज्ञानमज्ञानं संशयज्ञानमेव च ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ७५ ॥
घटज्ञानं पटज्ञानं कुड्यादिज्ञानमेव च ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ७६ ॥
घटः कुड्यं कुसूलं च पटः पात्रं च पर्वतः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ७७ ॥
पातालाद्याश्च लोकाश्च सत्यलोकादयोऽपि च ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ७८ ॥
ब्रह्माण्डं तत्र क्लृप्तानामण्डानां शतकोटयः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ७९ ॥
समुद्राश्च तटाकाश्च नद्यः सर्वनदा अपि ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ८० ॥
मेरुमन्दारपूर्वाश्च पर्वताश्च महत्तराः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ८१ ॥
वनानि वनदेशाश्च वन्यानि विविधानि च ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ८२ ॥
वृक्षाश्च विविधाः क्षुद्रतृणगुल्मादयोऽपि च ॥

सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ८३ ॥
आकाशादीनि भूतानि भौतिकान्यखिलान्यपि ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ८४ ॥
शब्दस्पर्शादितन्मात्ररूपाणि सकलानि च ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ८५ ॥
कृमिकीटपतङ्गाश्च क्षुद्रा अपि च जन्तवः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ८६ ॥
पशवश्च मृगाश्चैव पन्नगाः पापयोनयः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ८७ ॥
मनुष्याश्चैव मातङ्गा अश्वा उष्ट्राः खरा अपि ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ८८ ॥
यक्षराक्षसगन्धर्वप्रमुखाः सिद्धकिंनराः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ८९ ॥
कर्मदेवाश्च देवाश्च देवराजो विराट् स्वराट् ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ९० ॥
अहं च मद्विभूतिश्च मम भक्ताश्च देहिनः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ९१ ॥
विष्णुर्विष्णुविभूतिश्च विष्णुभक्ताश्च देहिनः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ९२ ॥
रुद्रो रुद्रविभूतिश्च रुद्रभक्ताश्च देहिनः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ९३ ॥
ईश्वरस्तद्विभूतिश्च तदीयाः सर्वदेहिनः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ९४ ॥
सदाशिवसमाख्यस्तु शिवस्तस्य विभूतयः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ९५ ॥
दिशश्च विदिशश्चैव साभ्रं नक्षत्रमण्डलम् ॥

सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ९६ ॥
वासुदेवः संकर्षणः प्रद्युम्नश्चानिरुद्धकः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ९७ ॥
मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नारसिंहोऽथ वामनः ॥
तद्भक्ताश्च तथा भान्ति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ९८ ॥
आश्रमाश्च तथा वर्णाः संकरा विविधा अपि ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ९९ ॥
निषिद्धं चानिषिद्धं च निषेधा विधयोऽपि च ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ १०० ॥
शरीरमिन्द्रियं प्राणो मनो बुद्धिरहंकृतिः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ १०१ ॥
कामक्रोधादयः सर्वे तथा शान्त्यादयोऽपि च ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ १०२ ॥
जीवात्मा परमात्मा च तयोर्भेदश्च भेदकः ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ १०३ ॥
जडशक्तिप्रभेदाश्च चिच्छक्तिस्तद्भिदाऽपि च ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ १०४ ॥
अस्तिशब्दोदिता अर्था नास्तिशब्दोदिता अपि ॥
सर्वमात्मतया भाति प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ १०५ ॥
आत्मा नाम सुराः स्वेन भासा यो भाति संततम् ॥
तमेव त्वमहंशब्दप्रत्ययाभ्यां तु जन्तवः ॥ १०६ ॥
व्यवहारे विजानन्ति न जानन्त्येव तेऽर्थतः ॥
अर्थतश्चास्य वेत्तारो न विद्यन्तेऽद्वयत्वतः ॥ १०७ ॥
एवमात्मानमद्वैतमात्मना वेद यः स्थिरम् ॥
सोऽयमर्थमिमं नित्यं गायन्नास्ते स्वभावतः ॥ १०८ ॥
यथा नर्तनमीशस्य स्वभावाल्लोकरक्षकम् ॥

तथा विद्या विनोदाख्या गीतिर्लोकोपकारिणी ॥१०९॥
यथैवाऽऽदिगुरोर्गीतिर्लोकानां हितकारिणी ॥
तथैवास्य गुरोर्गीतिर्लोकानां हितकाम्यया ॥ ११० ॥
आप्तकामस्य रुद्रस्य गीतिर्व्याख्यानलक्षणा ॥
परोपकारिणी तद्वद्गीतिरस्यापि सद्गुरोः ॥ १११ ॥
लौकिकेष्वपि गानेषु प्रसादं कुरुते शिवः ॥
किं पुनर्वैदिके गाने ततो गानं समाश्रयेत् ११२ ॥
व्याख्यागानेष्वशक्तस्तु शिवमुद्दिश्य भक्तितः ॥
लौकिकीमपि वा गीतिं कुर्यान्नित्यमतन्द्रितः ॥११३॥
गीतिज्ञानं शिवप्राप्तेः सुतरां कारणं भवेत् ॥
गीतिज्ञानेन योगः स्याद्योगादेव शिवैक्यता ॥ ११४॥
गीतिज्ञो यदि योगेन न याति परमेश्वरम् ॥
प्रतिबन्धकबाहुल्यात्तस्यैवानुचरो भवेत् ॥ ११५ ॥
केवलं लौकिकं गानं न कुर्यान्मोहतोऽपि वा ॥
यदि कुर्यात्प्रमादेन प्रायश्चित्ती भवेद्द्विजः ॥ ११६ ॥
अतस्तु संसारविनाशने रतः श्रुतिप्रमाणेन च तर्कवर्त्मना ॥ प्रबोधमासाद्य शिवस्य तं पुनः सदैव गायन्विचरेदिमां महीम् ॥ ११७ ॥
इत्युपनिषत्परतत्त्वविषया वः सत्यमुदिता सकलदुःखनिहन्त्री ॥ कष्टहृदयस्य मनुजस्य न देया भक्तिसहितस्य तु शिवस्य खलु देया ॥ ११८ ॥

इति ब्रह्मगीतासु० साक्षिशिवस्वरूपकथनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

ब्रह्मोवाच॥ अस्ति देवः स्वतः सिद्धः साक्षी सर्वस्य सर्वदा ॥
संसारार्णवमग्नानां साक्षात्संसारमोचकः ॥ १ ॥
सर्वेषां तु मनस्तेन प्रेरितं नियमेन तु ॥

विषये गच्छति प्राणश्चेष्टते वाग्वदत्यपि ॥ २ ॥
चक्षुः पश्यति रूपाणि श्रोत्रं शब्दं शृणोत्यपि ॥
अन्यानि खानि सर्वाणि तेनैव प्रेरितानि तु ॥ ३ ॥
स्वं स्वं विषयमुद्दिश्य प्रवर्तन्ते निरन्तरम् ॥
प्रवर्तकत्वं चाप्यस्य मायया न स्वभावतः ॥ ४ ॥
इन्द्रियाणां तु सत्ता च नैव स्वाभाविकी मता ॥
तप्तायःपिण्डवत्तस्य सत्तयैव सुरर्षभाः ॥ ५ ॥
श्रोत्रमात्मनि चाध्यस्तं स्वयं देवो महेश्वरः ॥
अनुप्रविश्य श्रोत्रस्य ददाति श्रोत्रतां हरः ॥ ६ ॥
मन आत्मनि चाध्यस्तं प्रविश्य परमेश्वरः ॥
मनस्त्वं तस्य सत्त्वस्थो ददाति नियमेन तु ॥ ७ ॥
वाचो वाक्त्वमनुप्राप्य प्राणस्य प्रणतां हरः ॥
ददाति नियमेनैव चक्षुष्ट्वं चक्षुषस्तथा ॥ ८ ॥
अन्येषामिन्द्रियाणां तु कल्पितानामपीश्वरः ॥
तत्तद्रूपमनुप्राप्य ददाति नियमेन तु ॥ ९ ॥
तत्र चक्षुश्च वाक्चैव मनश्चान्यानि खानि च ॥
न गच्छन्ति स्वयंज्योतिःस्वभावे परमात्मनि ॥ १० ॥
स देवो विदितादन्यस्तथैवाविदितादपि ॥
वाचा च मनसा चैव चक्षुषा च तथैव च ॥ ११ ॥
श्रोत्रेणापि सुरश्रेष्ठाः प्राणेनान्येन केनचित् ॥
न शक्यो गोचरीकर्तुं सत्यमेव मयोदितम् ॥ १२ ॥
यस्येदमखिलं नित्यं गोचरं रूपवद्भवेः ॥
तदेव परमं ब्रह्म वित्त यूयं सनातनम् ॥ १३ ॥
एवं जानन्ति ये धीरास्तर्कतश्च प्रमाणतः ॥
गुरूक्त्या स्वानुभूत्या च भवन्ति खलु तेऽमृताः ॥ १४ ॥
सुज्ञातमिति तद्ब्रह्म मनुध्वं यदि हे सुराः ॥

दभ्रमेव हि तत्साक्षि ब्रह्म वेद्यं कथं भवेत् ॥ १५ ॥
यस्य स्वात्मतया ब्रह्म विदितं कर्मतां विना ॥
तस्य तज्ज्ञानकर्तृत्वविहीनस्य मतं हि तत् ॥ १६ ॥
यस्यामतं तस्य मतं मतं यस्य न वेद सः ॥
अविज्ञातं विजानतां विज्ञातमविजानताम् ॥ १७ ॥
ब्रह्मज्ञाने घटज्ञाने भ्रान्तिज्ञानेऽपि चाऽऽस्तिकाः ॥
नैव कर्तृ न कर्मापि ब्रह्म चित्केवलं भवेत् ॥ १८ ॥
यस्य कर्तृतया भातं ब्रह्माकर्तृ सुरोत्तमाः ॥
तस्य ब्रह्मामतं यस्मात्कर्तृ तस्य मतं हि तत् ॥ १९ ॥
यस्य कर्मतया भातं ब्रह्माकर्म सुरोत्तमाः ॥
तस्य ब्रह्मामतं यस्मात्कर्म तस्य मतं हि तत् ॥ २० ॥
अकर्त्रविषयप्रत्यक्प्रकाशः स्वात्मनैव तु ॥
विना तर्कप्रमाणाभ्यां ब्रह्म यो वेद वेद सः ॥ २१ ॥
एवंरूपपरिज्ञानमपि दृश्यतयैव तु ॥
यस्य भाति स तत्साक्षी ब्रूत ब्रह्मात्मवित्कथम् ॥ २२ ॥
ब्रह्मविद्याऽपि ज्ञाता चेद्वेद्या भवति कुम्भवत् ॥
अवेद्यं ब्रह्म वेद्यं स्याद्वेद्यविद्याभिसंगमात् ॥ २३ ॥
वेत्ताऽपि विद्यासंबन्धात्सविशेषो भवेद्ध्रुवम् ॥
निर्विशेषं परं ब्रह्म ततो विद्वान्न चाऽऽत्मवित् ॥ २४ ॥
विद्याया आश्रयत्वेन विषयत्वेन वा भवेत् ॥
ब्रह्म नैवान्यथा तत्र ब्रह्म ब्रह्म भवेत्कथम् ॥ २५ ॥
ब्रह्मसंबन्धहीना चेद्विद्या ब्रह्म तु वेदितुम् ॥
अशक्यं तत्र हे देवाः को वा ब्रह्मात्मविद्भवेत् ॥ २६ ॥
ब्रह्मण्यध्यस्तमायादिनिवृत्तिं कुरुते तु सा ॥
विद्या यदि न मायायाः प्रत्यगात्मन्यसंभवात् ॥ २७ ॥
प्रत्यगात्मा परं ज्योतिर्माया सा तु महत्तमः ॥

तथा सति कथं मायासंभवः प्रत्यगात्मनि ॥ २८ ॥
तस्मात्तर्कप्रमाणाभ्यां स्वानुभूत्या च चिद्घने ॥
स्वप्रकाशैकसंसिद्धेर्नास्ति माया परात्मनि ॥ २९ ॥
व्यावहारिकदृष्ट्येयं विद्याऽविद्या न चान्यथा ॥
तत्त्वदृष्ट्या तु नास्त्येव तत्त्वमेवास्ति केवलम् ॥ ३० ॥
व्यावहारिकदृष्टिस्तु प्रकाशाव्यभिचारतः ॥
प्रकाश एव सततं तस्मादद्वैतमेव हि ॥ ३१ ॥
अद्वैतमिति चोक्तिश्च प्रकाशाव्यभिचारतः ॥
प्रकाश एव सततं तस्मान्मौनं हि युज्यते ॥ ३२ ॥
प्रत्यक्षादिप्रमाणैश्च तर्कैः श्रुत्या तथैव च ॥
स्वगुरोरुपदेशेन प्रसादेन शिवस्य तु ॥ ३३ ॥
अर्जितैरपि धर्मैश्च कालपाकेन धार्मिकाः ॥
अर्थो महानयं भाति शांकरः पुरुषस्य तु ॥ ३४ ॥
यस्य प्रकाशितः साक्षादयमर्थो महत्तरः ॥
तस्य नास्ति क्रियाः सर्वा ज्ञानं चाप्यद्वयत्वतः ॥३६॥
अयमर्थो महान्यस्य स्वत एव प्रकाशितः ॥
न स जीवो न च ब्रह्म न चान्यदपि किंचन ॥३६॥
अयमर्थो महान्यस्य स्वत एव प्रकाशितः ॥
न तस्य वर्णा विद्यन्ते नाऽऽश्रमाश्च तथैव च ॥ ३७ ॥
अयमर्थो महान्यस्य स्वत एव प्रकाशितः ॥
न तस्य धर्मोऽधर्मश्च न निषेधो विधिर्न च ॥ ३८ ॥
एतमर्थं महान्तं यः प्राप्तः शंभोः प्रसादतः ॥
स शंभुरेव नैवान्य इति मे निश्चिता मतिः ॥ ३९ ॥
एतमर्थं महान्तं यः प्राप्तः शंभोः प्रसादतः ॥
तस्याहं वैभवं वक्तुं न शक्तः सत्यमीरितम् ॥ ४० ॥
एतमर्थं महान्तं यः प्राप्तः शंभोः प्रसादतः ॥

वैभवं तस्य विष्णुश्च न शक्तो वक्तुमास्तिकाः ॥ ४१ ॥
एतमर्थं महान्तं यः प्राप्तः शंभोः प्रसादतः ॥
वैभवं तस्य रुद्रश्च न शक्तो वक्तुमास्तिकाः ॥ ४२ ॥
एतमर्थं महान्तं यः प्राप्तः शंभोः प्रसादतः ॥
वैभवं तस्य वेदाश्च न शक्ता वक्तुमास्तिकाः ॥ ४३ ॥
अस्मिन्देहे यदि ज्ञातः पुरोक्तोऽर्थोमहानयम् ॥
स साक्षात्सत्यमद्वैतं निर्वाणं याति मानवः ॥ ४४॥
अस्मिन्देहे न विज्ञातः पुरोक्तोऽर्थो महान्यदि ॥
विनष्टिरेव महती तस्य नैव परा गतिः ॥ ४५ ॥
स्वशरीरेऽन्यदेहेषु समं निश्चित्य तं दृढम् ॥
अथ धीरा न जायन्ते ह्यमृताश्च भवन्ति हि ॥ ४६ ॥
बद्धो मुक्तो महाविद्वानज्ञ इत्यादिभेदतः ॥
एक एव सदा भाति नानेव स्वप्नवत्स्वयम् ॥ ४७ ॥
अतः स्वमुक्त्यैवान्येषामाभासानामपि ध्रुवम् ॥
मुक्तिं जानाति हे देवा आत्मनामात्मविद्वरः ॥ ४८ ॥
स्वसंसारदशायां तु स्वभ्रान्त्या सर्वदेहिनाम् ॥
आभासानां च संसारं वेद मुक्तिं तथैव च ॥ ४९ ॥
प्रारब्धकर्मपर्यन्तं कदाचित्परमात्मवित् ॥
जगज्जीवादिकं वेद कदाचिन्नैव वेद तत् ॥ ५० ॥
कदाचिद्ब्रह्म जानाति प्रतीतमखिलं सुराः ॥
कदाचिन्नैव जानाति स्वभावादेव तत्त्ववित् ॥ ५१ ॥
जगज्जीवादिरूपेण यदा ब्रह्म विभासते ॥
तदा दुःखादिभोगोऽपि भाति चाऽऽभासरूपतः ॥५२॥
यदा ब्रह्मात्मना सर्वं विभाति स्वत एव तु ॥
तदा दुःखादिभोगोऽयमाभासो न विभासते ॥ ५३ ॥
जगज्जीवादिरूपेण पश्यन्नपि परात्मवित् ॥

न तत्पश्यति तद्रूपं ब्रह्मवस्त्वेव पश्यति॥ ५४ ॥
ब्रह्मणोऽन्यत्सदा नास्ति वस्तुतोऽवस्तुतोऽपि च ॥
तथा सति शिवादन्यत्कथं पश्यति तत्त्ववित् ॥ ५५ ॥
ब्रह्मरूपेण वा साक्षाज्जगज्जीवात्मनाऽथवा ॥
यथा यथा प्रथा साक्षाद्ब्रह्म भाति तथा तथा ॥ ५६ ॥
यथा यथाऽवभासोऽयं स्वभावादेव भासते ॥
तथा तथाऽनुसंधानं योगिनः स्वात्मवेदनम् ॥ ५७ ॥
नामतश्चार्थतश्चापि महादेवो यदि प्रभुः ॥
किं जहाति तदा विद्वान्किं गृह्णाति सुरर्षभाः ॥ ५८ ॥
ग्राह्यं वा शंकरादन्यत्त्याज्यं वा यदि विद्यते ॥
महत्त्वं तस्य हीयेत स्वभावो न विहन्यते ॥ ५९ ॥
महत्त्वं नैव धर्मोऽस्य भेदाभावात्परात्मनः ॥
धर्मधर्मित्ववार्ता च भेदे सति हि विद्यते ॥ ६० ॥
भेदोऽभेदस्तथा भेदाभेदः साक्षात्परात्मना ॥
नास्ति स्वात्मातिरेकेण स्वयमेवास्ति सर्वदा ॥ ६१ ॥
ब्रह्मैव विद्यते साक्षाद्वस्तुतोऽवस्तुतोऽपि च ॥
तथा सति शिवज्ञानी किं गृह्णाति जहाति किम्॥ ६२ ॥
मायया विद्यते सर्वमिति केचन मोहिताः ॥
शिवरूपातिरेकेण नास्ति माया च वस्तुतः ॥ ६३ ॥
मायया वा शिवादन्यद्विद्यते चेच्छिवस्य तु ॥
महत्त्वं परमं साक्षाद्धीयते सुरपुङ्गवाः ॥ ६४ ॥
महत्त्वस्य तु संकोचो नास्ति सम्यङ्निरूपणे ॥
अस्ति चेदप्रमाणं स्याच्छ्रुतिः सत्यार्थवादिनी ॥ ६५ ॥
तस्मादस्ति महादेव एव साक्षात्स्वयंप्रभुः ॥
आनन्दरूपः संपूर्णो न ततोऽन्यत्तु किंचन ॥ ६६ ॥
इयमेव तु तर्काणां निष्ठाकाष्ठा सुरोत्तमाः ॥

प्रत्यक्षादिप्रमाणानां वेदान्तानामपीश्वराः ॥ ६७ ॥
स्मृतीनां च पुराणानां भारतस्य तथैव च ॥
वेदानुसारिविद्यानामन्यासामास्तिकोत्तमाः ॥ ६८ ॥
शैवागमानां सर्वेषां विष्णुप्रोक्तागमस्य च ॥
अस्मदुक्तागमस्यापि सुराः सूक्ष्मनिरूपणे ॥ ६९ ॥
बुद्धागमानां सर्वेषां तथैवार्हागमस्य च ॥
यक्षगन्धर्वसिद्धादिनिर्मितस्याऽऽगमस्य च ॥ ७० ॥
परमाद्वैतविज्ञानं कस्य मर्त्यस्य सिध्यति ॥
कस्य देवस्य वा साक्षाच्छिवस्यैव हि सिध्यति ॥ ७१ ॥
परमाद्वैतविज्ञानं शिवस्यामिततेजसः ॥
स्वभावसिद्धं देव्याश्च शिवाया आस्तिकोत्तमाः ॥ ७२ ॥
प्रसादादेव रुद्रस्य शिवायाश्च तथैव च ॥
परमाद्वैतविज्ञानं विष्णोः साक्षान्ममापि च ॥ ७३ ॥
विराट्संज्ञस्य देवस्य स्वराट्संज्ञस्य चाऽऽत्मनः ॥
सम्राट्संज्ञस्य चान्येषां प्रसादादेव वेदनम् ॥ ७४ ॥
युष्माकमपि सर्वेषां शिवस्य परमात्मनः ॥
परमाद्वैतविज्ञानं प्रसादादेव नान्यथा ॥ ७५ ॥
यक्षराक्षसगन्धर्वसिद्धादीनामपीश्वराः ॥
परमाद्वैतविज्ञानं प्रसादादेव शूलिनः ॥ ७६ ॥
मनुष्याणां च सर्वेषां पश्वादीनां तथैव च ॥
परमाद्वैतविज्ञानं प्रसादादेव शूलिनः ॥ ७७ ॥
प्रसादे सति कीटो वा पतंगो वा नरोऽथ वा ॥
देवो वा दानवो वाऽपि लभते ज्ञानमुत्तमम् ॥ ७८ ॥
एष एव हि जन्तूनां परज्ञानं ददाति च ॥
न विष्णुर्नाहमन्यश्च सत्यमेव मयोदितम् ॥ ७९ ॥
आदाने च तथा दाने न स्वतन्त्रो महान्हरिः ॥

तथैवाहं सुरश्रेष्ठाः सत्यमेव मयोदितम् ॥ ८० ॥
स्वतन्त्रः शिव एवायं स हि संसारमोचकः ॥
तं विना न मयोद्धर्तुं शक्यते संसृतेर्जनः ॥ ८१ ॥
विष्णुना च परेणापि महादेवं घृणानिधिम् ॥
विना जन्तुं समुद्धर्तुं शक्यते न हि सत्तमाः ॥ ८२ ॥
दर्वीन्यायेन संसारादुद्धरामि जनानिमान् ॥
न स्वातन्त्र्येण हे देवाः साक्षाद्विष्णुस्तथैव च ॥ ८३ ॥
देवदेवस्य रुद्रस्य स्वरूपं तस्य वैभवम् ॥
को वा जानाति नास्त्येव स्वयं जानाति वा न वा ८४
दुर्विज्ञेयो महादेवो महतामपि देहिनाम् ॥
प्रसादेन विना देवाः सत्यमेव मयोदितम् ॥ ८५ ॥
पुरा सुराणां सर्वेषामसुराणां दुरात्मनाम् ॥
महामोहेन संग्रामः संजातो दुर्निवारकः ॥ ८६ ॥
असुरैः पीडिता देवा बलवद्भिः सुरा भृशम् ॥
तान्दृष्ट्वा भगवानीशः सर्वज्ञः करुणाकरः ॥ ८७ ॥
देवानां विजयं देवा असुराणां पराजयम् ॥
ददौ तेन सुरैः शीघ्रमसुरास्तु पराजिताः ॥ ८८ ॥
अविज्ञाय महादेववैभवं परिमोहिताः ॥
वयं विजयमापन्ना असुराश्च पराजिताः ॥ ८९ ॥
इत्यहंमानसंछन्नाः सर्वे देवाः पुरातनाः ॥
अतीव प्रीतिमापन्ना अभवन्सुरपुङ्गवाः ॥ ९० ॥
पुनर्विश्वाधिको रुद्रो भगवान्करुणानिधिः ॥
स्वस्य दर्शयितुं तेषां दुर्ज्ञेयत्वं तथैव च ॥ ९१ ॥
तेषां भ्रान्तिनिवृत्त्यर्थमपि साक्षान्महेश्वरः ॥
आविर्बभूव सर्वज्ञो यक्षरूपेण हे सुराः ॥ ९२ ॥
तं दृष्ट्वा यक्षमत्यन्तं विस्मयेन सहामराः ॥

विचार्य सर्वे संभूय किमिदं यक्षमित्यपि ॥ ९३ ॥
पुनरग्निं समाहूय देवाः सर्वे विमोहिताः ॥
अब्रुवंस्त्वं विजानीहि किमेतद्यक्षमित्यपि ॥ ९४ ॥
अग्निस्तथा करोमीति प्रोच्य यक्षं गतोऽभवत् ॥
यक्षरूपो महादेवः कोऽसीत्याहानलं प्रति ॥ ९५ ॥
अग्निर्वा अहमस्मीति यक्षं प्रत्याह सोऽपि च ॥
सोऽपि प्रोवाच भगवांस्त्वयि किं वीर्यमित्यपि ॥९६॥
इदं सर्वं दहेयं यदिदं भूम्यां व्यवास्थितम् ॥
इत्याहाग्निस्तृणं तस्मै निधाय परमेश्वरः ॥ ९७ ॥
एतद्दहेति भगवान्स्मयमानोऽभ्यभाषत ॥
अग्निः सर्वजवेनैव तद्दग्धुं तृणमास्तिकाः ॥ ९८ ॥
अशक्तो लज्जया युक्तो भीतोऽगच्छत्सुरान्प्रति ॥
माया तस्यैव विज्ञातुं न शक्यं वैभवं सुराः ॥ ९९ ॥
वित्त यूयं महायासादित्याहाग्निः सुरान्प्रति ॥
तच्छ्रुत्वा वायुमाहूय विजानीहीति चाब्रुवन् ॥ १०० ॥
सोऽपि गत्वा तथा तेन यक्षरूपेण शंभुना ॥
भृशं प्रतिहतो भूत्वा तथाऽगच्छत्सुरान्प्रति ॥१०१ ॥
पुनरिन्द्रः स्वयं मोहादहंताकंचुकावृतः ॥
विज्ञातुं यक्षमगमत्स तत्रैव तिरोदधे ॥ १०२ ॥
इन्द्रोऽतीव विषण्णस्तु महातापसमन्वितः ॥
विद्यारूपामुमां देवीं ध्यात्वा कारुणिकोत्तमाम् ॥ १०३ ॥
लौकिकैर्वैदिकैः स्तोत्रैस्तुष्टाव परमेश्वरीम् ॥
सा शिवा करुणामूर्तिर्जगन्माता त्रयीमयी ॥ १०४ ॥
शिवाभिन्ना परानन्दा शंकरस्यापि शंकरी ॥
स्वेच्छया हिमवत्पुत्री स्वभक्तजनवत्सला ॥ १०५ ॥
महादेवस्य माहात्म्यं दुर्ज्ञेयं सर्वजन्तुभिः ॥

इति दर्शयितुं देवी तत्रैवाऽऽविरभूत्स्वयम् ॥१०६॥
तामाराध्य शिवामिन्द्रः शोभमानां तु सर्वतः ॥
उमां पर्वतराजेन्द्रकन्यकामाह वज्रभृत् ॥ १०७ ॥
किमेतद्यक्षमत्रैव प्रादुर्भूतं तिरोहितम् ॥
वक्तुमर्हसि देवेशि मम कारुणिकोत्तमे १०८ ॥
देवी परमकारुण्याद्ब्रह्म मे पतिरत्र तु ॥
प्रादुर्भूतं तिरोभूतमित्याहाशेषनायिका ॥ १०९ ॥
दुर्विज्ञेयो महादेवो विष्णोः साक्षादजस्य च ॥
अन्येषामपि देवानां तवापि मघवन्भृशम् ॥ ११० ॥
प्रदर्शयितुमीशानो दुर्ज्ञेयत्वं स्वकं परम् ॥
आविर्भूतो न चान्येन कारणेन सुराधिप ॥ १११ ॥
स एव सर्वदेवानां तवापि विजयप्रदः ॥
पराजयकरोऽन्येषां तमेव शरणं व्रज ॥ ११२ ॥
इत्युक्त्वा सा महादेवी चिद्रूपा सर्वसाक्षिणी ॥
भक्तानां पाशहन्त्री तु तत्रैवान्तर्हिताऽभवत् ॥ ११३ ॥
पुनर्देवा महादेवं महाकारुणिकोत्तमम् ॥
दुर्विज्ञेयं सुरश्रेष्ठाः स्वतन्त्रं भुक्तिमुक्तिदम् ॥
विदुः सुनिश्चितं त्यक्त्वा मात्सर्यं भवकारणम् ॥११४॥
प्रसादे सति विज्ञातुं शक्यते परमेश्वरः ॥
प्रसादेन विना नैव शक्यते सर्वजन्तुभिः ॥ ११५ ॥
प्रसादेन विना विष्णुर्न जानाति महेश्वरम् ॥
तथा चाहं न जानामि देवताः सकला अपि ॥ ११६ ॥
प्रसादस्य तु सिद्ध्यर्थं खलु सर्वं सुरर्षभाः ॥
प्रसादेन विना देवं ये जानन्ति सुरर्षभाः ॥ ११७ ॥
ते जानन्ति विना घ्राणं गन्धं हस्तेन केवलम् ॥
प्रसादो नाम रुद्रस्य कर्मसाम्ये तु देहिनाम् ॥ ११८ ॥

देशिकालोकनाज्जातो विशिष्टातिशयः सुराः ॥
प्रसादस्य स्वरूपं तु मया नारायणेन च ॥ ११९ ॥
रुद्रेणापि सुरा वक्तुं न शक्यं कल्पकोटिभिः ॥
केवलं लिंगगम्यं तु न प्रत्यक्षं शिवस्य च ॥ १२० ॥
शिवायाश्च हरेः साक्षान्मम चान्यस्य चाऽऽस्तिकाः ॥
प्रहर्षः स्वरनेत्रांगविक्रिया कम्पनं तथा ॥ १२१ ॥
स्तोभः शरीरपातश्च भ्रमणं चोद्गतिस्तथा ॥
आकाशेऽवस्थितिर्देवाः शरीरान्तरसंस्थितिः ॥ १२२ ॥
अदर्शनं च देहस्य प्रकाशत्वेन भासनम् ॥
अनधीतस्य शास्त्रस्य स्वत एव प्रकाशनम् ॥१२३॥
निग्रहानुग्रहे शक्तिः पर्वतादेश्च भेदनम् ॥
एवमादीनि लिंगानि प्रसादस्य सुरर्षभाः ॥ १२४ ॥
तीव्रात्तीव्रतरः शंभोः प्रसादो न समो भवेत् ॥
एवंरूपः प्रसादश्च शिवया च शिवेन च ॥ १२५ ॥
ज्ञायते न मया नान्यैर्नैव नारायणेन च ॥
अतः सर्वं परित्यज्य शिवादन्यत्तु दैवतम् ॥ १२६ ॥
तमेव शरणं गच्छेत्सद्यो मुक्तिं यदीच्छति ॥
विष्णुभक्त्या च मद्भक्त्या नास्ति नास्ति परा गतिः१२७
शंभुभक्त्यैव सर्वेषां सत्यमेव मयोदितम् ॥
शंभुभक्तस्य देहेऽऽस्मिन्प्रसादो गम्यते यथा ॥ १२८ ॥
न तथा विष्णुभक्तस्य न मद्भक्तस्य देहिनः ॥
तस्मान्मुमुक्षुर्मां विष्णुमपि त्यक्त्वा महेश्वरम् ॥ १२९ ॥
आश्रयेत्सर्वभावेन प्रसादं कुरुते हि सः ॥
प्रसादे सति देवेशो दुर्ज्ञेयोऽपि सुरर्षभाः ॥ १३० ॥
शक्यते मनुजैर्द्रष्टुं प्रत्यगात्मतया सदा ॥
प्रसादे सति देवेशो दुर्ज्ञेयोऽपि सुरर्षभाः ॥ १३१ ॥

शक्यते मनुजैर्द्रष्टुं सदा सर्वात्मनैव तु ॥
प्रसादे सति देवेशो दुर्ज्ञेयोऽपि सुरर्षभाः ॥ १३२ ॥
शक्यते मनुजैर्द्रष्टुं सदा सर्वात्मरूपतः ॥
सर्वसाक्षिणमात्मानं विदित्वा सकलं जगत् ॥ १३३ ॥
साक्षिमात्रतया नित्यं यः पश्यति स पश्यति ॥
परमाद्वैतनिष्ठा हि निष्ठाकाष्ठा सुदुर्लभा ॥ १३४ ॥
शिवादन्यतया भ्रान्त्या द्वैतं वा वेद चेत्पशुः ॥
परमाद्वैतविज्ञानी स्वयं तु परदेवता ॥ १३५ ॥
तस्यैव परमा मुक्तिर्न हि संशयकारणम् ॥
गौतमस्य मुनेः शापाद्दधीचस्य च शापतः ॥ १३६ ॥
जन्मान्तरकृतात्पापादयमर्थो न रोचते ॥
महापापवतां नृणां परमाद्वैतवेदने ॥ १३७ ॥
प्रद्वेषो जायते साक्षाद्रुद्रजन्ये शिवेऽपि च ॥
महापापवतां नृणां शिवज्ञानस्य साधने ॥ १३८ ॥
सर्वांगोद्धूलने तिर्यक्त्रिपुण्ड्रस्य च धारणे ॥
रुद्राक्षधारणे रुद्रलिङ्गस्यैव तु पूजने ॥ १३९ ॥
प्रद्वेषो जायते नित्यं शिवशब्दजपेऽपि च ॥
अनेकजन्मसिद्धानां श्रौतस्मार्तानुवर्तिनाम् ॥ १४० ॥
परमाद्वैतविज्ञानं जायते सुरपुंगवाः ॥
परमाद्वैतविज्ञानी मयाऽऽराध्यः सदैव तु ॥ १४१ ॥
नारायणेन रुद्रेण तथा देवैर्विशेषतः ॥
परमाद्वैतविज्ञानी यत्र कुत्र स्थितः सुराः ॥ १४२ ॥
तत्र संनिहिता मुक्तिर्नात्र कार्या विचारणा ॥
परमाद्वैतविज्ञाननिष्ठस्यैव महात्मनः ॥ १४३ ॥
शुश्रूषा क्रियते येन तत्पादौ मम मस्तके ॥
परमाद्वैतविज्ञाननिष्ठस्य परयोगिनः ॥ १४४ ॥

समं देवा न पश्यामि न हरिर्न महेश्वरः ॥
परमाद्वैतविज्ञाननिष्ठाय परयोगिने ॥ १४५ ॥
शरीरमर्थं प्राणांश्च प्रदद्याच्छ्रद्धया सह ॥
परमाद्वैतविज्ञाननिष्ठस्य परयोगिनः ॥ १४६ ॥
शुश्रूषा शुद्धविद्यायाः साधनं हि न संशयः ॥
वेदबाह्येषु तन्त्रेषु नराणां वासनाऽपि च ॥ १४७ ॥
कुतर्कवासना लोकवासना च सुरर्षभाः ॥
पुत्रमित्रकलत्रादौ वासना चार्थवासना ॥ १४८ ॥
देहेन्द्रियमनोबुद्धिप्राणादावपि वासना ॥
पाण्डित्यवासना भोगवासना कान्तिवासना ॥१४९॥
प्रद्वेषवासना रुद्रवेदनारायणादिषु ॥
ज्ञानसाधनभूतेषु त्रिपुण्ड्रोद्धूलनादिषु ॥ १५० ॥
प्रद्वेषवासना पापवासना सुरपुंगवाः ॥
परमाद्वैतविज्ञानजन्मनः प्रतिबन्धकम् ॥ १५१ ॥
तस्मान्मुमुक्षुः श्रद्धालुर्वासनामखिलामिमाम् ॥
विसृज्य परमाद्वैतज्ञाननिष्ठो भवेत्सदा ॥ १५२ ॥
वेदोदितमहाद्वैतपरिज्ञानस्य वैभवम् ॥
न शक्यं वक्तुमस्माभिस्तस्माद्देवोपरम्यते ॥ १५३ ॥
कथितमखिलदुःखध्वंसकं वः समस्तं परमसुखशिवात्म-
प्रापकं सद्य एव ॥ विगतसकलदोषा वेदवेदान्तनिष्ठा
हृदयकुहरनिष्ठं कर्तुमर्हन्ति चैतत् ॥ १५४ ॥

इति ब्रह्मगीतासु० तलवकारोपनिषद्व्याख्याकथनं नाम चतुर्थोऽध्यायः॥ ४ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ अतीव गुह्यमादेशमनन्तार्थप्रकाशकम् ॥
वक्ष्ये युष्माकमद्याहं शृणुत श्रद्धया सह ॥ १ ॥
यस्य श्रवणमात्रेण श्रुतमेवाश्रुतं भवेत् ॥

अमतं च मतं ज्ञातमविज्ञातं च सत्तमाः ॥ २ ॥
एकेनैव तु पिण्डेन मृत्तिकाया यथा सुराः ॥
विज्ञातं मृण्मयं सर्वं मृदभिन्नत्वतः सदा ॥ ३ ॥
एकेन लोहमणिना सर्वं लोहमयं यथा ॥
विज्ञातं स्याद्यथैकेन नखानां कृन्तनेन च ॥ ४ ॥
सर्वं कार्ष्णायसं ज्ञातं तदभिन्नत्वतः सुराः ॥
कार्यं तु कारणाभिन्नं न भिन्नं नामरूपात्मकम् ॥ ५ ॥
भिन्नपक्षे तु सद्वाऽसत्कार्यं सदसदेव वा ॥
सच्चेत्कारणसत्ता वा कार्यसत्ताऽथवा परा ॥ ६ ॥
यदि कारणसत्तैव कार्यसत्ता न चापरा ॥
तर्हि कारणसत्तैका कथं सत्ताभिदा भवेत् ॥ ७ ॥
सत्तैकाऽपि भवेद्भिन्नं कारणात्कार्यसंज्ञितम् ॥
इति वार्ता च वार्तैव कार्यसंज्ञमसत्खलु ॥ ८ ॥
सत्ताहीनस्य कार्यस्यासत्त्वमेव हि युज्यते ॥
प्राप्तेऽसत्त्वे तु कार्यस्य सत्कार्योक्तिर्वृथा भवेत् ॥ ९ ॥
नैव कारणसत्तैव कार्यसत्ताऽपरैव चेत् ॥
तर्हि सा कार्यसत्ता तु तथा कारणसत्तया ॥ १० ॥
सद्रूपेणैव भिन्ना स्यादसद्रूपेण वा भवेत् ॥
सद्रूपेणेति चेदेका सत्ता भिन्ना न सा भवेत् ॥ ११ ॥
असद्रूपेण सा भिन्ना कार्यसत्ता तथा यदि ॥
तर्हि सा नैव सत्ता स्यादसत्त्वादेव शून्यवत् ॥ १२ ॥
यद्यसत्कार्यमिष्येत न कार्यं तर्हि तद्भवेत् ॥
वन्ध्यापुत्रो न कस्यापि वस्तुनः कार्यमिष्यते ॥ १३ ॥
प्रध्वंसोऽपि न कार्यं स्यात्तस्योत्पत्त्यसंभवात् ॥
नास्ति कारकसंबन्धः प्रध्वंसस्य सुरोत्तमाः ॥
शून्यवन्निरुपाख्यत्वात्ततो नास्ति जनिक्रिया ॥ १४ ॥

असत्त्वेऽपि विशेषोऽस्ति कार्यस्येति मतिर्यदि ॥ १५ ॥
को विशेषोऽस्य संबन्धः कारकैर्यदि तन्न हि ॥
विशेषे सति संबन्धः संबन्धोऽस्य स एव हि ॥ १६ ॥
जनिक्रियाश्रयत्वं चेद्विशेषोऽस्य तदाऽपि तु ॥
पूर्वोक्तदोषः संप्राप्तस्तस्य नास्ति निवारकः ॥ १७ ॥
सत्तासंबन्धवत्त्वं चेद्विशेषोऽस्य न तत्पटु ॥
तदाऽपि दोषः पूर्वोक्तः प्राप्नोत्येव न संशयः ॥ १८ ॥
अतोऽसतो न कार्यत्वं सदसत्त्वं न संगतम् ॥
उक्तदोषद्वयापत्तेरतः कार्यं तु कारणात् ॥
अभिन्नमेव भेदस्यासंभवादेव वस्तुतः ॥ १९ ॥
भेदाभेदसमाख्या तु सुतरां नैव सिध्यति ॥
कारणात्कार्यजातस्य भेदाभावाच्च वस्तुतः ॥ २० ॥
कार्यकारणभेदश्च कारकव्यावृतिस्तथा ॥
उत्पत्तिश्च विनाशश्च तथैवार्थक्रियाऽपि च ॥ २१ ॥
नामरूपविशेषश्च सर्वं भ्रान्त्या प्रसिध्यति ॥ २२ ॥
अतः सर्वो विकारश्च वाचा केवलमास्तिकाः ॥
अस्तीत्याख्यते नामधेयमात्रं हि सत्सदा ॥ २३ ॥
प्रातीतिकेन रूपेण विकारोऽसत्य एव हि ॥
कारणाकार एवास्य सत्यः साक्षात्सदा सुराः ॥ २४ ॥
कारणाभिन्नरूपेण कार्यं कारणमेव हि ॥
सद्रूपेण सदा सत्यं भेदेनोक्तिर्मृषा खलु ॥ २५ ॥
अतः कारणविज्ञानात्सर्वविज्ञानमास्तिकाः ॥
सुतरामुपपन्नं हि न संदेहोऽस्ति कश्चन ॥ २६ ॥
तच्च कारणमेकं हि न भिन्नं नोभयात्मकम् ॥
भेदः सर्वत्र मिथ्यैव धर्म्यादेरनिरूपणात् ॥ २७ ॥
भेदे ज्ञाते हि धर्म्यादिविभागस्य च वेदनम् ॥

विभेदेनैव धर्म्यादौ विज्ञाते भेदवेदनम् ॥ २८ ॥
भेदानिरूपणादेव भेदाभेदो न संगतः ॥
अतश्च कारणं नित्यमेकमेवाद्वयं सुराः ॥ २९ ॥
कुलालादेर्मृदादेश्च भेदे दृष्टेऽपि भूतले ॥
अचैतन्यान्मृदादेस्तु कुलालादिरपेक्ष्यते ॥ ३० ॥
अत्र कारणमद्वैतं शुद्धं चैतन्यमेव हि ॥
तेन नापेक्षते ह्यन्यत्कारणं चेतनात्मकम् ॥ ३१ ॥
स्वयं चेतनमप्येतत्कारणं न कुलालवत् ॥
अपेक्षते मृदा तुल्यमचिद्रूपं तु कारणम् ॥ ३२ ॥
प्रतीत्या केवलं शक्तिरचिद्रूपा तमोमयी ॥
सर्वप्रकारैर्विद्वद्भिरनिरूप्याऽस्ति शांकरी ॥ ३३ ॥
तया दुर्घटकारिण्या तादात्म्येनैव संगतम् ॥
कारणं सकलस्रष्टृ सर्वसंहर्तृ चास्तिकाः ॥ ३४ ॥
पालकं च सदा सच्च चिद्रूपत्वात्सुरोत्तमाः ॥
चिद्रूपस्य तु सत्यत्वं युक्तमेवास्तिकाः सदा ॥ ३५ ॥
अचिद्रूपाहिरज्ज्वादेर्मृषात्वं संमतं खलु ॥
अतस्तत्कारणं देवाः सदेवैकं च शाश्वतम् ॥ ३६ ॥
इदं सर्वं जगत्पूर्वं सदेवाऽसीत्सुरर्षभाः ॥
असदासीदिति भ्रान्ता वदन्ति सुरपुंगवाः ॥ ३७ ॥
असन्न कारणं युक्तं वस्तुतत्त्वनिरूपणे ॥
वन्ध्यापुत्रोऽपि सर्वेषां कारणं स्यात्स्वयं खलु ॥३८॥
स्वशक्त्याऽसच्च सर्वेषां कारणं भवतीति चेत् ॥
शक्तिरप्यसतो नास्ति सतो बीजस्य दर्शनात् ॥३९॥
अंकुरोत्पादिका शक्तिः सद्रूपस्यैव दृश्यते ॥
खलु बीजस्य सर्वत्र नासतस्तददर्शनात् ॥ ४० ॥

साऽपि शक्तिः सती किंवाऽसती सदसती तु वा ॥
सती चेत्सा सती शक्तिः कथं वन्ध्यासुताश्रया ॥
आश्रयत्वं सतो दृष्टं खलु लोके न चासतः ॥ ४१ ॥
साऽसती चेत्कथं शक्तिः कार्यनिर्वाहिकाऽसती ॥ ४२ ॥
वन्ध्यापुत्रः स्वयं नैव कार्यनिर्वाहकः खलु ॥
निर्वाहकत्वधर्मश्च सत एव हि दृश्यते ॥ ४३ ॥
शक्तिः सदसती सा चेद्दोषद्वयसमागमः ॥
अतः स्वशक्त्या चासत्तु सर्वेषां नैव कारणम् ॥ ४४ ॥
तस्मात्सोऽयमसद्वादो जल्पमात्रं न युक्तिमान् ॥
अतः सदेव सर्वेषां कारणं नासदास्तिकाः ॥ ४५ ॥
सृष्टेस्तु प्रागिदं सर्वं सदेवाऽऽसीत्तु कारणम् ॥
तच्च कारणमाद्यन्तविनिर्मुक्तं सदद्वयम् ॥ ४६ ॥
पूर्वकल्पप्रपंचोत्थसंस्कारेणानुरंजितम् ॥
कालकर्मविपाकेन सत्त्ववृत्तिसमाश्रितम् ॥ ४७ ॥
सृष्ट्यर्थमैक्षत प्राज्ञा बहु स्यामिति शक्तिमत् ॥
पुनस्तत्पूर्वसंस्कारादाकाशं वायुमादितः ॥ ४८ ॥
सृष्ट्वा तेजस्ततः सृष्ट्वा पुनः सृष्ट्वा त्वपस्ततः ॥
अन्नशब्दोदितां देवाः ससर्ज पृथिवीं पराम् ॥ ४९ ॥
तत्पुनः कारणं ब्रह्म तानि भूतानि पंच च ॥
एकैकं द्विविधं कृत्वा तेषां मध्ये सुरोत्तमाः ॥ ५० ॥
अंशान्पंच समादाय तेषामेकैकमास्तिकाः ॥
कृत्वा चतुर्धा तेष्वंशानादाय चतुरः सुराः ॥ ५१ ॥
यथाक्रमेण भूतानां चतुरस्तांश्च कारणम् ॥
यथाक्रमेण भूतार्धेनैकेनैकं करोति तत् ॥ ५२ ॥
एवमंशान्तरानेतानादाय चतुरः स्वयम् ॥
एकं भूतान्तरार्धेन करोति क्रमशः सुराः ॥ ५३ ॥

एवं भूतानि सर्वाणि पंचीकृत्य सुरर्षभाः ॥
अण्डानि भुवनान्याशु करोति ब्रह्म कारणम् ॥ ५४ ॥
अण्डजं जारजं चैव स्वेदजं चोद्भिजं तथा ॥
करोति कालपाकेन प्राणिकर्मवशेन च ॥ ५५ ॥
ब्रह्म सर्वत्र चिद्रूपेणैवानुप्राप्य सात्त्विकाः ॥
पृथङ्नामानि रूपाणि कुरुते पूर्वकल्पवत् ॥ ५६ ॥
इदं सर्वं जगत्सत्यमिव भातमपि स्वतः ॥
कारणव्यतिरेकेण नास्त्येवात्र न संशयः ॥ ५७ ॥
यदग्ने रोहितं रूपं तद्रूपं तेजसः सदा ॥
यच्छुक्लं तदपां रूपं यत्कृष्णं भौममेव तत् ॥५८ ॥
नास्ति रूपातिरेकेण सदा सोऽग्निः सुरर्षभाः ॥
वाचारम्भणमात्रो हि विकारो वह्निसंज्ञितः ॥ ५९ ॥
त्रीणि रूपाणि हे देवा एव सत्यं न चानलः ॥
यद्भानो रोहितं रूपं तद्रूपं तेजसः सदा ॥ ६० ॥
यच्छुक्लं तदपां रूपं यत्कृष्णं भौममेव तत् ॥
नास्ति रूपातिरेकेण सदाऽऽदित्यो न संशयः ॥६१॥
भ्रान्त्या केवलमादित्य इत्याहुरविवेकिनः ॥
एवं चन्द्रश्च विज्ञेयो विद्युच्च सुरपुंगवाः ॥ ६२ ॥
घटकुड्यादयो भावा भूतानि भुवनानि च ॥
सर्वं ब्रह्मातिरेकेण नास्ति ब्रह्मैव सत्सदा ॥ ६३ ॥
पूर्वपूर्वभ्रमोत्पन्नवासनाया बलेन तु ॥
देहेन्द्रियादिसंघातेऽहंमतिर्जायते दृढम् ॥ ६४ ॥
देहेन्द्रियादयो भावा नाहमर्था निरूपणे ॥
भौतिकत्वाच्च भूतांशैः सदैवाप्यायितत्वतः ॥ ६५ ॥
मृदम्भसा यथा भित्तिर्निर्मिता वै मृदम्भसा ॥
आप्यायते तथा भुक्तैर्भूतैर्देहादयोऽपि च ॥ ६६ ॥

अतो देहादिसंघातेऽहंममेत्यादिकां मतिम् ॥
विसृज्य साक्षिचैतन्ये विद्वान्कुर्यादहंमतिम् ॥ ६७ ॥
दध्नः सर्पिर्यथा जातं मन्थनेन सुरर्षभाः ॥
तथा बुद्ध्यादयो भावा भूतेभ्यश्चोद्भवन्ति हि ॥ ६८ ॥
भौतिकं देहसंघातं विसृज्य मतिमान्पुनः ॥
सर्वसाक्षिणि चिद्रूपे कुर्यान्नित्यमहंमतिम् ॥ ६९ ॥
अन्नेनाऽऽप्यायतेऽभुक्ते नाधीतं तस्य भासते ॥
ततोऽपि बुद्धिरन्नस्य कार्यमेव न संशयः ॥ ७० ॥
अतोऽपि बुद्धिमन्नस्य कार्यं त्यक्त्वा विविक्तधीः ॥
सर्वसाक्षिणि चिद्रूपे कुर्यान्नित्यमहंमतिम् ॥ ७१ ॥
देहेन्द्रियादिसंघातेऽहंममेत्यादिकां मतिम् ॥
त्यक्त्वा स्वात्मनि चिद्रूपे यदाऽपीतो भवत्ययम् ॥७२॥
तदा स्वपिति दुःखादिदर्शनं च न विद्यते ॥
स्वात्मरूपसुखप्राप्तिरेवं दृष्टाऽस्य देहिनः ॥ ७३ ॥
अतोपि मतिमान्नित्यं त्यक्त्वा देहादिगां धियम् ॥
सर्वसाक्षिणि चिद्रूपे साक्षात्कुर्यादहंमतिम् ॥ ७४ ॥
यदिदं साक्षिणा वेद्यं तत्सर्वं ब्रह्म केवलम् ॥
तत्सत्यं पूर्णचैतन्यं सत्त्वमर्थो न संशयः ॥ ७५ ॥
त्वंशब्दार्थो य आभाति सोऽहंशब्दार्थ एव हि ॥
योऽहंशब्दार्थ आभाति स त्वंशब्दार्थ एव हि ॥७६॥
त्वमहंशब्दलक्ष्यार्थः साक्षात्प्रत्यक्चितिः परा ॥
तच्छब्दस्य च लक्ष्यार्थः सैव नात्र विचारणा ॥७७॥
त्वमहंशब्दवाच्यार्थस्यैव देहादिवस्तुनः ॥
न तच्छब्दार्थतां वक्ति श्रुतिस्तत्त्वमसीति सा ॥ ७८ ॥
तदर्थैक्यविरुद्धांशं त्यक्त्वा वाच्यगतं श्रुतिः ॥
अविरुद्धचिदाकारं लक्षयित्वा ब्रवीति हि ॥ ७९ ॥

तदर्थं च त्वमर्थैक्यविरुद्धांशं विनैव तु ॥
कारणत्वादिवाच्यस्थं लक्षयित्वा तु केवलम् ॥ ८० ॥
चिदाकारं पुनस्तस्य त्वमर्थैक्यं ब्रवीति च ॥
तत्त्वंशब्दार्थलक्ष्यस्य चिन्मात्रस्य परात्मनः ॥ ८१ ॥
एकत्वं यत्स्वतःसिद्धं स हि वाक्यार्थ आस्तिकाः ॥
इतोऽन्यथा यो वाक्यार्थः सोऽवाक्यार्थो न संशयः ८२
एकत्वप्रमितिं वाक्यं न करोति सुरर्षभाः ॥
व्यावहारिकमज्ञानं बाधते विद्ययैव तु ॥ ८३ ॥
सदा प्रमितमेकत्वं स्वत एव न चान्यतः ॥
अतो न प्रमितिं वाक्यं कुरुतेऽज्ञानबाधकम् ॥ ८४ ॥
वस्तुतो नास्ति चाज्ञानं चित्प्रकाशविरोधतः ॥
अतो वाक्यं न चाज्ञानबाधकं च निरूपणे ॥ ८५ ॥
एकत्वं यत्पुरा प्रोक्तं तत्स्वयं सेद्धुमर्हति ॥
न प्रमाणेन मानानि तस्मिन्कुण्ठीभवन्ति हि ॥ ८६ ॥
व्यावहारिकमज्ञानमपि ब्रह्मैव वस्तुतः ॥
अज्ञानमिति वार्ताऽपि त्वर्थसद्भाव एव हि ॥ ८७ ॥
सत एव हि सद्भावो नासतः सूक्ष्मदर्शने ॥
सदसत्कोटिनिर्मुक्तमित्युक्तिश्चार्थभासने ॥
खलु नाऽऽभासते भानं ब्रह्म वस्त्वेव केवलम् ॥ ८८ ॥
भानसंबन्धतोऽभानमिति वार्ताऽप्यसंगता ॥ ८९ ॥
संबन्धिरूपसद्भावे सति संबन्धसंभवः ॥
सद्भावे सति संबन्धिरूपं ब्रह्मैव केवलम् ॥ ९० ॥
अनिरूपितरूपेण सद्भाव इति चेन्मतम् ॥
अनिरूपितरूपस्य रूपं तु ब्रह्म केवलम् ॥
ब्रह्मैव रूपं नैवान्यन्न रूपमपरस्य हि ॥ ९१ ॥
अस्ति चेदपरस्यापि रूपं तर्हि सुरोत्तमाः ॥

रूपरूपेण रूपं च ब्रह्मरूपं भवेत्खलु ॥ ९२ ॥
ब्रह्मरूपेण नान्यस्य रूपं रूपान्तरेण चेत् ॥ ९३ ॥
तर्हि रूपान्तरं रूपाद्भिन्नं वाऽभिन्नमेव वा ॥
भिन्नाभिन्नं न वा भिन्नं यदि रूपाद्विभेदतः ॥ ९४ ॥
तुच्छवत्तदरूपं स्यादभिन्नं चेत्तदेव तत् ॥
उक्तदोषद्वयापत्तेर्भिन्नाभिन्नं न तद्भवेत् ॥ ९५ ॥
अत एव सुरश्रेष्ठा अनिरूपितरूपतः ॥
सद्भाव इति वार्ता च वार्तैव खलु केवलम् ॥ ९६ ॥
तस्मादज्ञानमेवैतद्ब्रह्मैव सततोदितम् ॥
अज्ञानमयमेवेदं सर्वमित्यपि भाषणम् ॥
नैव भाषणमज्ञानाभावादेव शिवं विना ॥ ९७ ॥
तस्मादज्ञानमज्ञानकार्यं च सुरपुंगवाः ॥ ९८ ॥
एकं ब्रह्मैव नैवान्यदिति मे निश्चिता मतिः ॥
ऐतदात्म्यमिदं सर्वमित्याह हि परा श्रुतिः ॥ ९९ ॥
साक्षादर्थस्वभावेन श्रुतिः सेयं प्रवर्तते ॥
श्रोतुश्चित्ताविपाकेन विषण्णा विवशा श्रुतिः ॥ १०० ॥
क्वचित्कदाचिदन्यार्थं वक्ति च ब्रह्मणः पृथक् ॥
साध्यसाधनसंबन्धकथनं फलभाषणम् ॥ १०१ ॥
जगद्वैचित्र्यनिर्देशो धर्माधर्मार्थभाषणम् ॥
वर्णाश्रमविभागोक्तिस्तद्धर्मोक्तिस्तथैव च ॥ १०२ ॥
शोभनाशोभनोक्तिश्च भूतभौतिकभाषणम् ॥
शब्दानां भेदनिर्देशस्तथाऽर्थानां च भाषणम् ॥ १०३ ॥
आत्मनोऽन्यस्य सर्वस्य सद्भावोक्तिः सुरर्षभाः ॥
मिथ्यात्वभाषणं तस्य मायासद्भावभाषणम् ॥ १०४ ॥
मायात्वोक्तिश्च मायाया बन्ध इत्यभिभाषणम् ॥
गुरुशिष्यकथोक्तिश्च ब्रह्मविद्याभिभाषणम् ॥ १०५ ॥

शास्त्राणामपि निर्देशस्तर्काणामपि भाषणम् ॥
अन्याद्वितर्कजालं यत्तदुक्तिश्च समासतः ॥
अन्यार्थेन परं ब्रह्म श्रुतिः साध्वी न तत्परा ॥१०६॥
चित्तपाकानुगुण्येन श्रोतृणां परमा श्रुतिः ॥
सोपानक्रमतो देवा मन्दं मन्दं हितं नृणाम् ॥ १०७ ॥
उपादिश्य विषण्णाऽपि पुनः पक्वाधिकारिणः ॥
एतदात्म्यमिदं सर्वमित्याह परमाद्वयम् ॥ १०८ ॥
जगज्जीवेश्वरत्वादिविचित्रविभवं विना ॥
केवलं चित्सदानन्दब्रह्मात्मैक्यपरा श्रुतिः ॥ १०९ ॥
जगज्जीवेश्वरत्वादि सर्वं ब्रह्मैव केवलम् ॥
इति स्वपूर्णताज्ञानं परमाद्वैतवेदनम् ॥ ११० ॥
इतोऽन्यद्यत्परिज्ञानं तदज्ञानं न संशयः ॥
विचारेणायमेवार्थस्त्वयमेवाविचारणे ॥ १११ ॥
न कदाचिद्विशेषोऽस्तीत्येतज्ज्ञानं सुदुर्लभम् ॥ ११२ ॥
यथा यथा स्वभावेन यद्यद्भाति सुरर्षभाः ॥
तथा तथा शिवो भाति स्वयमेव न चापरः ॥ ११३ ॥
यथा यथा प्रभा साक्षाच्छांभवी सा न चापरा ॥
इति निश्चयविज्ञानं परमाद्वैतवेदनम् ॥ ११४ ॥
यथा यथाऽवभासोऽयं शिव एवेति पश्यति ॥
तथा तथा महादेवं भजतेऽयत्नतस्तु सः ॥ ११५ ॥
यथा यथा प्रथा पुंसस्तद्वस्तुष्वनवस्थिता ॥
तथा तथाऽनुसंधानं स्वभावेनैव पूजनम् ॥ ११६ ॥
शिवरूपतया सर्वं यो वेद स हि तत्त्ववित् ॥
अशिवं वेद यत्किंचित्स एव परिमोहितः ॥ ११७ ॥
शिवादन्यतया किंचिदपि यो वेद सोऽधमः ॥
शिवस्यैवापचारं हि कुरुते स पशुर्नरः ॥ ११८ ॥

शिवरूपतया सर्वं यस्य भाति स्वभावतः ॥
स्वेच्छाचारः समाचारस्तस्य चार्चा च शूलिनः ॥ ११९ ॥
यथा यथा प्रभा शंभोः प्रथा सा सा तदर्चनम् ॥
इत्ययत्नेन विज्ञानात्पूज्यते परमेश्वरः ॥ १२० ॥
क्रीडया जगदाकारा नान्यतश्चाऽऽत्मदेवता ॥
क्रीडयैवाऽऽत्मनाऽऽत्मानं भुंक्ते सा तद्धि चार्चनम् ॥ १२१ ॥
इन्द्रियाकारभासा सा विषयाकारभासनम् ॥
क्रीडया देवता भुंक्ते स्वत इत्यर्चनं मतम् ॥ १२२ ॥
परमाद्वैतविज्ञानमिदं भवभयापहम् ॥
भवप्रसादतो लभ्यं भावनारहितं परम् १२३ ॥
यथा नक्तंदृशः सूर्यप्रकाशो नावभासते ॥
तथेदं परमाद्वैतं मनुष्याणां न भासते ॥ १२४ ॥
प्रसादादेव रुद्रस्य श्रद्धया स्वस्य धैर्यतः ॥
देशिकालोकनाच्चैव कर्मसाम्ये प्रकाशते ॥ १२५ ॥
बहुप्रकारं बहुशः श्रुतिः साध्वी सनातनी ॥
एवमेतं महायासादर्थं वदति दुःखिनाम् ॥ १२६ ॥
शिव एवास्ति नैवान्यदिति यो निश्चयः स्थिरः ॥
सदा स एव सिद्धान्तः पूर्वपक्षास्तथा परे ॥ १२७ ॥
अयमेव हि वेदार्थो नापरः परमास्तिकाः ॥
गृह्णामि परशुं तप्तं सत्यमेव न संशयः ॥ १२८ ॥
अयमेव हि सत्यार्थो नापरः परमास्तिकाः ॥
विश्वासार्थं शिवं स्पृष्ट्वा त्रिर्वः शपथयाम्यहम् ॥ १२९ ॥
अयमेव हि वेदार्थो नापरः परमास्तिकाः ॥
अन्यथा चेत्सुराः सत्यं मूर्धा मेऽत्र पतिष्यति ॥ १३० ॥
अयमेव हि सत्यार्थो नापरः परमास्तिकाः ॥
अत्रैव संनिधिं देवो विश्वासार्थं करिष्यति ॥ १३१ ॥

सूत उवाच ॥ एवमुक्त्वा तु भगवान्ब्रह्मा सर्वहिते रतः ॥
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ भक्त्या परवशोऽभवत् ॥ १३२ ॥
अस्मिन्नवसरे श्रीमाञ्शंकरः शशिशेखरः ॥
नीलकण्ठो विरूपाक्षः साम्बः साक्षाद्घृणानिधिः १३३
ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैरुपास्यो गुणमूर्तिभिः ॥
आविर्बभूव सर्वज्ञस्तत्रैव सुरसंनिधौ ॥ १३४ ॥
आसनं विमलं दिव्यं शिवार्हं हैममद्भुतम् ॥
आगतं तत्र भगवानास्ते तस्मिन्यथासुखम् ॥ १३५ ॥
विष्णुर्विश्वजगत्कर्ता शिवस्यामिततेजसः ॥
बुद्ध्वोद्योगं महाप्रीतस्तत्र संनिहितोऽभवत् ॥ १३६ ॥
पुष्पवृष्टिरभवत्पुनः पुनः शब्दितं च मुनिभिः सनातनैः ॥ शुद्धवेदवचनैः सुशोभनैर्भक्तिमद्भिरपि पूजनं कृतम् ॥ १३७ ॥
उच्चमन्दमृदुतीव्रकाहलैः शब्दितं च पटहादिभिस्तथा ॥
तालमानकुशलैस्तथा परैर्भेरिकादिकुशलैः सुघोषितम् ॥ १३८ ॥
अप्सरोभिरपि नर्तनं कृतं गायनैश्च सहितैर्महत्तरैः ॥
गीतमाशु कविभिश्च कीर्तितं स्थानमीशदृशिगोचरं द्विजाः ॥ १३९ ॥
विस्मिताश्च मुनयश्च केचन श्रद्धयैव शिरसा च नर्तिताः ॥ मुष्टियुद्धमपि कुर्युरास्तिकाः श्रद्धयैव परया च केचन ॥ १४० ॥
मस्तकेन मनुजानतिप्रियान्पृष्ठतश्च चरणेन पाणिना ॥
दण्डरज्जुशिबिकादिभिस्तथा केचिदश्वनिकरैर्वहन्ति च ॥ १४१ ॥
बन्धनं च निगडैश्च गर्विता मोचनं च मनुजानतिप्रि-

यान् ॥ कुर्युरस्त्रानिकरैश्च केचन च्छेदनं च विवशाश्च केचन ॥ १४२ ॥

अन्योन्यमालिङ्गनमाचरन्ति प्रियेण केचिन्मुनयश्च केचित् ॥ धावन्ति वेगेन पटं विसृज्य प्रियेण चान्यानपि ताडयन्ति ॥ १४३ ॥

विलोक्य सर्वं शिवया शिवोऽपि प्रहृष्टचित्तस्तु निवार्य सर्वान् ॥ हरिं विरञ्चिं च सुरानशेषानतिप्रियेणैव निरीक्ष्य विप्राः ॥ १४४ ॥

उवाच सत्यं करुणानिधानः श्रुतिप्रमाणैकसुनिश्चितार्थः ॥ हिताय लोकस्य सुरासुराद्यैः प्रपूजनीयश्च सदा महेशः ॥ १४५ ॥

ईश्वर उवाच ॥ अहं हि सर्वं न च किंचिदन्यन्निरूपणायामनिरूपणायाम् ॥ इयं हि वेदस्य परा हि निष्ठा ममानुभूतिश्च न संशयश्च ॥ १४६ ॥

अहं सदाऽधश्च यथाऽहमूर्ध्वं त्वहं पुरस्तादहमेव पश्चात् ॥ अहं च सव्येतरमास्तिकास्तथा त्वहं सदैवोत्तरतोऽन्तरालम् ॥ १४७ ॥

परोक्षरूपेण सुसंस्थितोऽहं तथाऽपरोक्षेण सुसंस्थितोऽहम् ॥ अनात्मरूपेण सुसंस्थितोऽहं सदात्मरूपेण सुसंस्थितोऽहम् ॥ १४८ ॥

जैवेन रूपेण सुसंस्थितोऽहं तथेशरूपेण सुसंस्थितोऽहम् ॥ अज्ञानरूपेण सुसंस्थितोऽहं विज्ञानरूपेण सुसंस्थितोऽहम् ॥ १४९ ॥

संसाररूपेण सुसंस्थितोऽहं कैवल्यरूपेण सुसंस्थितोऽहम् ॥ शिष्यादिरूपेण सुसंस्थितोऽहं गुर्वादिरूपेण सुसंस्थितोऽहम् ॥ १५० ॥

वेदादिरूपेण सुसंस्थितोऽहं स्मृत्यादिरूपेण सुसंस्थि-
तोऽहम् ॥ पुराणरूपेण सुसंस्थितोऽहं कल्पादिरूपेण
सुसंस्थितोऽहम् ॥ १५१ ॥
प्रमातृरूपेण सुसंस्थितोऽहं प्रमाणरूपेण सुसंस्थितोऽहम्॥
प्रमेयरूपेण सुसंस्थितोऽहं मितिस्वरूपेण सुसंस्थि-
तोऽहम् ॥ १५२ ॥
कर्तृस्वरूपेण सुसंस्थितोऽहं क्रियास्वरूपेण सुसंस्थि-
तोऽहम् ॥ तद्धेतुरूपेण सुसंस्थितोऽहं फलस्वरूपेण
सुसंस्थितोऽहम् ॥ १५३ ॥
भोक्तृस्वरूपेण सुसंस्थितोऽहं भोगस्वरूपेण सुसंस्थि-
तोऽहम् ॥ तद्धेतुरूपेण सुसंस्थितोऽहं भोग्यस्वरूपेण
सुसंस्थितोऽहम् ॥ १५४ ॥
पुण्यस्वरूपेण सुसंस्थितोऽहं पापस्वरूपेण सुसंस्थितोऽ-
हम् ॥ सुखस्वरूपेण सुसंस्थितोऽहं दुःखस्वरूपेण सुसं-
स्थितोऽहम् ॥ १५५ ॥
रुद्रप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं विष्णुप्रभेदेन सुसंस्थितो-
ऽहम् ॥ ब्रह्मप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं देवप्रभेदेन सुसं-
स्थितोऽहम् ॥ १४६ ॥
मर्त्यप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं तिर्यक्प्रभेदेन सुसंस्थितोऽ-
हम् ॥ कृमिप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं कीटप्रभेदेन सुसंस्थि-
तोऽहम् ॥ १५७ ॥
वृक्षप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं गुल्मप्रभेदेन सुसंस्थितोऽ-
हम् ॥ लताप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं तृणप्रभेदेन सुसं-
स्थितोऽहम् ॥ १५८ ॥
कालप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं घटप्रभेदेन सुसंस्थितोऽ-
हम् ॥ पटप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं कुड्यादिभेदेन सुसं-

स्थितोऽहम् ॥ १५९ ॥

अन्नप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं पानप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ वनप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं गिरिप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ १६० ॥

नदीप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं नदप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ समुद्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं तटप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ १६१ ॥

तडागभेदेन सुसंस्थितोऽहमभ्रप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ नक्षत्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं ग्रहप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ १६२ ॥

मेघप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं विद्युत्प्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ यक्षप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं रक्षःप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ १६३ ॥

गन्धर्वभेदेन सुसंस्थितोहं सिद्धप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ अण्डप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं लोकप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ १६४ ॥

देशप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं ग्रामप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ गृहप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं मठप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ १६५ ॥

कटप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं प्राकारभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ पुरप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं पुरीप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ १६६ ॥

व्योमादिभेदेन सुसंस्थितोऽहं शब्दादिभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ शरीरभेदेन सुसंस्थितोऽहं प्राणप्रभेदेन सुसंस्थितोहम् ॥ १६७ ॥

श्रोत्रादिभेदेन सुसंस्थितोऽहं पादादिभेदेन सुसंस्थि-

तोऽहम् ॥ मनःप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं बुद्धिप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ १६८ ॥

अहंप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं चित्तप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ संघातभेदेन सुसंस्थितोऽहं जन्मादिभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ १६९ ॥

जाग्रत्प्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं स्वप्नप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ सुषुप्तिभेदेन सुसंस्थितोऽहं तुरीयभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ १७० ॥

दृश्यप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहं द्रष्टृप्रभेदेन सुसंस्थितोऽहम् ॥ साक्षिस्वरूपेण सुसंस्थितोऽहं सर्वस्वरूपेण सुसंस्थितोऽहम् ॥ १७१ ॥

अस्तिनास्तिवचनेन भाषितं भातिशब्दपरिभाषितं तथा ॥ भानहीनपरिभाषितं च मे रूपमेव हि न संशयः क्वचित् ॥ १७२ ॥

शब्दगोचरतया स्थितं सदा शब्दगोचरविहीनरूपतः ॥ यत्स्थितं तदहमेव संततं प्रत्ययेऽपि गतिरेवमेव हि ॥ १७३ ॥

नित्यशुद्धपरिबुद्धमुक्ततां यस्य नित्यमिति वक्ति वाक् श्रुतेः ॥ तस्य सत्यसुखबोधपूर्णता तथ्यमेव मम नास्ति संशयः १७४ ॥

यत्स्वरूपमहमात्मना तथा यत्स्वरूपमिदमात्मनैव तु ॥ भाति तत्तु मम चिद्वपुः सदा भाति नान्यदिति निश्चयो मम ॥ १७५ ॥

अहं समस्तं मम रूपतः पृथङ्न किंचिदस्तीति सुनिश्चयः कृतः ॥ मया तु वेदान्तवचोभिरंजसा पितामहेनापि च सत्यमीरितम् ॥ १७६ ॥

अत्र संशयमतिर्विनश्यति भ्रष्ट एव परमार्थदर्शनात् ॥
अत्र निश्चयमतिस्तु मुच्यते कष्टरूपभवपाशबन्ध-
नात् ॥ १७७ ॥

सूत उवाच ॥ एवमुक्त्वा महादेवः साम्बः संसारमोचकः ॥
समालिंग्य महाविष्णुं ब्रह्माणमपि सादरम् ॥ १७८ ॥
विलोक्य देवानखिलान्विशुद्धेनैव चेतसा ॥
भद्रमस्तु सुरश्रेष्ठा युष्माकमिति चाब्रवीत् ॥ १७९ ॥
देवाश्च देवदेवेशं प्रसन्नं करुणानिधिम् ॥
पूजयामासुराह्लादात्पत्रपुष्पफलादिभिः ॥ १८० ॥
विष्णुर्विश्वजगत्कर्ता विश्वेशांघ्रिसरोरुहम् ॥
स्वमूर्ध्नि भक्त्या निक्षिप्य पुनः परवशोऽभवत् १८१
पितामहोऽपि सर्वात्मा शिवपादाम्बुजद्वयम् ॥
स्वमूर्ध्नि भक्त्या निक्षिप्य तथा परवशोऽभवत् ॥१८२॥
देवदेवो महादेवः साम्बः संसारमोचकः ॥
ननर्त परमं भावमैश्वरं संप्रदर्शयन् ॥ १८३ ॥
करतालं महादेवी करुणासागरा परा ॥
चकार परमप्रीत्या समालोक्य महेश्वरम् ॥ १८४ ॥
विष्णुर्ब्रह्मा सुराः सर्वे तत्र संनिहिता जनाः ॥
सर्वे संतोषतस्तत्र नृत्यन्ति स्म यथाबलम् ॥ १८५ ॥
देवदेवो महादेवो महानन्दोदधिर्द्विजाः ॥
विलोक्य सर्वान्सुप्रीतस्तत्रैवान्तर्हितोऽभवत् ॥ १८६ ॥
विष्णुर्ब्रह्माणमालिंग्य विलोक्य सकलान्सुरान् ॥
प्रसन्नः पद्मया सार्धं वैकुण्ठमगमत्प्रभुः ॥ १८७ ॥
ब्रह्माऽपि विस्मयापन्नो विलोक्य सकलान्सुरान् ॥
अवशः सन्पुनश्चाह श्रद्धयैव तु केवलम् ॥ १८८ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ विद्याः सर्वा नृणां साक्षात्संसारस्य प्रवर्तिकाः ॥

आत्मविद्या तु संसारतमसः प्रतिघातिनी ॥ १८९ ॥
आत्मविद्याविहीनस्य शोकसागर एव हि ॥
मुक्तिरेवाऽऽत्मनिष्ठस्य नास्ति संशयकारणम् ॥ १९० ॥
यत्रान्यत्पश्यति प्राणी शृणोत्यन्यत्तथैव च ॥
अन्यज्जानाति चाल्पं तद्यदल्पं मर्त्यमेव तत् ॥ १९१ ॥
यत्र पश्यति नान्यच्च न शृणोत्यन्यदास्तिकाः ॥
अन्यच्च न विजानाति स भूमा सुरपुंगवाः ॥ १९२ ॥
यो वै भूमा सुखं तद्धि तद्धि कैवल्यमुत्तमम् ॥
नाल्पे चास्ति सुखं तस्मान्महाद्वैतपरो भवेत् ॥ १९३ ॥
महाद्वैतपरस्यास्य न नाशो जन्म नैव च ॥
नैव गत्यागती नान्यद्बन्धनं न विमोचनम् ॥ १९४ ॥
अत्रैव लीयते सम्यक्सर्वमात्मतया स्वतः ॥
घृतकाठिन्यवत्स्वप्नप्रपंचप्रतिभासवत् ॥ १९५ ॥
सर्वमेतदतिशोभनं परं केवलं करुणयैव भाषितम् ॥
देवदेवचरणप्रसादतो नेतरद्धि कथनीयमस्ति वः १९६

इति ब्रह्मगीतासु० आदेशकथनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ अस्मिन्ब्रह्मपुरे वेश्म दहरं यदिदं सुराः ॥
पुण्डरीकं तु तन्मध्य आकाशो दहरोऽस्ति तु ॥ १ ॥
स शिवः सच्चिदानन्दः सोऽन्वेष्टव्यो मुमुक्षुभिः ॥
स विजिज्ञासितव्यश्च विना संकोचमास्तिकाः ॥ २ ॥
स्वाभिव्यंजकसंकोचत्संकोचप्रतिभाऽऽत्मनः ॥
न स्वरूपेण चिद्रूपं सर्वव्यापि सदा खलु ॥ ३ ॥
ज्ञातरूपेण चाज्ञातस्वरूपेण च साक्षिणः ॥
सर्वं भाति तदाभाति ततस्तद्व्यापि सर्वदा ॥ ४ ॥
स्वयं सेद्धुमशक्यं हि जडात्मकमिदं जगत् ॥

च्चित्संबन्धबलेनैव खलु भाति न चान्यथा ॥ ५ ॥
अतोऽवभास्यं सकलं व्याप्य तद्भासकः शिवः ॥
स्वतो व्यापी न चाव्यापी संकोचश्चान्यसंगमात् ॥६॥
यावान्वा अयमाकाशस्तावानाकाश आन्तरः ॥
द्यावापृथ्वी उभे अस्मिन्नन्तरेव समाहिते ॥ ७ ॥
उभावग्निश्च वायुश्च सूर्याचन्द्रमसावुभौ ॥
नक्षत्राणि च विद्युच्च यच्चास्तित्वेन भासते ॥ ८ ॥
यच्च नास्तितया भाति सर्वं तास्मिन्समाहितम् ॥
अतः सर्वाश्रयः शंभुः सर्वव्यापी स्वभावतः ॥ ९ ॥
एष आत्मा परो व्यापी पाप्मभिः सकलैः सदा ॥
असौ चा (ना) पहतः साक्षी विमृत्युर्विजरः सुराः॥१०॥
विशोको विजिघत्सोऽपिपासः सत्यादिलक्षणः ॥
सत्यकामस्तथा सत्यसंकल्पश्च सुरर्षभाः ॥ ११ ॥
यथा कर्मजिता लोकाः क्षीयन्ते भुवि सत्तमाः ॥
तथा पुण्यजिता लोकाः क्षीयन्ते हि परत्र च ॥ १२ ॥
येऽविदित्वा परात्मानं व्रजन्ति सकलाः क्रियाः ॥
तेषां सर्वेषु लोकेषु कामचारो न विद्यते ॥ १३ ॥
ये विदित्वा परात्मानं व्रजन्तीव क्रियाः स्थिताः ॥
तेषां सर्वेषु लोकेषु कामचारस्तु विद्यते ॥ १४ ॥
यथा हिरण्यं निहितं क्षेत्रज्ञानविवर्जिताः ॥
उपर्युपरि गच्छन्त्यो न विन्देयुः प्रजा इमाः ॥ १५ ॥
तथा सुषुप्तौ गच्छन्तो ब्रह्मलोकं स्वयंप्रभम् ॥
न विन्दन्ति महामोहादहो मोहस्य वैभवम् ॥ १६ ॥
अयं हृदि स्थितः साक्षी सर्वेषामविशेषतः ॥
तेनायं हृदयं प्रोक्तं शिवः संसारमोचकः ॥ १७ ॥
य एवं वेद स स्वर्गं लोकमेति न संशयः ॥

अस्माच्छरीरादुत्थाय सुषुप्तौ यः सुरर्षभाः ॥ १८
परं ज्योतिःस्वरूपं तं शिवं संपद्यते सुराः ॥
अभिनिष्पद्यते स्वेन रूपेणैव स्वभावतः ॥ १९ ॥
एष आत्मा न चैवान्यः सत्यमेव मयोदितम् ॥
एतदेवामृतं साक्षादभयं ब्रह्म हे सुराः ॥ २० ॥
य आत्मा दहराकाशः स सेतुर्विधृतिः सुराः ॥
असंभेदाय लोकानामेषामेतं महेश्वरम् ॥ २१ ॥
अहोरात्रे न तरतो न मृत्युर्न जराऽपि च ॥
न शोको नैव सुकृतं न दुष्कृतमपीश्वराः ॥ २२ ॥
अतः सर्वे निवर्तन्ते पाप्मानः सुरपुंगवाः ॥
एषोऽपहतपाप्मा हि ब्रह्मलोकः स्वयंप्रभः ॥ २३ ॥
तस्माद्वै सेतुमेतं तु तीर्त्वाऽन्धः सन्सुरर्षभाः ॥
भवत्यनन्धो विद्धः सन्नविद्धस्तद्वदेव तु ॥
उपतापी तु सन्देवा नोपतापी भवत्यपि ॥ २४ ॥
य एषो दहराकाश इत्युक्तः परमेश्वरः ॥
स देहादिविशेषेभ्यः पृथग्भूतः सनातनः ॥ २५ ॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तयाख्याऽवस्था या भाति देहिनाम् ॥
तस्या अपि महादेवः साक्षी भिन्नः स्वयंप्रभः ॥ २६ ॥
तस्मिन्नध्यस्तरूपेण सा विभाति न भाति च ॥ २७ ॥
स्वदृश्येन शरीरेण सशरीरस्य सर्वदा ॥
प्रियाप्रियाभ्यां संबन्धो भवत्येव न संशयः ॥ २८ ॥
अशरीरं वाव सन्तं विद्यया न प्रियाप्रिये ॥
स्पृशतः सत्यमेनोक्तं नात्र संदेहकारणम् ॥ २९ ॥
य एष दहराकाशः स एव सुरपुंगवाः ॥
नामरूपस्य निर्माता तदेव ब्रह्म शाश्वतम् ॥ ३० ॥
अमृतं च तदेवैतत्स आत्मा सर्वदेहिनाम् ॥

ततो नान्यत्परं किंचिन्नापरं चास्ति किंचन ॥ ३१ ॥
स एव सर्वरूपेण विभाति न विभाति च ॥
अहो रुद्रस्य देवस्य पूर्णता को नु वेद ताम् ॥ ३२ ॥
यथा मृत्स्वविकारेषु तत्तद्रूपेण संस्थिता ॥
तथा सर्वत्र तत्साक्षी तत्तद्रूपेण संस्थितः ॥ ३३ ॥
यथा वारिविकारेषु जलं तत्तत्स्वरूपतः ॥
तथा सर्वत्र तत्साक्षी तत्तद्रूपेण संस्थितः ॥ ३४ ॥
यथाऽग्निः स्वविकारेषु तत्तद्रूपेण संस्थितः ॥
तथा सर्वत्र तत्साक्षी तत्तद्रूपेण संस्थितः ॥ ३५ ॥
यथा वा स्वविकारेषु वायुस्तत्तत्स्वरूपतः ॥
तथा सर्वत्र तत्साक्षी तत्तद्रूपेण संस्थितः ॥ ३६ ॥
यथा वा सर्वगं व्योम स्वाकारेणैव संस्थितम् ॥
तथा सर्वात्मकः साक्षी साक्षिरूपेण संस्थितः ॥ ३७ ॥
घटाकाशादिभेदेन विभिन्नोऽप्यविभागवान् ॥
आकाशस्तद्वदीशानो विभिन्नोऽप्यविभागवान् ॥ ३८ ॥
महादेवोऽविभागेन विभागेन च भासते ॥
अन्यथा चेन्महादेवो महादेवः कथं भवेत् ॥ ३९ ॥
महादेवो महादेव एव नैवामहानयम् ॥
तथा सति महादेव एव सर्वं न चापरम् ॥ ४० ॥
येन केनापि रूपेण यद्यद्भाति न भाति च ॥
तेन तेनैव रूपेण शिव एवावभासते ॥ ४१ ॥
यथाभातेन रूपेण शिव एवेति या मतिः ॥
सा शिवा परमा संविन्नापरा न हि संशयः ॥ ४२ ॥
अहमिति शिवसत्यचिद्घनः स्फुरति सदा पृथगस्ति नैव वस्तु ॥ इदमिति वपुषा च तेन बन्धनं न हि मनुजस्य विमोचनं च किंचित् ॥ ४३ ॥

शिव इति सकलं यदा विभासते न च मरणं जननं तदाऽस्ति किंचित् ॥ इति हृदये वचनं मदीयमेतन्निशितमतिः सततं निधाय तिष्ठेत् ॥ ४४ ॥

परमशिवः परमेश्वरः प्रसन्नो यदि विमला परमानुभूतिरेषा ॥ न हि सकलैर्विमलैरुपायवृन्दैर्न च हरिणा न मया न चापरेण ॥ ४५ ॥

परमशिवः परमेश्वरः स्वतन्त्रो यदि कुरुते मनुजस्य वेदनं हि तत् ॥ परमपदं विमलं प्रयाति मर्त्यो यदि कुरुते न शिवः प्रयाति बन्धम् ॥ ४६ ॥

दिनकरकिरणैर्हि शार्वरं तमो निबिडतरं झटिति प्रणाशमेति ॥ घनतरभवकारणान्तरं तमः शिवदिनकृत्प्रभया न चापरेण ॥ ४७ ॥

हरिरहमप्यपरे सुरासुराद्याः परमशिवप्रभया तिरस्कृताश्च ॥ रविकिरणैरखिलान्यहानि यद्वत्परमशिवः स्वत एव बोधकारी ॥ ४८ ॥

शिवचरणस्मरणेन पूजया च स्वकतमसः परिमुच्यते हि जन्तुः ॥ न हि मरणप्रभवप्रणाशहेतुः शिवचरणस्मरणादृतेऽस्ति किंचित् ॥ ४९ ॥

परमशिवः खलु नः समस्तहेतुः परमशिवः खलु नः समस्तमेतत् ॥ परमशिवः खलुः नः स्वरूपभूतः परमशिवः खलु नः प्रमाणभूतः ॥ ५० ॥

परमशिवः सकलागमादिनिष्ठः परमशिवः परमानुभूतिगम्यः ॥ परमशिवः परमानुभूतिरूपः परमशिवः परमानुभूतिदश्च ॥ ५१ ॥

परमशिवसमुद्रेऽहं हरिः सर्वदेवा मनुजपशुमृगाद्याः शीकरा एव सत्यम् ॥ विमलमतिभिरेवं वेदवेदान्तनिष्ठैर्हि-

दयकुहरानिष्ठं वेदितुं शक्यते हि ॥ ५२ ॥

मायाबलेनैव हरिं शिवेन समानमाहुः पुरुषाधमाश्च ॥ मोहेन केचिन्मम साम्यमाहुर्माया तु शैवी खलु दुस्तरेयम् ॥ ५३ ॥

खद्योतो यदि चण्डभानुसदृशस्तुल्यो हरिः शंभुना किंपाको यदि चन्दनेन सदृशस्तुल्योऽहमीशेन च ॥ अज्ञानं यदि वेदनेन सदृशं देवेन तुल्या जनाः किं वक्ष्ये सुरपुंगवा अहमहो मोहस्य दुश्चेष्टितम् ॥ ५४ ॥

अतः शिवेनैव समस्तमेतद्भवत्यनन्तेन न चापरेण ॥ शिवस्वभावेन शिवः समस्तं शिवप्रभावेन जगद्विचित्रम् ॥ ५५ ॥

तत्त्वदृक्सकलमद्वयं सदा पश्यति स्म परिमोहितः पुमान् ॥ कष्टशिष्टघटकुड्यरूपतः कष्टमेव खलु तस्य वेदनम् ॥ ५६ ॥

इदं जगदिति स्वतः सकलजन्तोः प्रतीतिर्दृढा परं जगदिति स्फुरत्यमलबोधस्वभावेन च ॥ इदं हि परवेदनं विमलचित्तस्य पुंसः सदा भवं तरति मानवः परमबोधेन चैतेन हि ॥ ५७ ॥

छन्दोगश्रुतिमस्तके विनिहितं विज्ञानमेतन्मया जन्तूनामविवेकिनामतितरामज्ञानविध्वस्तये ॥ कारुण्यादमराधिपा अतिशुभब्रह्मामृतावाप्तये देवानामाधिपाधिपस्य वचनादुक्तं महेशस्य च ॥ ५८ ॥

इति ब्रह्मगीतासु० दहरोपासनविवरणं नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

[illegible] ॥ अस्ति तत्त्वं परं साक्षादक्षरं क्षरवस्तुनाम् ॥
अधिष्ठानमनौपम्यमवाङ्मनसगोचरम् ॥ १ ॥

तस्मिन्सुविदिते सर्वं विज्ञातं स्यादिदं सुराः ॥
तदात्मकत्वात्सर्वस्य नास्त्येव हि भिदा स्वतः ॥ २ ॥
द्वे विद्ये वेदितव्ये हि परा चैवापरापि च ॥
तत्रापरा तु विद्यैषा ऋग्वेदो यजुरेव च ॥ ३ ॥
सामवेदस्तथाऽथर्ववेदः शिक्षा सुरर्षभाः ॥
कल्पो व्याकरणं चैव निरुक्तं छन्द एव च ॥
ज्योतिषं च तथाऽनात्मविषया अपि बुद्धयः ॥ ४ ॥
अथैषा परविद्या सा यया तत्परमक्षरम् ॥
गम्यते सुदृढं प्राज्ञैः साक्षाच्छंभोः प्रसादिभिः ॥ ५ ॥
यत्तदद्रेश्यमग्राह्यमगोत्रं रूपवर्जितम् ॥
अचक्षुःश्रोत्रमत्यर्थं तदपाणिपदं सदा ॥ ६ ॥
नित्यं विभुं सर्वगतं सुसूक्ष्मं च तदव्ययम् ॥
यद्भूतयोनिं धीमन्तः परिपश्यन्ति चात्मना ॥ ७ ॥
यथोर्णनाभिः सृजते गृह्णते च सुरर्षभाः ॥
यथा पृथ्व्यामोषधयः संभवन्ति यथा सतः ॥ ८ ॥
पुरुषात्केशलोमानि तथा चैवाक्षरात्सुराः ॥
विश्वं संभवतीहैव तत्सर्वं स्वपनोपमम् ॥ ९ ॥
तपसा चीयते ब्रह्म तदन्नमभिजायते ॥
अन्नात्प्राणो मनः सत्यं लोकाः कर्मसु चामृतम् ॥ १० ॥
यः सर्वज्ञः सर्वविद्यो यस्य ज्ञानमयं तपः ॥ ११ ॥
तस्मादेतत्सुरा ब्रह्म नामरूपान्नपूर्वकम् ॥
जायते सत्यवत्स्वप्नप्रपंचोपममेव तत् ॥ १२ ॥
तदेतदक्षरं सत्यं तद्विज्ञाय विमुच्यते ॥
कर्मणा नास्ति तत्प्राप्तिः संसारस्य विनाशनम् ॥
प्लवा ह्येते सुरा यज्ञा अदृढाश्च न संशयः ॥ १३ ॥
एभिरेव परं श्रेय इति जानान्ति ये जनाः ॥

ते मूढा अनिशं मृत्युं जरां चैवापियन्ति हि ॥ १४ ॥
कर्मनिष्ठाः स्वयं धीरा मर्त्याः पण्डितमानिनः ॥१५॥
मूढा एव न विद्वांसस्तेषां नास्ति परा गतिः ॥
अन्धेनैव यथा चान्धा नीयमानाः सुदारुणे ॥ १६ ॥
अन्धकूपे पतन्त्येव तथा कर्मरता जनाः ॥
कर्मनिष्ठा वयं सर्वे कृतार्था इति मोहिताः ॥ १७ ॥
अभिमन्यन्ति ते कर्मक्षये वश्यं पतन्ति हि ॥
विना नास्ति परं ज्ञानं तेषां कैवल्यमुत्तमम् ॥ १८ ॥
इष्टापूर्तं मन्यमाना वरिष्ठमिति ये जनाः ॥
ते मूढाः परमं श्रेयो नैव यान्ति न संशयः ॥ १९ ॥
अनेकजन्मसंसिद्धः श्रौतस्मार्तपरायणः ॥
अनित्यमिति विज्ञाय जगद्वैराग्यमाप्नुयात् ॥ २० ॥
ज्ञानादेव हि संसारविनाशो नैव कर्मणा ॥
इति ज्ञात्वा शिवज्ञानसिद्ध्यर्थं पुनरास्तिकाः ॥ २१ ॥
श्रोत्रियं ब्रह्मनिष्ठं च गुरुं गच्छेत्प्रियेण च ॥
गुरुस्तस्मै परां विद्यां दद्याच्च सुरपुंगवाः ॥ २२ ॥
विस्फुलिंगा यथा चाग्नेः सुदीप्तात्प्रभवन्ति च ॥
अपियन्ति तथा भावा अक्षरे शिवसंज्ञके ॥ २३ ॥
दिव्यो ह्यमूर्तः पुरुषः सबाह्याभ्यन्तरो ह्यजः ॥
अप्राणो ह्यमनाः शुभ्रो मायाया जीवतः परः ॥२४॥
एतस्माज्जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च ॥
खं वायुर्ज्योतिरापश्च भूमिर्विश्वस्य धारिणी ॥ २५ ॥
अग्निर्मूर्धा चक्षुषी चन्द्रसूर्यौ दिशः श्रोत्रे वाग्विवृताश्च
वेदाः ॥ वायुः प्राणो हृदयं विश्वमस्य पद्भ्यां भूमिः
शंकरोऽयं हि सत्यः ॥ २६ ॥
तस्मादग्निः समिधो यस्य सूर्यः सोमाद्वृष्टिश्चौषधयः

पृथिव्याम् ॥ पुमान्रेतः सिंचति योषितायां बह्वीः प्रजा बहुधा संप्रसूताः ॥ २७ ॥
तस्मादृचः साम यजूंषि दीक्षा यज्ञाश्च सर्वे क्रतवो दक्षिणाश्च ॥ संवत्सरो यजमानश्च लोकः सोमो यत्र पवते यत्र सूर्यः ॥ २८ ॥
तस्माद्देवा बहुधा संप्रसूताः साध्या मर्त्याः पशवः पक्षिणश्च ॥ प्राणापानौ व्रीहियवौ तपश्च श्रद्धा सत्यं ब्रह्मचर्यं विधिश्च ॥ २९ ॥
तस्मात्प्राणा अर्चिषः सप्त होमाः सुरश्रेष्ठाः समिधः सप्त चैव ॥ लोकाः सर्वे चोद्भवन्त्याशु पूर्वं यथा तद्वत्स्वप्नतुल्यं तथाऽपि ॥ ३० ॥
अतः समुद्रा गिरयश्च नद्यस्तथा सर्वा ओषधयो रसाश्च ॥ सर्वस्याऽऽत्मा सर्वसाक्षी परात्मा नित्यानन्दोऽयं पुराणः सुपूर्णः ॥ ३१ ॥
इदं सकलमास्तिकाः पुरुष एव नैवापरं न किंचिदपरं ततः सकलमस्ति सत्यं हि तत् ॥ इदं हि मम वेदनं मुनिगणस्य शंभोर्हरेर्न कश्चिदपि संशयः श्रुतिमतस्य युक्तःखलु ॥ ३२ ॥
अहो विषयमायया मरणपूर्वदुःखोदधौ पतन्ति मनुजा अमी पराशिवस्य विद्यां विना ॥ तरन्ति जननार्णवं परशिवस्य विद्याबलादिदं तु शिववेदनं शिवपदस्य सेवाबलात् ॥ ३३ ॥
गुहायां निहितं साक्षादक्षरं वेद चेन्नरः ॥
छित्त्वाऽविद्यामहाग्रन्थिं शिवं गच्छेत्सनातनम् ॥ ३४ ॥
तदेतदक्षरं ब्रह्म स प्राणस्तदु वाङ्मनः ॥
तदेतदमृतं सत्यं तद्वेद्धव्यं मनीषिभिः ॥ ३५ ॥

धनुस्तारं शरो ह्यात्मा ब्रह्म तल्लक्ष्यमुच्यते ॥
अप्रमत्तेन वेद्धव्यं शरवत्तन्मयो भवेत् ॥ ३६ ॥
लक्ष्यं सर्वगतं चैव शरोऽयं सर्वतोमुखः ॥
वेद्धा सर्वगतश्चैव विद्धं लक्ष्यं न संशयः ॥ ३७ ॥
आत्मानमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् ॥
ध्याननिर्मथनाभ्यासादेवं पश्येन्निगूढवत् ॥ ३८ ॥
द्यौरन्तरिक्षं भूमिश्च मनः प्राणः सुरोत्तमाः ॥
यस्मिन्नोतं तमेवैकं विद्यात्प्राज्ञः समाहितः ॥ ३९ ॥
ब्रह्मैकविषयां वाचं वदेत्सततमास्तिकाः ॥
अन्या वाचस्त्यजेदेष सेतुरेवामृतस्य च ॥ ४० ॥
यः सर्वज्ञः सर्वविद्यो यस्यैष महिमा भुवि ॥
दिव्ये ब्रह्मपुरे व्योम्नि शिवः साक्षात्प्रतिष्ठितः ॥४१॥
मनोमयः प्राणशरीरनेता प्रतिष्ठितः सर्वहृदम्बुजान्तः ॥
तद्विज्ञानेन परिमुच्यन्ति धीरा यद्भाति चाऽऽनन्दवपुः
स्वभावात् ॥ ४२ ॥
भिद्यते हृदयग्रन्थिश्छिद्यन्ते सर्वसंशयाः ॥
क्षीयन्ते चास्य कर्माणि तस्मिन्दृष्टे परावरे ॥ ४३ ॥
हिरण्मये परे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम् ॥
तच्छुभ्रं ज्योतिषां ज्योतिस्तद्यदात्मविदो विदुः ॥४४॥
न तत्र सूर्यश्चन्द्रश्च तारका विद्युतोऽनलः ॥
विभान्ति शंकरे साक्षात्स्वयंभाने चिदात्मके ॥ ४५ ॥
तमेव सकलं भान्तमनुभाति स्वभावतः ॥
तस्य भासा सर्वमिदं विभाति तत एव हि ॥ ४६ ॥
न तत्र चन्द्रार्कवपुः प्रकाशते न वान्ति वाताः सक-
लाश्च देवताः ॥ स एष देवः कृतभूतभावनः स्वयं वि-
शुद्धो विरजः प्रकाशते ॥ ४७ ॥

ब्रह्मैवेदममृतं तत्पुरस्ताद्ब्रह्मानन्तं परमं चैव पश्चात् ॥
ब्रह्मानन्तं परमं दक्षिणे च ब्रह्मानन्तं परमं चोत्तरे च ४८
द्वौ सुपर्णौ शरीरेऽस्मिञ्जीवेशाख्यौ सह स्थितौ ॥
तयोर्जीवः फलं भुङ्क्ते कर्मणो न महेश्वरः ॥ ४९ ॥
केवलं साक्षिरूपेण विना भोगं महेश्वरः ॥
प्रकाशते स्वयंभेदः कल्पितो मायया तयोः ॥ ५० ॥
यथाकाशो घटाकाशमहाकाशप्रभेदतः ॥
कल्पितः परचिज्जीवः शिवरूपेण कल्पितः ॥ ५१ ॥
तत्त्वतश्च शिवः साक्षाच्चिज्जीवश्च ततः सदा ॥
चिच्चिदाकारतोऽभिन्ना न भिन्ना चित्त्वहानितः ॥ ५२ ॥
चितश्चिन्न चिदाकाराद्भिद्यते जडरूपतः ॥
भिद्यते चेज्जडो भेदश्चिदेका सर्वदा खलु ॥ ५३ ॥
तर्कतश्च प्रमाणाच्च चिदेकत्वे व्यवस्थिते ॥
अपि पापवतां पुंसां विपरीता मतिर्भवेत् ॥ ५४ ॥
श्रौतस्मार्तसमाचारैर्विशुद्धस्य महात्मनः ॥
प्रसादादेव रुद्रस्य चिदेकत्वे मतिर्भवेत् ॥ ५५ ॥
चिदेकत्वपरिज्ञानान्न शोचति न मुह्यति ॥
अद्वैतं परमानन्दं शिवं याति तु केवलम् ॥ ५६ ॥
शिवस्थाने शरीरेऽस्मिन्स्थितोऽपि स्वात्ममायया ॥
दुःखादिसागरे मग्नो मुह्यमानश्च शोचति ॥ ५७ ॥
स्वस्मादन्यतया भातमीशं स्वेनैव सेवितम् ॥
अधिष्ठानं समस्तस्य जगतः सत्यचिद्घनम् ॥ ५८ ॥
अहमस्मीति निश्चित्य वीतशोको भवत्ययम् ॥
अस्य चिन्मात्ररूपस्य स्वस्य सर्वस्य साक्षिणः ॥ ५९॥
महिमानं यदा वेद परमाद्वैतलक्षणम् ॥
तदैव विद्यया साक्षाद्वीतशोको भवत्ययम् ॥ ६० ॥

ब्रह्मयोनिं सदा पूर्णं रुक्मवर्णं महेश्वरम् ॥
अपश्यन्नेव पश्यन्तं कर्तृत्वेन प्रकाशितम् ॥ ६१ ॥
अनेककोटिभिः कल्पैरर्जितैः पुण्यकर्मभिः ॥
तर्कतश्च प्रमाणाच्च प्रसादात्पारमेश्वरात् ॥ ६२ ॥
पश्यति श्रद्धया चापि यदा विद्वान्सुरर्षभाः ॥
पुण्यपापे विधूयायमसक्तः सर्वहेतुभिः ॥ ६३ ॥
सर्वाकारतया साम्यं परमाद्वैतलक्षणम् ॥
उपैति नात्र संदेहः कर्तव्यश्च मनीषिभिः ॥ ६४ ॥
चिन्मात्रं हि सदा रूपमुभयोः शिवजीवयोः
तथा सति कथं साम्यं चिन्मात्रे भेदवर्जिते ॥ ६५ ॥
उपाधियुक्तरूपे तु तयोः साम्यं भवेद्यदि ॥
तदाऽपि नैव साम्यं स्याज्जीवस्य परमात्मनः ॥ ६६ ॥
महाकाशसमत्वं तु घटाकाशस्य सर्वथा ॥
यथा नास्ति तथा साम्यं न जीवस्य शिवेन तु ॥६७॥
अस्तु वा साम्यमीशेन जीवस्यास्य तदाऽपि तु ॥
कर्मणा विद्यया वा तत्साम्यं सिध्यति नान्यथा ॥६८॥
कर्मणा चेद्विनाशः स्यात्कर्मसाध्यं हि नश्वरम् ॥
विद्ययैव तु चेत्साम्यं पुरस्तादेव चास्ति हि ॥ ६९ ॥
पुरस्तादेव सिद्धस्य बोधकं खलु वेदनम् ॥
अभूतार्थस्य चोत्पत्तिं न करोति कदाचन ॥ ७० ॥
तत्रैवं सति साम्यं तु तयोः सर्वात्मनैव तु ॥
पुरस्तादेव चास्त्येव तदाऽपि शिवजीवयोः ॥ ७१ ॥
पुरस्तादेव कैवल्यं लक्षणैकत्वतोऽस्ति च ॥
तथा सति शिवो भिन्नो विद्ययाऽभिन्नवत्स्थितः ॥७२॥
विद्यया तद्विनाशेन स्वसाम्यं याति नान्यथा ॥
अतः साम्यं तयोः साक्षादैक्यमेव न चेतरत् ॥७३॥

एवं जीवः स्वकं रूपं शिवं पश्यति चेद्दृढम् ॥
स्वात्मन्येव रतिं क्रीडामन्यच्च कुरुते सदा ॥ ७४ ॥
बहिश्चेष्टा च मय्येव शिवे सत्यसुखात्मके ॥
इति जानाति सर्वं तु स्वात्मनैव हि भासते ॥ ७५ ॥
स्वात्मनैव स्वयं सर्वं यदा पश्यति निर्भयः ॥
तदा मुक्तो न मुक्तश्च बद्धस्य हि विमुक्तता ॥ ७६ ॥
एवंरूपा परा विद्या सत्येन तपसाऽपि च ॥
ब्रह्मचर्यादिभिर्धर्मैर्लभ्या वेदोक्तवर्त्मना ॥ ७७ ॥
शरीरेऽन्तः स्वयंज्योतिःस्वरूपं स्वकमैश्वरम् ॥
क्षीणदोषाः प्रपश्यन्ति नेतरे माययावृताः ॥ ७८ ॥
एवं रूपपरिज्ञानं यस्यास्ति परयोगिनः ॥
कुत्रचिद्गमनं नास्ति तस्य संपूर्णरूपिणः ॥ ७९ ॥
आकाशमेकं संपूर्णं कुत्रचिन्नैव गच्छति ॥
तद्वत्स्वात्मविभुत्वज्ञः कुत्रचिन्नैव गच्छति ॥ ८० ॥
न चक्षुषा गृह्यते नापि वाचा नान्यैर्देवैस्तपसा कर्मणा वा ॥ ज्ञानप्रसादेन विशुद्धसत्त्वः स निष्कलं पश्यति रूपमैशम् ॥ ८१ ॥
ध्यानेन परमेशस्य साम्बमूर्तिधरस्य च ॥
स्वनिष्कलपरिज्ञानं जायते नान्यहेतुना ॥ ८२ ॥
एष आत्मा मुमुक्ष्णोऽपि वेदितव्योऽग्र्यया धिया ॥
पञ्चधा संनिविष्टोऽसुर्यस्मिन्सर्वाश्रये सुराः ॥ ८३ ॥
संविभाति स्वचित्तेन यं यं लोकं विशुद्धधीः ॥
सदा कामयते यांश्च तज्जयत्याखिलं ततः ॥ ८४ ॥
तस्मादात्मविदं साक्षादीश्वरं भवतारकम् ॥
अर्चयेद्भूतिकामस्तु स्वशरीरेण चार्थतः ॥ ८५ ॥
नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रु-

तेन ॥ यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृणुते
तनुं स्वाम् ॥ ८६ ॥
नायमात्मा बलहीनेन लभ्यः प्रमादतस्तपसो नान्यलिं-
गात् ॥ एतैर्यत्नं यः करोत्येव धीमांस्तस्यात्माऽयं
विशते ब्रह्म धाम ॥ ८७ ॥
संप्राप्यैनमृषयो ज्ञानतृप्ताः कृतात्मानो वीतशोकाः प्र-
शान्ताः ॥ ते सर्वगं सर्वशः प्राप्य धीरा युक्तात्मानः
सर्वमेवाऽऽविशन्ति ॥ ८८ ॥
वेदान्तविज्ञानसुनिश्चितार्थाः संन्यासयोगाद्यतयः शुद्ध-
सत्त्वाः ॥ ते ब्रह्मलोके तु परान्तकाले परामृतात्परिमु-
च्यन्ति सर्वे ॥ ८९ ॥
गताः कलाः पंचदश प्रतिष्ठा देवाश्च सर्वे प्रतिदेवताश्च॥
कर्माणि विज्ञानमयश्च आत्मा परेऽव्यये सर्व एकी-
भवन्ति ॥ ९० ॥
यथा नद्यः स्यन्दमानाः समुद्रे अस्तं यान्ति नामरूपे
विहाय ॥ तथा विद्वान्नामरूपाद्विमुक्तः परात्परं पुरुषं
ब्रह्म याति ॥ ९१ ॥
स यो ह वै तत्परमं ब्रह्म वेद सुरर्षभाः ॥
ब्रह्मैव भवति ज्ञानान्नास्ति संशयकारणम् ॥ ९२ ॥
सुनिश्चितं परं ब्रह्म वेद चेत्स्वानुभूतितः ॥
कुले भवति नाब्रह्मवित्तस्य सुरपुंगवाः ॥ ९३ ॥
शोकं तरति पाप्मानं गुहाग्रन्थिर्विनश्यति ॥
अमृतो भवति प्राज्ञः सत्यमेव मयोदितम् ॥ ९४ ॥
सर्वमुक्तमतिशोभनं मया शोकमोहपटलस्य भेदकम् ॥
आशु सत्यसुखबोधवस्तुदं वेदमाननिरतस्य भासते॥९५

इति ब्रह्मगीतासु॰ वस्तुस्वरूपविचारो नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

स न जीवः शिवादन्यो यो भुंक्ते कर्मणां फलम् ॥
भेदाभावाच्चितश्चेत्यं न कर्मफलमर्हति ॥ २७ ॥
अतः सर्वजगत्साक्षी चिद्रूपः परमेश्वरः ॥
अद्वितीयो महानन्दः क्रीडया भोगमर्हति ॥ २८ ॥
धामत्रयमिदं शंभोर्न दुःखाय कदाचन ॥
क्रीडारामतया भाति न चोद्यार्हो महेश्वरः ॥ २९ ॥
इदं धामत्रयं शंभोर्विभेदेन न विद्यते ॥
शंभुरेव तथा भाति न ह्यन्यत्परमेश्वरात् ॥ ३० ॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यावस्थारूपेण भाति यः ॥
स विश्वतैजसप्राज्ञसमाख्याः क्रमशो भवेत् ॥ ३१ ॥
विश्वो हि स्थूलभुङ्नित्यं तैजसः प्रविविक्तभुक् ॥
प्राज्ञस्त्वानन्दभुक्साक्षी केवलः सुखलक्षणः ॥ ३२ ॥
त्रिषु धामसु यद्भोग्यं भोक्ता यश्च प्रकीर्तितः ॥
उभयं ब्रह्म यो वेद स भुंजानो न लिप्यते ॥ ३३ ॥
अश्वमेधसहस्राणि ब्रह्महत्याशतानि च ॥
कुर्वन्नपि न लिप्येत यद्येकत्वं प्रपश्यति ॥ ३४ ॥
जीवरूप इव स्थित्वा यः क्रीडति पुरत्रये ॥
स न जीवः सदा शंभुः सत्यमेव न संशयः ॥ ३५ ॥
ततस्तु जातं सकलं विचित्रं सत्यवत्सुराः ॥
स सत्योऽसत्यसाक्षित्वात्साक्षित्वाच्चित्सुखं तथा ३६
प्रेमास्पदत्वादद्वैतो भेदाभावत्सुरर्षभाः ॥
तस्मिन्नेव लयं याति पुरत्रयमिदं ततः ॥ ३७ ॥
न जीवो जीववद्भाति साक्षाद्ब्रह्मैव केवलम् ॥
अज्ञानाज्जीवरूपेण भासते न स्वभावतः ॥ ३८ ॥
ब्रह्मणो जायते प्राणो मनः सर्वेन्द्रियाणि च ॥
खं वायुर्ज्योतिरापश्च भूमिर्विश्वस्य धारिणी ॥ ३९ ॥

यत्परं ब्रह्म सर्वात्मा विश्वस्याऽऽयतनं महत् ॥
सूक्ष्मात्सूक्ष्मतमं नित्यं तत्त्वंशब्दार्थ एव हि ॥ ४० ॥
यस्त्वंशब्दस्य लक्ष्यार्थः स तच्छब्दार्थ एव हि ॥
तत्त्वंशब्दौ स्वतःसिद्धे चिन्मात्रे पर्यवस्यतः ॥ ४१ ॥
यः पदद्वयलक्ष्यार्थस्तास्मिन्भेदः प्रकल्पितः ॥
मायाविद्यात्मकोपाधिभेदेनैव न वस्तुतः ॥ ४२ ॥
स्वतःसिद्धैकताज्ञानं व्युदस्य श्रुतिरादरात् ॥
स्वभावसिद्धमेकत्वं बोधयत्यधिकारिणः ॥ ४३ ॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिप्रपंचत्वेन भाति यत् ॥
तद्ब्रह्माहमिति ज्ञात्वा सर्वबन्धैः प्रमुच्यते ॥ ४४ ॥
यस्तु ब्रह्म विजानाति स्वात्मना सुदृढं नरः ॥
तस्य स्वानुभवस्त्वेवं स्वभावादनुवर्तते ॥ ४५ ॥
त्रिषु धामसु यद्भोग्यं भोक्ता भोगश्च यस्तथा ॥
तेभ्यो विलक्षणः साक्षी चिन्मात्रोऽहं सदाशिवः ॥ ४६ ॥
मय्येव सकलं जातं मयि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
मयि सर्वं लयं याति तद्ब्रह्माद्वयमस्म्यहम् ॥ ४७ ॥
अणोरणीयानहमेव तद्वन्महानहं विश्वमहं विशुद्धः ॥
पुरातनोऽहं पुरुषोऽहमीशो हिरण्मयोऽहं शिवरूप-
मस्मि ॥ ४८ ॥

अपाणिपादोऽहमचिन्त्यशक्तिः पश्याम्यचक्षुश्च शृणो-
म्यकर्णः ॥ अहं विजानामि विविक्तरूपो न चास्ति
वेत्ता मम चित्सदाऽहम् ॥ ४९ ॥
वेदैरनेकैरहमेव वेद्यो वेदान्तकृद्वेदविदेव चाहम् ॥ न
पुण्यपापे मम नास्ति नाशो न जन्म देहेन्द्रियबु-
द्धयश्च ॥ ५० ॥
न भूमिरापो मम नैव वह्निर्न चानिलो मेऽस्ति न चाम्बरं

च ॥ सदाऽहमेवाहमिति स्फुरामि स्वभावतश्चेदमिति स्फुरामि ॥ ५१ ॥
अभातरूपेण तथैव सर्वदा विभातरूपेण च भानरूपतः॥ अभानरूपेण च सर्वरूपतः स्फुरामि देवोऽहमतः पुरातनः ॥ ५२ ॥
एवं विदित्वा परमात्मरूपं गुहाशयं निष्कलमद्वितीयम् ॥ समस्तभानं सदसद्विहीनं प्रयाति शुद्धं परमात्मरूपम् ॥ ५३ ॥
अतश्च वेदान्तवचोभिरंजसा मुमुक्षुभिर्नित्यमशेषनायकः ॥ गुरूपदेशेन च तर्कतस्तथा विचिन्तनीयश्च विशेषतः शिवः ॥ ५४ ॥
कैवल्योपनिषत्परा परकृपायुक्ता यदुच्चैर्मुदा प्रोवाच प्रोथितौजसैरपि हरिब्रह्मादिभिश्चाऽऽहतम् ॥ हे देवा अहमुक्तवानतिशुभब्रह्मापरोक्षाय तन्सर्वेषामधिकारिणां मतमिदं वित्तातिभक्त्या सह ॥ ५५ ॥

इति ब्रह्म० कैवल्योपनिषद्विवरणे तत्त्ववेदनविधिर्नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ प्रत्यग्रूपः शिवः साक्षात्परानन्दस्वलक्षणः ॥
परप्रेमास्पदत्वेन प्रतीतत्वात्सुरर्षभाः ॥
परप्रेमास्पदानन्दः सुरा आनन्द एव हि ॥ १ ॥
प्रियो भवति भार्यायाः पतिः सोऽयं सुरर्षभाः ॥ २ ॥
पतिर्न पत्युः कामाय प्रियो भवति सर्वथा ॥
किं त्वात्मनस्तु कामाय ततः प्रियतमः स्वयम् ॥ ३ ॥
जायायास्तु न कामाय न हि जाया प्रिया मता ॥
किं त्वात्मनस्तु कामाय ततः प्रियतमः स्वयम् ॥ ४ ॥
पुत्राणां तु न कामाय प्रियाः पुत्रा भवन्ति च ॥

किं त्वात्मनस्तु कामाय ततः प्रियतमः स्वयम् ॥ ५ ॥
ब्रह्मणस्त्वेव कामाय न ब्रह्म भवति प्रियम् ॥
किं त्वात्मनस्तु कामायः ततः प्रियतमः स्वयम् ॥ ६ ॥
क्षत्रस्यैव तु कामाय न क्षत्रं भवति प्रियम् ॥
किं त्वात्मनस्तु कामाय ततः प्रियतमः स्वयम् ॥ ७ ॥
वित्तस्यैव तु कामाय न वित्तं भवति प्रियम् ॥
किं त्वात्मनस्तु कामाय ततः प्रियतमः स्वयम् ॥ ८ ॥
लोकानामेव कामाय न भवन्ति प्रियाश्च ते ॥
किं त्वात्मनस्तु कामाय ततः प्रियतमः स्वयम् ॥ ९ ॥
देवानामपि कामाय प्रिया देवा भवन्ति न ॥
किं त्वात्मनस्तु कामाय ततः प्रियतमः स्वयम् ॥ १० ॥
वेदानामेव कामाय प्रिया वेदा भवन्ति न ॥
किं त्वात्मनस्तु कामाय ततः प्रियतमः स्वयम् ॥ ११ ॥
भूतान्यपि च भूतानां कामाय न भवन्ति च ॥
किं त्वात्मनस्तु कामाय ततः प्रियतमः स्वयम् ॥ १२ ॥
सर्वस्यैव तु कामाय न सर्वं भवति प्रियम् ॥
किं त्वात्मनस्तु कामाय ततः प्रियतमः स्वयम् ॥ १३ ॥
अतः प्रियतमो ह्यात्मा सुखवत्सुखलक्षणः ॥
सुखाभिलाषिभिः सोऽयं त्यक्त्वा कर्माणि सादरम् १४
द्रष्टव्यस्तु सुरा नित्यं श्रोतव्यश्च तथैव च ॥
मन्तव्यश्च विचिन्त्यश्च सर्वं तद्दर्शनादिभिः ॥
विदितं तदभेदेन भवत्यत्र न संशयः ॥ १५ ॥
दुःखराशेर्विनाशाय परमाद्वैतविद्भवेत् ॥ १६ ॥
परमाद्वैतविज्ञानात्संसारः प्रविणश्यति ॥
स्वतः[illegible]नन्दः स्वयमेव विभाति च ॥ १७ ॥
परादार्त्तं सुरा ब्रह्म स्वतोऽन्यद्ब्रह्म वेद यः ॥

तथा परादात्क्षत्रं तं लोका अपि तथैव च ॥ १८ ॥
देवा वेदाश्च भूतानि परादुः खलु तं पशुम् ॥
स्वस्वरूपात्परं किंचिदपि पश्यन्प्रणश्यति ॥ १९ ॥
ब्रह्मक्षत्रादिभेदेन प्रतीता ह्यखिला अमी ॥
वर्णास्तथाऽऽश्रमाः सर्वे संकराः सकला अपि ॥ २० ॥
देवगन्धर्वपूर्वाश्च भूतानि भुवनानि च ॥
अस्ति नास्तीति शब्दार्थौ तथैवान्यच्च किंचन ॥ २१ ॥
मायाविद्यातमोमोहप्रभेदा अखिला अपि ॥
सर्वमात्मैव नैवान्यदन्यबुद्धिर्हि संसृतिः ॥ २२ ॥
निर्विकल्पे परे तत्त्वे विद्यया बुद्धिविश्रमः ॥
सा हि संसारविच्छित्तिर्नापरा पुरुषाधिका ॥ २३ ॥
प्रतीतमविशेषेण सकलं ब्रह्म यः पुमान् ॥
वेद तं शिरसा नित्यं प्रणमामि जगद्गुरुम् ॥ २४ ॥
वेदा बहुमुखा भान्ति स्मृतयश्च तथैव च ॥
पुराणानि समस्तानि बुद्धार्हाद्यागमान्तराः ॥ २५ ॥
शैवाश्च वैष्णवाश्चैव मदुक्ता आगमा अपि ॥
अपभ्रंशाः समस्ताश्च केवलं लौकिकी मतिः ॥ २६ ॥
तर्काश्च विविधाः सूक्ष्माः स्थूलाश्च सकला अपि ॥
परस्परविरोधेन प्रभान्ति सकलात्मनाम् ॥ २७ ॥
तेषामेवाविरोधे तु कालो याति च धीमताम् ॥
कथंचित्कालसद्भावेऽप्यविरोधो न सिध्यति ॥ २८ ॥
अतः सर्वं परित्यज्य मनसो मलकारणम् ॥
यथाभातेन रूपेण शिवं पश्येत्सुनिश्चलः ॥ २९ ॥
क्रिमिकीटपतंगेभ्यः पशवः प्रज्ञयाऽधिकाः ॥
पश्वादिभ्यो नराः प्राज्ञास्तेषु केचन कोविदाः ॥ ३० ॥
तथा तेभ्यश्च गन्धर्वाः पितरो मतिमत्तमाः ॥

अन्ये च तारतम्येन पण्डिता उत्तरोत्तरम् ॥ ३१ ॥
यूयं सत्त्वोत्कटाः प्राज्ञाः सर्वेषामपि हे सुराः ॥
युष्मभ्योऽहं महाप्राज्ञो मत्तः प्राज्ञो जनार्दनः ॥ ३२ ॥
जनार्दनादपि प्राज्ञः शंकरो गुणमूर्तिषु ॥
ततः प्राज्ञतमः साक्षाच्छिवः साम्बः सनातनः ॥३३॥
स एव साक्षात्सर्वज्ञस्ततोऽन्यो नास्ति कश्चन ॥
तस्माद्विद्यामिमां त्यक्त्वा ब्रह्म सर्वं विलोकयेत् ॥३४॥
आयासस्तावदत्यल्पः फलं मुक्तिरिहैव तु ॥
तथाऽपि परमाद्वैतं नैव वांछन्ति मानवाः ॥ ३५ ॥
कदाचिदपि चित्तस्य भयं किंचिन्न विद्यते ॥
तथाऽपि परमाद्वैतं नैव वांछन्ति मानवाः ॥ ३६ ॥
स्वस्वरूपातिरेकेण नास्ति मानं विरोधि च ॥
तथाऽपि परमाद्वैतं नैव वांछन्ति मानवाः ॥ ३७ ॥
स्वस्वरूपातिरेकेण तर्कश्च न हि विद्यते ॥
तथाऽपि परमाद्वैतं नैव वांछन्ति मानवाः ॥ ३८ ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणानि प्राहुरेकत्वमात्मनः ॥
तथाऽपि परमाद्वैतं नैव वांछन्ति मानवाः ॥ ३९ ॥
अनुग्राहकतर्कश्च कुरुते तर्कवेदनम् ॥
तथाऽपि परमाद्वैतं नैव वांछन्ति मानवाः ॥ ४० ॥
शिवागमेषु चाद्वैतं बभाषे परमेश्वरः ॥
तथाऽपि परमाद्वैतं नैव वांछन्ति मानवाः ॥ ४१ ॥
नारायणोऽपि चाद्वैतं बभाषे स्वागमेषु च ॥
तथाऽपि परमाद्वैतं नैव वांछन्ति मानवाः ॥ ४२ ॥
अहं चावोचमद्वैतं मदुक्तेष्वागमेषु च ॥
तथाऽपि परमाद्वैतं नैव वांछन्ति मानवाः ॥ ४३ ॥
अन्ये च योगिनः सर्वे प्राहुरद्वैतमात्मनः ॥

तथाऽपि परमाद्वैतं नैव वांछन्ति मानवाः ॥ ४४ ॥
विशुद्धज्ञानिनां देवा निष्ठाऽप्यद्वैतगोचरा ॥
तथाऽपि परमाद्वैतं नैव वांछन्ति मानवाः ॥ ४५ ॥
केचित्सामान्यमद्वैतं वदन्ति भ्रान्तचेतसः ॥
विशेषं द्वैतमाश्रित्य न तेषामस्ति वेदनम् ॥ ४६ ॥
द्वैतमेव हि सर्वत्र प्रवदन्ति हि केचन ॥
न ते मनुष्याः कीटाश्च पतंगाश्च घटा हि ते ॥ ४७ ॥
अविशेषेण सर्वं तु यः पश्यति महेश्वरम् ॥
स एव साक्षाद्विज्ञानी स शिवः स तु दुर्लभः ॥ ४८ ॥
जगदिति प्रतिभा व्यवहारतः परतरः परमः परमार्थतः ॥ इति मतिर्न भवत्यपि कस्यचिच्छशिधरस्मरणेन हि सिध्यति ॥ ४९ ॥
जगदिति प्रतिभाऽपि च शांकरी मतिमतामिति मे सुविनिश्चयः ॥ इति मतिर्विमला च शुभावहा शशिधरस्मरणेन हि सिध्यति ॥ ५० ॥
जगदिति प्रतिभासमपेक्ष्य च श्रुतिरपि प्रियहेतुमिहाह हि ॥ न हि जगत्प्रतिभा न च सा श्रुतिः प्रियकरः सकलश्च न वस्तुतः ॥ ५१ ॥
इति मतिर्विमला ननु जायते यदि जनः शिव एव स तादृशः ॥ न हि कृतिः सकला महात्मनो यदि कृतिः पशुरेव स मानवः ॥ ५२ ॥
न हि जनिर्मरणं गमनागमौ न हि मलं विमलं न च वेदनम् ॥ शिवमिदं सकलं विभासते स्फुटतरं परमस्य तु योगिनः ॥ ५३ ॥
विसृज्य संदेहमशेषमास्तिकाः प्रतीतमेतन्निखिलं जडाजडम् ॥ गुरूपदेशेन शिवं विलोकयेद्विलोकनं चापि

शिवं विलोकयेत् ॥ ५४ ॥
विलोकनं चापि शिवं विलोकयन्विलोकनं चापि वि-
सृज्य केवलम् ॥ स्वभावभूतः स्वचिताऽवशिष्यते
चिताऽवशेषश्च न तस्य तत्त्वतः ॥५५ ॥
निष्ठा तस्य महात्मनः सुरवरा वक्तुं मया शक्यते न
प्रौढेन शिवेन वा मुनिगणैर्नारायणेनापि च ॥
वेदेनापि पुरातनेन परया शक्त्या परेणाथ वा मूकीभा-
वमुपैति तत्र विदुषां निष्ठा हि तादृग्विधा ॥ ५६ ॥
सर्वमुक्तमिति वः सुरर्षभाः केवलेन करुणा-
बलेन च ॥ वेद एव सकलार्थबोधकः शेष एव
वचनं च तस्य मे ॥ ५७ ॥

इति ब्रह्मगीतासु० बृहदारण्यकोपनिषद्व्याख्याने नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ अस्ति सर्वान्तरः साक्षी प्रत्यगात्मा स्वयंप्रभः ॥
तदेव ब्रह्म संपूर्णमपरोक्षतमं सुराः ॥ १ ॥
प्राणापानादिभेदस्य यः सत्तास्फुरणप्रदः ॥
यस्य संनिधिमात्रेण चेष्टते सकलं सुराः ॥ २ ॥
यश्च सर्वस्य चेष्टायामसक्तो निष्क्रियः स्वयम् ॥
स हि सर्वान्तरः साक्षादात्मा नान्यः सुरर्षभाः ॥३॥
योऽयं सर्वान्तरः स्वात्मा सोऽहमर्थो न विग्रहः ॥
दृश्यत्वादस्य देहस्य द्रष्टा योऽस्य स एव सः ॥ ४ ॥
योऽयं सर्वान्तरः स्वात्मा सोऽयं न प्राणपूर्वकः ॥
दृश्यत्वात्प्राणपूर्वस्य द्रष्टा योऽस्य स एव सः ॥ ५ ॥
दृष्टेर्द्रष्टा श्रुतेः श्रोता मतेर्मन्ता च यः सुराः ॥
विज्ञातेरपि विज्ञाता स हि सर्वान्तरः परः ॥ ६ ॥
अतोऽन्यदार्तं सकलं न सत्यं तु निरूपणे ॥

स एव सर्वं नैवान्यदिति सम्यङ्निरूपणे ॥ ७ ॥
यथा पृथिव्यामोतं च प्रोतं च सकलं सुराः ॥
तथाऽप्सु सकलं देवा ओतं प्रोतं न संशयः ॥ ८ ॥
आपश्च वायौ हे देवा ओताः प्रोतास्तथैव च ॥
अन्तरिक्षेषु वायुश्च लोकेषु सुरपुंगवाः ॥ ९ ॥
अन्तरिक्षाश्च लोकाश्च तथा गन्धर्वकेषु च ॥
लोकेष्वादित्यलोकेषु स्थिता गन्धर्वसंज्ञिताः ॥ १० ॥
चन्द्रलोकेषु चाऽऽदित्यलोका ओतास्तथैव च ॥
चन्द्रलोकाश्च नक्षत्रलोकेषु सुरपुंगवाः ॥ ११ ॥
देवलोकेषु नक्षत्रलोका ओतास्तथैव च ॥
देवलोकाश्च हे देवा इन्द्रलोकेषु संस्थिताः ॥ १२ ॥
प्राजापत्येषु लोकेषु स्थिता ऐन्द्राः सुरर्षभाः ॥
प्राजापत्यास्तथा लोका ब्रह्मलोकेषु संस्थिताः ॥१३॥
विष्णुलोकेषु हे देवा ब्रह्मलोकाः सुसंस्थिताः ॥
विष्णुलोकास्तथा ओता रुद्रलोकेषु हे सुराः ॥ १४ ॥
रुद्रलोकाः स्थिता लोकेष्वीश्वरस्य सुरर्षभाः ॥
सदाशिवस्य लोकेषु स्थिता ह्यैशाः सुरर्षभाः ॥ १५ ॥
ओताः प्रोताश्च ते लोका ब्रह्मसंज्ञे परे शिवे ॥
एवं सर्वं सदा साक्षिस्वरूपे प्रत्यगात्मनि ॥ १६ ॥
सर्वान्तरतमे प्रोता ओता अध्यासतः स्थितः ॥१७॥
सर्वाधिष्ठानरूपस्तु प्रत्यगात्मा स्वयंप्रभः ॥
न कस्मिंश्चित्स्थितः साक्षी सत्स्वरूपः सुरर्षभाः ॥१८॥
यस्मिन्नध्यस्तरूपेण स्थितं सर्वं निरूपणे ॥
स एव सकलं नान्यदिति सम्यङ्निरूपणे ॥ १९ ॥
योऽयमात्मा स्वयं भाति सत्तयाऽन्यविवर्जिताः ॥
स एव साक्षात्सर्वेषामन्तर्यामी न चापरः ॥ २० ॥

पृथिव्यामपि यस्तिष्ठन्पृथिव्या अन्तरः सदा ॥
यं न वेद सुराः पृथ्वी शरीरं यस्य भूरपि ॥ २१ ॥
योऽन्तरो यमयत्येतां भूमिं निष्क्रियरूपतः ॥
एष एव हि नः साक्षादन्तर्यामी परामृतः ॥ २२ ॥
अप्सु तिष्ठन्नपां देवा अन्तरो यं न ता विदुः ॥
आपः शरीरं यस्यैता योऽन्तरो यमयत्यपः ॥
एष एव हि नः साक्षादन्तर्यामी परामृतः ॥ २३ ॥
एवमग्नेश्च यो नेता चान्तरिक्षस्य हे सुराः ॥ २४ ॥
वायुपूर्वस्य सर्वस्य चेतनाचेतनस्य च ॥
एष एव हि नः साक्षादन्तर्यामी परामृतः ॥ २५ ॥
अदृष्टोऽयं सुरा द्रष्टा श्रोतैवायं तथाऽश्रुतः ॥
अमतश्च तथा मन्ता विज्ञाता केवलं सुराः ॥ २६ ॥
रविसोमाग्निपूर्वेषु विनष्टेष्वयमास्तिकाः ॥
चित्तसाक्षितया भाति स्वप्रकाशेन केवलम् ॥ २७ ॥
चित्तव्यापारनाशे तु तदभावं सुरर्षभाः ॥
स्वप्रकाशेन जानाति सुषुप्तौ वेद तामपि ॥२८ ॥
आविर्भावतिरोभावराहितस्तु स्वयंप्रभः ॥
भावाभावात्मकं सर्वं सदाऽयं वेद केवलः ॥ २९ ॥
भावाभावात्मना वेद्यं समस्तं सुरपुंगवाः ॥
वेत्तैवायं न चैवान्यदिति सम्यङ्निरूपणम् ॥ ३० ॥
एवं द्वैतं विचारेण स्वात्मना वेद यः पुमान् ॥
स योगी सर्वदा द्वैतं पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ३१ ॥
द्रष्टुर्दृष्टेर्न नाशोऽस्ति दृश्यमेव विनश्यति ॥
तच्च द्वैतं दृशेर्दृश्यं नास्ति द्रष्टाऽस्ति केवलम् ॥ ३२ ॥
एषाऽस्य परमा संपद्गतिश्च परमाऽस्य तु ॥
एषोऽस्य परमो लोक एतद्धि परमं सुखम् ॥ ३३ ॥

अहिनिर्ल्वयनीं मुक्तां यथाऽहिः स्वात्मना पुनः ॥
न पश्यति तथा विद्वान्न देहेऽहंमतिर्भवेत् ॥ ३४ ॥
सर्वाधारे स्वतःसिद्धे शिवसंज्ञे तु निर्मले ॥
प्रत्यग्रूपे परानन्दे नेह नानाऽस्ति किंचन ॥ ३५ ॥
मृत्योः स मृत्युमाप्नोति इह नानेव पश्यति ॥
तस्मादध्यस्तमज्ञानं तत्कार्यं चाऽऽत्मरूपतः ॥ ३६ ॥
एकधैव महायासाद्द्रष्टव्यो हि मुमुक्षुभिः ॥
अयमात्माऽप्रमेयश्च विरजश्च महान्ध्रुवः ॥ ३७ ॥
तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञां कुर्वीत ब्राह्मणः ॥
नानुध्यायाद्बहूञ्शब्दान्वाचो विग्लापनं हि तत् ॥३८॥
स वा एष महानात्मा जन्मनाशादिवर्जितः ॥
वशी सर्वस्य लोकस्य सर्वस्येशान एव च ॥ ३९ ॥
सर्वस्याधिपतिः शुद्धो न भूयान्साधुकर्मणा ॥
कर्मणाऽसाधुना नैव कनीयान्सुरपुंगवाः ॥ ४० ॥
एष सर्वेश्वरः साक्षाद्भूताधिपतिरेव च ॥
भूतपालश्च लोकानामसंभेदाय हे सुराः ॥ ४१ ॥
एष सेतुर्विधरणस्तमेव ब्राह्मणोत्तमाः ॥
वेदानुवचनेनापि यज्ञेन सकलेन च ॥ ४२ ॥
दानेन तपसा देवास्तथैवानशनेन च ॥
वेत्तुमिच्छति यो विद्वान्स मुनिर्नेतरो जनः ॥ ४३ ॥
नेति नेतीति निष्कृष्टो य एष सर्वसाधकः ॥
सोऽयमात्मा सदा ग्राह्यस्वरूपो न हि गृह्यते ॥ ४४ ॥
तथाऽशीर्यस्वभावश्च हे देवा नैव शीर्यते ॥
असंगरूपो भगवान्सर्वदा न हि सज्जते ॥ ४५ ॥
एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य न वर्धते कर्मणा नो कनीयान् ॥ तस्यैव स्यात्पदवित्तं विदित्वा न लिप्यते

कर्मणा पापकेन ॥ ४६ ॥

तस्माद्ब्रह्मज्ञानलाभाय विद्वाञ्शान्तो दान्तः सत्यवादी भवेच्च ॥ कर्मत्यागी सर्ववेदान्तसिद्धं विद्याहेतुं संततं त्वभ्युपेयात् ॥ ४७ ॥

त्रिपुण्ड्रमुद्धूलनमास्तिकोत्तमाः सदाऽऽचरेच्छंकरवेदने रतः ॥ शिवादिशब्दं च जपेद्विशेषतः प्रपूजयेद्भक्तिपुरःसरं हरम् ॥ ४८ ॥

साधनैः सकलैः सहितः सुरा वेदनेन समस्तमिदं जगत् ॥ देवरूपतयैव तु निश्चितं वेदहस्ततलस्थितबिल्ववत् ॥ ४९ ॥

नैनं पाप्मा तरति ब्रह्मनिष्ठं सर्वं पापं तरति प्राकृतं च ॥ नैनं पाप्मा तपति ब्रह्मनिष्ठं सर्वं पापं तपति प्राकृतं च ॥ ५० ॥

इत्थं ब्रह्म स्वात्मभूतं विदित्वा श्रद्धापूर्वं देहमेतं स्वकीयम् ॥ अर्थं सर्वं क्षेत्रजातं समस्तं दद्यादस्मै देशिकेन्द्राय मर्त्यः ॥ ५१ ॥

यश्चाऽऽतृणत्त्यवितथेन कर्णावदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन् ॥ तं विद्यात्पितरं मातरं च तस्मै न द्रुह्येत्कृतमस्य जानन् ॥ ५२ ॥

स्वदेशिकस्यैव शरीरचिन्तनं भवेदनन्तस्य शिवस्य चिन्तनम् ॥ स्वदेशिकस्यैव तु पूजनं तथा भवेदनन्तस्य शिवस्य पूजनम् ॥ ५३ ॥

स्वदेशिकस्यैव तु नामकीर्तनं शिवादिशब्दस्य तु कीर्तनं भवेत् ॥ स्वदेशिकस्यैव तु बाधनं तथा भवेदनन्तस्य शिवस्य बाधनम् ॥ ५४ ॥

तस्माद्विद्वान्सर्वमेतद्विहाय श्रद्धायुक्तःसद्गुरुं सत्यनिष्ठम् ॥

विद्याकोशं वेदवेदान्तनिष्ठं गच्छेन्नित्यं सत्यधर्मादि-
युक्तः ॥ ५५ ॥
वक्तव्यं सकलं मया परकृपायुक्तेन संकीर्तितं कर्तव्यं
सकलं सुरा न हि मुनेर्ब्रह्मात्मनिष्ठस्य तु ॥ स्मर्तव्यं
सकलं तथा न हि सदा ब्रह्मैव सच्चित्सुखं संपूर्णं सत-
तोदितं समरसं शश्वत्स्वयं भासते ॥ ५६ ॥

इति ब्रह्मगीतासु० बृहदारण्यकव्याख्याकथनं नाम दशमोऽध्यायः॥१०॥

ब्रह्मोवाच ॥ अस्ति तत्त्वं परं साक्षाद्दुर्दर्शं गूढमुत्तमम् ॥
अनुप्रविष्टं सर्वत्र गुहायां निहितं परम् ॥ १ ॥
तद्विदित्वा महाधीरा हर्षशोकौ जहाति च ॥
धर्मादिभ्यः परं तत्तु भूताद्भव्याच्च सत्तमाः ॥ २ ॥
यदामनन्ति वेदाश्च तपांसि परमं पदम् ॥
ब्रह्मचर्यं यदिच्छन्तश्चरन्ति शिव एव सः ॥ ३ ॥
एतद्ध्येवाक्षरं ब्रह्म एतद्ध्येवाक्षरं परम् ॥
एतद्ध्येवाक्षरं ज्ञात्वा यो यदिच्छति तस्य तत् ॥ ४ ॥
एतदालम्बनं श्रेष्ठमेतदालम्बनं परम् ॥
एतदालम्बनं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥ ५ ॥
न जायते म्रियते वा विपश्चिन्नायं कुतश्चिन्न बभूव
कश्चित् ॥ अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते
हन्यमाने शरीरे ॥ ६ ॥
य एनं वेत्ति हन्तारं यश्चैनं मन्यते हतम् ॥
तावुभौ न विजानीतो नायं हन्ति न हन्यते ॥ ७ ॥
अणोरणीयान्महतो महीयानात्माऽस्य जन्तोर्निहितो
गुहायाम् ॥ तमक्रतुः पश्यति वीतशोको धातुप्रसादा-
न्महिमानमस्य ॥ ८ ॥

दूरं व्रजति चाऽऽसीनः शयानो याति सर्वतः ॥
कस्तं साक्षान्महादेवं मदन्यो ज्ञातुमर्हति ॥ ९ ॥
अशरीरं शरीरेषु ह्यनवस्थेष्ववस्थितम् ॥
महान्तं विभुमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ॥ १० ॥
नायमात्मा प्रवचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना श्रु-
तेन ॥ यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा विवृ-
णुते तनूं स्वाम् ॥ ११ ॥
नाविरतो दुश्चरितान्नाशान्तो नासमाहितः ॥
नाशान्तमानसो वाऽपि प्रज्ञानेनैनमाप्नुयात् ॥ १२ ॥
यस्य ब्रह्म च क्षत्रं च उभे भवत ओदनः ॥
क इत्थं वेद देवो वा मनुष्योऽन्यश्च यत्र सः ॥ १३ ॥
ऋतं पिबन्तौ सुकृतस्य लोके गुहां प्रविष्टौ परमे परार्धे॥
छायातपौ ब्रह्मविदो वदन्ति शरीरभृच्छंकर-
संज्ञितौ तौ ॥ १४ ॥
शरीरभृत्कर्मफलं भुंक्ते योजयिता शिवः ॥
प्रतीतितो विरुद्धौ तौ भेदस्त्वौपाधिकस्तयोः ॥ १५ ॥
आत्मानं रथिनं विद्याच्छरीरं रथमेव तु ॥
बुद्धिं तु सारथिं विद्यान्मनः प्रग्रहमेव च ॥ १६ ॥
इन्द्रियाणि हयान्विद्याद्विषयानपि गोचरान् ॥
आत्मेन्द्रियमनोयुक्तं विद्याद्भोक्तारमास्तिकाः ॥ १७ ॥
यस्त्वविज्ञानवान्मर्त्योऽयुक्तेन मनसा सदा ॥
तस्येन्द्रियाण्यवश्यानि दुष्टाश्वा इव सारथेः ॥ १८ ॥
यस्तु विज्ञानवान्मर्त्यो युक्तेन मनसा सदा ॥
तस्येन्द्रियाणि वश्यानि सदश्वा इव सारथेः ॥ १९ ॥
यस्त्वविज्ञानवान्मर्त्यो ह्यमनस्कः सदाऽशुचिः ॥
न स तत्पदमाप्नोति संसारं चाधिगच्छति ॥ २० ॥

यस्तु विज्ञानवान्मर्त्यः समनस्कः सदा शुचिः ॥
स तु तत्पदमाप्नोति यस्माद्भूयो न जायते ॥ २१ ॥
विज्ञानसारथिर्यस्तु मनः प्रग्रहवान्नरः ॥
सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २२ ॥
पदं यत्परमं विष्णोस्तदेवाखिलदेहिनाम् ॥
पदं परममद्वैतं स शिवः साम्बविग्रहः ॥ २३ ॥
रुद्रविष्णुप्रजेशानामन्येषामपि देहिनाम् ॥
ऋते साम्बं महादेवं किं भवेत्परमं पदम् ॥ २४ ॥
इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः ॥
मनसस्तु परा बुद्धिर्बुद्धेरात्मा महान्परः ॥ २५ ॥
महतः परमव्यक्तमव्यक्तात्पुरुषः परः ॥
पुरुषान्न परं किंचित्सा काष्ठा सा परा गतिः ॥ २६ ॥
पुरुषो नाम संपूर्णः शिवः सत्यादिलक्षणः ॥
साम्बमूर्तिधरो नान्यो रुद्रो विष्णुरजोऽपि वा ॥ २७ ॥
एष सर्वेषु भूतेषु गूढात्मा न प्रकाशते ॥
दृश्यते त्वग्र्यया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥ २८ ॥
यच्छेद्वाङ्मनसी प्राज्ञस्तद्यच्छेज्ज्ञान आत्मनि ॥
महत्यात्मसी विज्ञानं तद्यच्छेच्छान्त आत्मनि॥ २९ ॥
अशब्दमस्पर्शमरूपमव्यं तथाऽरसं नित्यमगन्धवच्च यत् ॥
अनाद्यनन्तं महतः परं ध्रुवं निचाय्य तं मृत्युमुखात्प्रमुच्यते ॥ ३० ॥
पराञ्चि खानि व्यतृणन्महेशस्तस्मात्पराङ्पश्यति नाऽऽत्मरूपम् ॥ कश्चिद्धीरः प्रत्यगात्मानमैक्षदावृत्तचक्षुरमृतत्वमिच्छन् ॥ ३१ ॥
पराचः कामाननुयन्ति बाला मृत्योः पाश तेऽपियन्ति स्वमोहात् ॥ अथ धीरा अमृतत्वं विदित्वा ध्रुवं तत्त्वं

यान्ति कामैरसक्ताः ॥ ३२ ॥
येन रूपान्रसान्गन्धाञ्शब्दान्स्पर्शांश्च मैथुनान् ॥
एतेनैव विजानाति किमत्र परिशिष्यते ॥ ३३ ॥
जाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्याख्यं पुरं येनानुपश्यति ॥
महान्तं परमात्मानं मत्वा धीरो न शोचति ॥ ३४ ॥
जाग्रदादित्रयं यस्तु विजानाति चिदात्मना ॥
ततो भेदेन नैवास्ति पुरत्रयमिदं सदा ॥ ३५ ॥
चैतन्यमात्रो भगवाञ्शिव एव स्वयंप्रभः ॥
पुरत्रयात्मना भाति न भाति च महाप्रभुः ॥ ३६ ॥
इहामुत्र स्थितं तत्त्वं सदेकं न ततोऽपरम् ॥
मृत्योः स मृत्युमाप्नोति योऽन्यं देवं प्रपश्यति ॥ ३७ ॥
अग्निर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ॥ एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ ३८ ॥
वायुर्यथैको भुवनं प्रविष्टो रूपं रूपं प्रतिरूपो बभूव ॥ एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा रूपं रूपं प्रतिरूपो बहिश्च ॥ ३९ ॥
सूर्यो यथा सर्वलोकस्य चक्षुर्न लिप्यते चाक्षुषैर्बाह्यदोषैः ॥ एकस्तथा सर्वभूतान्तरात्मा न लिप्यते लोकदुःखेन बाह्यः ॥ ४० ॥
एको वशी सर्वभूतान्तरात्मा एकं रूपं बहुधा यः करोति ॥ तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां सुखं शाश्वतं नेतरेषाम् ॥ ४१ ॥
येनैव नित्याश्च सचेतनाश्च यस्मिन्विभक्ताः प्रविभान्ति मोहात् ॥ तमात्मस्थं येऽनुपश्यन्ति धीरास्तेषां शान्तिः शाश्वती नेतरेषाम् ॥ ४२ ॥

तदेतदिति मन्यन्तेऽनिर्देश्यं परमं सुखम् ॥
कथं नु तद्विजानीयत्किमु भाति विभाति वा ॥ ४३ ॥
आदित्यचन्द्रानलतारकाद्या न भान्ति यस्मिन्ननिशं
महान्तः ॥ प्रकाशमानं तमनुप्रभान्ति प्रभानमस्यैव हि
नेतरेषाम् ॥ ४४ ॥
ऊर्ध्वमूलस्त्ववाक्शाख एषोऽश्वत्थः सनातनः ॥
तदेव शुक्रं तद्ब्रह्म तदेवामृतमुच्यते ॥ ४५ ॥
तस्मिँल्लोकाः श्रिताः सर्वे तदु नात्येति कश्चन ॥
एतद्वै तत्सुरश्रेष्ठाः सम्यगेव मयोदितम् ॥ ४६ ॥
इदं सर्वं जगत्साक्षाच्छिवः कम्पयते ध्रुवम् ॥
महद्भयमिदं वज्रं विदित्वा मुच्यते नरः ॥ ४७ ॥
तपत्यस्य भयादग्निर्भयात्तपति भास्करः ॥
भयादिन्द्रश्च वायुश्च मृत्युर्धावति पंचमः ॥ ४८ ॥
वर्तमाने शरीरेऽस्मिन्न शक्तो बोद्धुमीश्वरम् ॥
नरः सर्वेषु लोकेषु शरीरित्वाय कल्पते ॥ ४९ ॥
यथाऽऽदर्शे स्वकं रूपं यथावन्निर्मले नरः ॥
तथा पश्यति देहेऽस्मिन्नात्मानं ब्रह्म केवलम् ॥ ५० ॥
जन्मनाशवतां खानां पृथग्भावं परात्मनः ॥
तेषां जन्मविनाशौ च विदित्वाऽनात्मरूपतः ॥ ५१ ॥
पश्चादनात्मरूपेण विदितं केवलात्मना ॥
विदित्वा स्वानुभूत्यैव स धीरस्तु न शोचति ॥ ५२ ॥
इन्द्रियेभ्यो मनः श्रेष्ठं मनसः सत्त्वमुत्तमम् ॥
सत्त्वादपि महानात्मा महतोऽव्यक्तमुत्तमम् ॥ ५३ ॥
अव्यक्तात्तु परः साक्षाद्व्यापकोऽलिंग एव च ॥
यं विदित्वा नरः साक्षादमृतत्वं हि गच्छति ॥ ५४ ॥
न संदृशे तिष्ठति रूपमस्य न चक्षुषा पश्यति कश्चिदे-

नम् ॥ हृदा मनीषा मनसाऽभिक्लृप्तः साक्षादात्मा शक्यते वेदितुं सः ॥ ५५ ॥
एवं साक्षात्सच्चिदानन्दरूपं भावाभावाशेषलोकस्य हेतुम् ॥ श्रुत्या युक्त्या ब्रह्म जानन्ति मर्त्या विद्यायोगादेव मुक्ता भवन्ति ॥ ५६ ॥
विद्यावेद्यं ब्रह्म यद्वेदसिद्धं तस्याचिन्त्या काचिदस्त्येव शक्तिः ॥शक्त्या भिन्नं तद्भवत्यद्वयं सत्सत्यानन्दासंगबोधैकरूपम् ॥ ५७ ॥
एकं रूपं ब्रह्मणो जीवरूपं भोग्यं विश्वं ब्रह्मणस्त्वन्यरूपम् ॥ अन्यद्रूपं ब्रह्मणः सर्वशास्त्रं प्रज्ञामात्रं शुद्धरूपं परस्य ॥ ५८ ॥
सर्वाजीवे सर्वसंस्थे बृहन्ते तस्मिंजीवो भ्राम्यते ब्रह्मचक्रे ॥ ब्रह्मात्मानं प्रेरितारं च युक्त्या मत्वा चैकं याति मर्त्योऽमृतत्वम् ॥ ५९ ॥
ज्ञाज्ञौ जीवाजीवसंज्ञौ प्रतीत्या श्रुत्या युक्त्या स्वानुभूत्या ह्यभिन्नौ ॥ माया भोक्तुर्भोगहेतुः परात्मा रूपैरेभिर्विश्वरूपो ह्यकर्ता ॥ ६० ॥
क्षरं माया चाक्षरं जीवरूपं क्षरात्मना भिद्यते देव एकः ॥ तस्य ध्यानाद्योजनात्तत्त्वभावाद्भूयश्चान्ते विश्वमायानिवृत्तिः ॥ ६१ ॥
ज्ञात्वा देवं सर्वपाशापहानिः क्षीणैः क्लेशैर्जन्ममृत्युप्रहाणिः ॥ तस्य ध्यानान्मूलमायाविभेदे विश्वैश्वर्यं याति कैवल्यरूपम् ॥ ६२ ॥
एतज्ज्ञेयं नित्यमेवाऽऽत्मसंस्थं नातः परं वेदितव्यं हि किंचित् ॥ भोक्ता भोग्यं प्रेरितारं च मत्वा सर्वं प्रोक्तं त्रिविधं ब्रह्ममेतत् ॥ ६३ ॥

वह्नेर्यथा योनिगतस्य मूर्तिर्न दृश्यते नैव च लिंगनाशः ॥
स भूय एवेन्धनयोनिगृह्यस्तद्वोभयं वै प्रणवेन
देहे ॥ ६४ ॥
स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवं चोत्तरारणिम् ॥
ध्याननिर्मथनाभ्यासाद्देवं पश्येन्निगूढवत् ॥ ६५ ॥
तिलेषु तैलं दधिनीव सर्पिरापः स्रोतःस्वरणीषु चाग्निः ॥
एवमात्माऽऽत्मनि गृह्यतेऽसौ सत्येनैवं तपसा योऽनु-
वेत्ति ॥ ६६ ॥
सर्वव्यापिनमात्मानं क्षीरे सर्पिरिवार्पितम् ॥
आत्मविद्यातपोमूलं तद्ब्रह्मोपनिषत्परम् ॥ ६७ ॥
यज्ञदानादिभिः पुण्यैर्योगसिद्धिर्भविष्यति ॥
योगात्संजायते ज्ञानं ज्ञानान्मुक्तिर्न कर्मणा ॥ ६८ ॥
अत्याश्रमिभ्यः शान्तेभ्यो वक्तव्यं ब्रह्मवेदनम् ॥
नाप्रशान्ताय दातव्यं नापुत्राय कदाचन ॥ ६९ ॥
अग्निरित्यादिभिर्मन्त्रैर्भस्मनोद्धूलनं तथा ॥
त्रिपुण्ड्रधारणं चापि वदन्त्यत्याश्रमं बुधाः ॥ ६० ॥
यस्य देवे परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ ॥
तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥ ७१ ॥
श्रुतिवचनेन मयैव समस्त परमकृपाबलतः पठितं च ॥
यदि विदितं स नरः स्वकमोहं तरति शिवं विशति
प्रियरूपम् ॥ ७२ ॥

इति ब्रह्मगीतासु० कठवल्लीश्वेताश्वतरव्याख्यायामेकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

ब्रह्मोवाच ॥ वक्ष्ये सारतरं साक्षात्सर्वशास्त्रार्थसंग्रहम् ॥
श्रद्धया सहिता यूयं शृणुतातीव शोभनम् ॥ १ ॥
अस्ति तावदहंशब्दप्रत्ययालम्बनं सुराः ॥

सर्वेषां नः परं ज्ञानं स एवाऽऽत्मा न संशयः ॥ २ ॥
सोऽयं स्वाविद्यया साक्षाच्छिवः सन्नपि वस्तुतः ॥
स्वशिवत्वमविज्ञाय संसारीवावभासते ॥ ३ ॥
वेदोदितेन मार्गेण पारंपर्यक्रमेण तु ॥
मुमुक्षुत्वं दृढं प्राप्य पुनः शान्त्यादिसाधनैः ॥ ४ ॥
सहितः शिवभक्त्या च गुरोः पादौ प्रणम्य च ॥
वेदान्तानां महावाक्यश्रवणेन तथैव च ॥ ५ ॥
मननेव तथा देवा ध्यानेन परमात्मनः ॥
प्रत्यग्ब्रह्मैकताज्ञानं लब्ध्वा याति शिवं परम् ॥ ६ ॥
प्रत्यगात्मानमद्वंद्वमहंशब्दोपलक्षितम् ॥
शिवरूपेण संपश्यन्नेव याति स्वपूर्णताम् ॥ ७ ॥
शिवरूपतया भातेऽहंशब्दार्थे मुनीश्वराः ॥
अविद्या विलयं याति विद्यया परयैव तु ॥ ८ ॥
विद्यया परयाऽविद्यानिवृत्तौ ब्रह्म केवलम् ॥
शिष्यते खलु नाभावो भावो नान्यस्तथाऽपि च ॥९॥
व्यवहारदृशाऽविद्या तन्निवृत्तिश्च कथ्यते ॥
तत्त्वदृष्ट्या तु नाविद्या तन्निवृत्तिश्च हे सुराः ॥ १० ॥
ब्रह्मरूपतया ब्रह्म केवलं प्रतिभासते ॥
जगद्रूपतयाऽप्येतद्ब्रह्मैव प्रतिभासते ॥ ११ ॥
विद्याविद्यादिभेदेन भावाभावादिभेदतः ॥
गुरुशिष्यादिभेदेन ब्रह्मैव प्रतिभासते ॥ १२ ॥
ब्रह्म सर्वमिति ज्ञानं ब्रह्मप्राप्तेस्तु साधनम् ॥
जगन्मायेति विज्ञानमज्ञानं फलतो भवेत् ॥ १३ ॥
तथाऽपि परमाद्वैतज्ञानस्येदं तु वेदनम् ॥
उपकारकमत्यन्तं तदृष्ट्वा वक्ति च श्रुतिः ॥ १४ ॥
यथा भातस्वरूपेण सत्यत्वेन जगच्छ्रुतिः ॥

अंगीकृत्य हितं नृणां कदाचिद्वक्ति सादरम् ॥ १५ ॥
सत्यत्वेन जगद्भानं संसारस्य प्रवर्तकम् ॥
असत्यत्वेन भानं तु संसारस्य निवर्तकम् ॥ १६ ॥
अतः संसारनाशाय कदाचित्परमा श्रुतिः ॥
जगत्सर्वमिदं माया वदत्यत्यन्तनिर्मला ॥ १७ ॥
अतीव पक्वचित्तस्य चित्तपाकमपेक्ष्य सा ॥
सर्वं ब्रह्मेति कल्याणी श्रुतिर्वदति सादरम् ॥ १८ ॥
ब्रह्मैव केवलं शुद्धं विद्यते तत्त्वदर्शने ॥
न च विद्या न चाविद्या न जगच्च न चापरम् ॥ १९ ॥
अतः परमनिर्वाणनिष्ठस्य परयोगिनः ॥
यथा यथाऽवभासोऽयं शिव एव न चापरम् ॥ २० ॥
भूतपूर्वानुसंधानात्कथ्यते न च वस्तुतः ॥
यथा यथाऽवभासोऽयं शिव इत्यपि वेदनम् ॥ २१ ॥
न हि निर्वाणनिष्ठस्य शिवस्य परयोगिनः ॥
यथा यथेति यत्किंचिद्भासते परमार्थतः ॥ २२ ॥
तथा तथाऽवभासेन स्वेन रूपेण केवलम् ॥
स्तिमितोदधिवद्योगी स्वयं तिष्ठति नान्यथा ॥ २३ ॥
परनिर्वाणनिष्ठस्य योगिनः परमां स्थितिम् ॥
स्वयं च न विजानाति न हरिर्न महेश्वरः ॥ २४ ॥
न मया च परिज्ञातुं शक्यते योगिनः स्थितिः ॥
नापि वेदेन मानेन न च स्मृतिपुराणकैः ॥ २५ ॥
अहो निर्वाणनिष्ठस्य योगिनः परमा स्थितिः ॥
यादृशी परमा निष्ठा तादृश्येव हि केवलम् ॥ २६ ॥
एवंरूपा परा निष्ठा शिवस्यास्ति स्वभावतः ॥
शिवायाश्चाम्बिकाभर्तुः प्रसादेन हरेरपि ॥ २७ ॥
तथा ममापि चान्येषां न चोद्योर्हो महेश्वरः ॥

ताहृग्रूपो महादेवः खलु साक्षात्सनातनः ॥ २८ ॥
ईदृशी परमा निष्ठा गुरोः साक्षान्निरीक्षणात् ॥
कर्मसाम्ये त्वनायासात्सिध्यत्येव न संशयः ॥ २९ ॥
देशिकं देवदेवेशं शिवं विद्याद्विचक्षणः ॥
तादृष्टं सर्वयत्नेन प्रकुर्यात्सर्वदाऽऽदरात् ॥ ३० ॥
स्वस्यानिष्टमपि प्राज्ञः प्रकुर्याद्गुरुणोदितः ॥
गुरोरिष्टं प्रकुर्वाणः परं निर्वाणमृच्छति ॥ ३१ ॥
स्वाश्रमं च स्वजातिं च स्वकीर्तिं च तथैव च ॥
स्वादृष्टं लोकविद्विष्टं बन्धुपुत्रादिसंगमम् ॥ ३२ ॥
गृहक्षेत्रधनादीनां हानिं क्लेशं सुखं तथा ॥
अनवेक्ष्य गुरोरिष्टं कुर्यान्नित्यमतन्द्रितः ॥ ३३ ॥
गुरौ प्रीते शिवः साक्षात्प्रसन्नः प्रतिभासते ॥
गुरोर्देहे महादेवः साम्बः संनिहितः सदा ॥ ३४ ॥
गुरोरनिष्टं मोहाद्वा न कुर्यात्कुरुते यदि ॥
पच्यते नरके तीव्रे यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३५ ॥
शिवे क्रुद्धे गुरुस्त्राता गुरौ क्रुद्धे न कश्चन ॥
तस्मादिष्टं गुरोः कुर्यात्कायेन मनसा गिरा ॥ ३६ ॥
गुरुर्नाशाऽऽत्मनो नान्यः सत्यमेव न संशयः ॥
आत्मलाभात्परो लाभो नास्ति नास्ति न संशयः ३७
अनात्मरूपं देहादि यो ददाति पिता तु सः ॥
न गुरुः कथितः प्राज्ञैः क्लेशहेतुप्रदो हि सः ॥ ३८ ॥
अष्टैश्वर्यप्रदस्तद्वद्गन्धर्वादिपदप्रदाः ॥
सार्वभौमप्रदश्चापि न गुरुः क्लेशदो हि सः ॥ ३९ ॥
मन्त्रतन्त्रादिदस्तद्वल्लौकिकोपायदस्तथा ॥
न गुरुः कथितः प्राज्ञैः क्लेशहेतुप्रदो हि सः ॥ ४० ॥
सत्यवत्सकलं भातं निश्चित्यासत्यरूपतः ॥

सर्वसाक्षितयाऽऽत्मानं विभज्य परचेतनम् ॥ ४१ ॥
यस्त्वं तदिति वेदान्तप्रदीपेन स्वकं निजम् ॥
शिवत्वं बोधयत्येष गुरुः साक्षान्न चापरः ॥ ४२ ॥
दृश्यरूपमिदं सर्वं दृग्रूपेण विलाप्य च ॥
दृग्रूपं ब्रह्म यो वक्ति स गुरुर्नापरः पुमान् ॥ ४३ ॥
परमाद्वैतविज्ञानं कृपयैव ददाति यः ॥
सोऽयं गुरुगुरुः साक्षाच्छिव एव न संशयः ॥ ४४ ॥
तादृशं देशिकं साक्षाद्वेदान्ताम्बुजभास्करम् ॥
तोषयेत्सर्वयत्नेन श्रेयसे भूयसे नरः ॥ ४५ ॥
सर्ववेदान्तवाक्यानामर्थः संग्रहरूपतः ॥
कथितश्च मया देवा मामाह परमेश्वरः ॥ ४६ ॥
सर्वज्ञः सर्ववित्साक्षादाप्तकामः कृपाकरः ॥
सर्वदोषविनिर्मुक्तः सत्यमेवाब्रवीन्मम ॥ ४७ ॥
यथाऽऽह सर्ववेदानामर्थं सर्वज्ञ ईश्वरः ॥
तथैव कथितोऽस्माभिः सत्यमेव न संशयः ॥ ४८ ॥
स्वप्रकाशस्वरूपस्य स्वतःशुद्धस्य शूलिनः ॥
करामलकवत्सर्वं प्रत्यक्षं हि न संशयः ॥ ४९ ॥
वेदानामन्यथैवार्थं ये वदन्ति विमोहिताः ॥
महासाहसिका एव ते नरा न हि संशयः ॥ ५० ॥
मदुक्तार्थप्रकारेण विना ये प्रवदन्ति ते ॥
अन्धकूपे निरालम्बे पतन्त्येव न संशयः ॥ ५१ ॥
वेदार्थः परमाद्वैतं नेतरत्सुरपुंगवाः ॥
नो चेदत्रैव मे मूर्धा पतिष्यति न संशयः ॥ ५२ ॥
अन्यथा वेदवाक्यानामर्थं इत्यभिशंकया ॥
अनिश्चितार्थाश्चेन्मूर्धा युष्माकं च पतिष्यति ॥ ५३ ॥
तः परं न वक्तव्यं विद्यते सुरपुंगवाः ॥

सत्यमेव मया प्रोक्तं शंभोः पादौ स्पृशाम्यहम् ॥५४॥
सूत उवाच ॥ एवमुक्त्वा महातेजा ब्रह्मा च सुरपुंगवान् ॥
प्रत्यग्भूतं परानन्दं पार्वतीपतिमीश्वरम् ॥ ५५ ॥
परमाद्वैतरूपं तं भवरोगस्य भेषजम् ॥
स्मृत्वा नत्वा पुनः स्तुत्वा भक्त्या परवशोऽभवत् ५६
देवाश्च देवदेवेशं स्मृत्वा साम्बं त्रियम्बकम् ॥
प्रणम्य दण्डवद्भूमौ विवशा अभवन्मुदा ॥ ५७ ॥
देवदेवो महादेवो महाकारुणिकोत्तमः ॥
तत्रैवाऽऽविरभूद्देव्या सह सत्यतपोधनाः ॥ ५८ ॥
विष्णुश्च पद्मया सार्धं तत्रैव ब्रह्मवित्तमाः ॥
आगतो भगवान्द्रष्टुमशेषसुरनायकम् ॥ ५९ ॥
पुष्पवृष्टिरभवद्यथा पुरा स्वस्तिपूर्ववचनानि चाभवन् ॥
तत्र भक्तिसहितेन विष्णुना पद्मया च परिपूजितः
शिवः ॥ ६० ॥
शंकरोपि शशिशेखरः परस्त्वम्बयैव सहितः सना-
तनः ॥ तत्र नृत्यमकरोदातिप्रभुः स्वस्वरूपपरवेदन-
प्रियात् ॥ ६१ ॥
सर्वलोकजननी शिवा परा पापनाशकरबोधदा-
यिनी ॥ ब्रह्मवज्रधरपूर्वकानिमान्स्वानुभूतिसहितेन
चक्षुषा ॥ ६२ ॥
विलोक्य कारुण्यबलेन केवलं प्रबोधयामास सुरोत्तमा-
निमान् ॥ पुनः प्रजानाथपुरःसराः सुराः प्रनृत्यमानं
तु शिवं शिवामपि ॥ ६३ ॥
त्वक्चक्षुषैव ददृशुः श्रुतिमस्तकोत्थविज्ञानरूपपरलोचन-
गोचरार्हम् ॥ भक्त्या पुनः परमकारुणिकं महान्तं
पंचाक्षरेण भवपाशहरेण पूज्यम् ॥ ६४ ॥

तुष्टुवुः श्रुतिवचोभिरादरान्नष्टकष्टभवपाशबन्धनाः ॥ इष्टसिद्धिरभवाद्धि वः सुरा इत्यवोचदशुभापहः शिवः ॥ ६५ ॥

शांकरी च शरणागतप्रिया बन्धहेतुमलनाशकारिणी ॥ मत्प्रसादबललब्धवेदना इत्यवोचदभवन्नतिप्रिया ॥ ६६ ॥

केशवोऽपि सुरपुंगवान्प्रति प्राह शंभुरयमद्भुतः प्रभुः ॥ सर्ववेदशिरसामगोचरः प्रीत एव भवतामिति द्विजाः ॥ ६७ ॥

देवोऽपि कारुण्यरसार्द्रमानसः सुरानशेषानजपूर्वकान्प्रति ॥ उवाच गीतामतिशोभनामिमां ममानुकूलामपि यः पठेद्द्विजः ॥ ६८ ॥

स याति मामेव निरस्तबन्धनः परा शिवा वाचि सदैव वर्तते ॥ दिवाकरेणापि समश्च तेजसा श्रिया मुकुन्देन समः सदा भवेत् ॥ ६९ ॥

एषा गीता ब्रह्मगीताभिधाना श्रुत्या युक्ता सर्वगीतोत्तमा च ॥ वेदाकारा वेदनिष्ठैर्द्विजेन्द्रैर्भक्त्या पाठ्या नैव शूद्रादिभिश्च ॥ ७० ॥

इत्येवं परमशिवः प्रभाष्य नाथः शिष्टानामशुभहरः पुरत्रयारिः ॥ भक्तानाममलसुखप्रबोधकारी तत्रैव स्फुरणसुखे तिरो बभूव ॥ ७१ ॥

देवी सा सकलजगद्विचित्रचित्रा कारुण्यादखिलसुरानजं विलोक्य ॥ सुप्रीता परमसुखप्रबोधरूपा तत्रैव स्फुरणसुखे तिरो बभूव ॥ ७२ ॥

विष्णुर्लक्ष्म्या साकमाश्वास्य देवान्हृष्टस्तुष्टः स्वस्य वैकुण्ठमाप ॥ ब्रह्मा देवानात्मविद्याभियुक्तांस्त्यक्त्वा रुद्र-

ध्याननिष्ठो बभूव ॥ ७३ ॥
देवाः सर्वे दण्डवद्भूमिभागे भक्त्या सार्धं पद्मयोनिं
प्रणम्य ॥ हृष्टात्मानः सत्यबोधैकनिष्ठाः सद्यः स्वं स्वं
देशमीयुर्द्विजेन्द्राः ॥ ७४ ॥
इत्थ साक्षाद्ब्रह्मगीता भवद्भिः शुद्धज्ञानैरादरेण श्रुतैव ॥
मत्तः श्रद्धाभक्तियुक्तस्य विप्रा नित्यं देया नेतरस्याति-
शुद्धा ॥ ७५ ॥
इति परशिवभक्त्या प्राप्तविद्यस्तु सूतः सुखघनशिवत-
त्त्वप्रापिकामेव गीताम् ॥ मुनिगणहितबुद्ध्याभाष्य-
निर्वाणरूपं परतरमवलोक्य प्रज्ञया मौनमाप ॥ ७६ ॥
मुनयश्च गुरुं परवेदिनं प्रणिपत्य समस्तहितप्रदम् ॥ हृद-
यस्थमहंपदलक्षितं परतत्त्वतयैव विदुः स्थिरम् ॥७७ ॥

इति श्रीब्रह्मगीतासु० शिवस्याहंप्रत्ययाश्रत्वं नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

॥ इति ब्रह्मगीता समाप्ता ॥

॥ अथ प्रारभ्यते योगवासिष्ठान्तर्गता ब्रह्मगीता ॥

श्रीराम उवाच ॥ सर्वानुभवरूपस्य तथा सर्वात्मनोऽव्ययम् ॥
अनंतस्यात्मतत्त्वस्य देहेऽपि किमहंग्रहः ॥ १ ॥
चितः पाषाणकाष्ठत्वं स्वप्नादिषु कथं भवेत् ॥
इदं पाषाणकाष्ठादि कथं नास्त्यस्ति वा कथम् ॥ २ ॥
वसिष्ठ उवाच ॥ शरीरिणो यथा हस्ते हस्ततायां यथाग्रहः ॥
सर्वात्मनस्तथा देहे देहतायां तथाग्रहः ॥ ३ ॥
पादपस्य यथा पत्रे पत्रतायां यथाग्रहः ॥
सर्वात्मनस्तथा वृक्षे वृक्षतायां तथाग्रहः ॥ ४ ॥
आकाशस्य यथा शून्ये शून्यतायां यथाग्रहः ॥
सर्वात्मनस्तथा द्रव्ये द्रव्यतायां तथाग्रहः ॥ ५ ॥
स्वप्नोचितः स्वप्नपुरे रूपतायां यथाग्रहः ॥
सर्वात्मनस्तथा स्वप्नजाग्रदादौ तथाग्रहः ॥ ६ ॥
यथागेंद्रे दृषद्वृक्षवार्यादौ स तथाग्रहः ॥
तथा सर्वात्मनोऽगेंद्रपुरतायां तथाग्रहः ॥ ७ ॥
शरीरस्य यथाकेशनखादिषु यथाग्रहः ॥
सर्वात्मनस्तथा काष्ठदृषदादौ तथाग्रहः ॥ ८ ॥
चित एव यथा स्वप्ने भवेत्काष्ठोपलादिता ॥
चिदाकाशस्य सर्गादौ तथैवावयवादिता ॥ ९ ॥
चेतनाचेतनात्मैकं पुरुषस्य यथा वपुः ॥
नखकेशजलाकाशधर्ममाकारभासुरम् ॥ १० ॥
चेतनाचेतनात्मैकं तथा सर्वात्मनो वपुः ॥
जंगमं स्थावरमयं किंतु नित्यमनाकृति ॥ ११ ॥
यथास्थितं शाम्यतीदं सम्यग्ज्ञानवतो जगत् ॥

स्वप्ने स्वप्नपरिज्ञातुर्यथा दृष्टार्थसंभ्रमः ॥ १२ ॥
चिन्मात्राकाशमेवेदं न द्रष्टास्ति न दृश्यता ॥
इति मौनमलं स्वप्नद्रष्टुर्यत्सा प्रबुद्धता ॥ १३ ॥
कल्पकोटिसहस्राणि सर्गा आयान्ति यान्ति च ॥
त एवान्ये च चिद्व्योम्नि जलावर्ता इवार्णवे ॥ १४ ॥
करोत्यब्धौ यथोर्म्यादौ नाना कचकचं वपुः ॥
चित्करोति तथा संज्ञाः सर्गाद्याश्चेतने निजे ॥ १५ ॥
यथास्थितमिदं विश्वं ब्रह्मैवानामयं सदा ॥
तत्त्वज्ञं प्रत्यतत्त्वज्ञजनतानिश्चयादृते ॥ १६ ॥
नाहं तरंगः सलिलमहमित्येव युक्तितः ॥
बुद्धं येन तरंगेण कुतस्तस्य तरंगता ॥ १७ ॥
ब्रह्मणोऽस्य तरंगत्वमिवाभानं यतस्ततः ॥
तरंगत्वातरंगत्वे ब्राह्मयौ शक्ती स्थितिं गते ॥ १८ ॥
चिद्व्योम्नोऽत्यजतो रूपं स्वप्नवद्व्यस्तवेदनम् ॥
तदिदं हि मनो राम ब्रह्मेत्युक्तः पितामहः ॥ १९ ॥
एवमाद्यः प्रजानाथो निराकारो निरामयः ॥
चिन्मात्ररूपसंकल्पपुरवत्कारणोज्झितः ॥ २० ॥
येनांगदत्वं नास्तीति बुद्धं हेमांगदेन वै ॥
अंगदत्वं कुतस्तस्य तस्य शुद्धेव हेमता ॥ २१ ॥
अजे संकल्पमात्रात्मचिन्मात्रव्योमदेहिनि ॥
अहं त्वं जगदित्यादि यद्विभातं तदेव तत् ॥ २२ ॥
चिच्चमत्कृतयो भान्ति याश्चिद्व्योमनि शून्यताः ॥
एतास्ताः सर्गसंहारस्थितिसंरंभसंविदः ॥ २३ ॥
अच्छं चिन्मात्रनभसः कचनं स्वयमेव तत् ॥
स्वप्नाभं चित्ततामात्रं स एष प्रपितामहः ॥ २४ ॥
यथा तरंगस्तेनैव रूपेणान्येन वानिशम् ॥

स्फुरत्येवमनाद्यन्तः सर्गप्रलयविभ्रमः ॥ २५ ॥
चिद्व्योम्नः कचनं कान्तं यद्विराडिति शब्दितम् ॥
भवेत्संकल्पपुरवत्तस्य कुर्यान्मनोऽपि वै ॥ २६ ॥
सर्गः स्वप्नः स्वप्न एव जाग्रद्देहः स एव च ॥
घनं सुषुप्तं तैमिर्यान्यथा संवेदनं भवेत् ॥ २७ ॥
तस्य कल्पान्तरजनी शिरोरुहतयोदिता ॥
प्रकाशतमसी कालक्रियाख्याः स्वांगसंचयः ॥ २८ ॥
तस्याश्शिरास्यं द्यौर्मूर्धा खं नाभिश्चरणौ क्षितिः ॥
चंद्रार्कौ दृग्दिशौ श्रोत्रे कल्पनेति विजृंभिता ॥ २९ ॥
एवं सम्यग्दृश्यमानो व्योमात्मा विततकृतिः ॥
अस्मत्संकल्पशैलाभो विराट् स्वप्नाकृतिस्थितः ॥३० ॥
यच्च चेतश्चिदाकाशे स्वयं कचकचायते ॥
तदेतज्जगदित्येवं तेनात्मैवानुभूयते ॥ ३१ ॥
विराडात्मैवमाकाशं भाति चिन्मयमाततम् ॥
स्वभावस्वप्नगरं नगनागमयात्मकम् ॥ ३२ ॥
अनुभवितैवानुभवं सत्यं स्वात्मानमप्यसन्तमिव ॥
अनुभवतीयत्त्वेन स्वप्नरटः स्वप्नदेशमिव ॥ ३३ ॥
वेदान्तार्हतसांख्यसौगतगुरुत्र्यक्षादिसूक्तादृशो
ब्रह्मैव स्फुरितं तथात्मकलयास्तादात्मनित्यं यतः ॥
तेषां चात्मविदोऽनुरूपमखिलं स्वर्गं फलं तद्भव-
त्यस्य ब्रह्मण ईदृगेव महिमा सर्वात्म यत्तद्वपुः ॥ ३४ ॥

इति ब्रह्मगीतासु परमार्थोपदेशो नाम प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

वसिष्ठ उवाच ॥ सर्गादौ स्वप्नसंवित्या चिदेवाभाति केवला ॥
जगत्त्वावभासेव ब्रह्मवातो जगत्त्रयम् ॥ १ ॥
ब्रह्माब्धेस्तेषु संवेदनं द्रवः ॥

सर्गान्तरं सुखाद्यात्म द्वैतैक्यादीतरत्कुतः ॥ २ ॥
यथा स्वप्नसुषुप्तात्म निद्रारूपकमेव खम् ॥
दृश्यादृश्यांशमेकात्म रूपं चिन्नभसस्तथा ॥ ३ ॥
जाग्रति स्वप्ननगरं यादृक्तादृगिदं जगत् ॥
परिज्ञातं भवेदत्र कथामास्था विवेकिनः ॥ ४ ॥
सर्गादौ सर्गसंवित्तेर्यथाभूतार्थवेदनात् ॥
जाग्रति स्वाप्ननगरं यादृशं तादृशं जगत् ॥ ५ ॥
जाग्रति स्वप्ननगरवासना विविधा यथा ॥
सत्या अपि न सत्यास्ता जाग्रत्यो वासनास्तथा ॥ ६ ॥
अन्यथोपपपद्येह कल्प्यते यदि कारणम् ॥
तत्किं नेदीयसी नात्र भ्रान्तता कल्प्यते तथा ॥ ७ ॥
स्वानुभूयत एवेयं भ्रान्तिः स्वप्नजगत्स्विव ॥
कारणं त्वनुमासाध्यं क्वानुमानुभवाधिका ॥ ८ ॥
दृष्टमप्यस्ति यन्नेशे न चात्मनि विचारितम् ॥
अन्यथानुपपत्त्यान्तर्भ्रान्त्यात्म स्वप्नशैलवत् ॥ ९ ॥
निर्विकल्पं परं जाड्यं सविकल्पं तु संसृतिः ॥
ध्यानं तेन समाधानं न संभवति किंचन ॥ १० ॥
सचेत्यं संसृतिर्ध्यानमचेत्यं तूपलस्थिति ॥
मोक्षो नोपलवज्ज्ञानं न विकल्पात्मकं ततः ॥ ११ ॥
न च नामोपलाभेन निर्विकल्पसमाधिना ॥
अन्यदासाद्यते किंचिल्लभ्यते किं स्वनिद्रया ॥ १२ ॥
तस्मात्सम्यक्परिज्ञानाद्भ्रान्तिमात्रं विवेकिनः ॥
सर्गात्यन्तासंभवतो या जीवन्मुक्ततोदयः ॥ १३ ॥
निर्विकल्पं समाधानं तदनन्तमिहोच्यते ॥
यथास्थितमविक्षुब्धमासनं सर्वभासनम् ॥ १४ ॥
तदनन्तसुषुप्ताख्यं तत्तुरीयमिति स्मृतम् ॥

तन्निर्वाणमिति प्रोक्तं तन्मोक्ष इति शब्दितम् ॥ १५ ॥
सम्यग्बोधैकघनता यासौ ध्यानमिति स्मृतम् ॥
दृश्यात्यन्तासंभवात्म बोधमाहुः परं पदम् ॥ १६ ॥
तच्च नोपलवज्जाड्यं न सुषुप्तोपमं भवेत् ॥
न निर्विकल्पं न च वा सविकल्पं न वाप्यसत् ॥१७॥
दृश्यात्यन्तासंभवात्म तदेवाद्यं हि वेदनम् ॥
तत्सर्वं तन्न किंचिच्च तद्विद्वांग वेत्ति तत् ॥ १८ ॥
सम्यक्प्रबोधान्निर्वाणं परं तत्समुदाहृतम् ॥
यथास्थितमिदं विश्वं तत्रात्प्रलयं गतम् ॥ १९ ॥
न तत्र नानानाना न न च किंचिन्न किंचन ॥
समस्तसद् सद्भावसामान्तः स उदाहृतः ॥ २० ॥
अत्यन्तासंभवं दृश्यं यद्वै निर्वाणमागिनम् ॥
शुद्धबोधोदयं शान्तं तद्विद्धि परमं पदम् ॥ २१ ॥
स च संप्राप्यते शुद्धो बोधो ध्यानमनुत्तमम् ॥
शास्त्रात्पदपदार्थज्ञबोधिनोत्पन्नबुद्धिना ॥ २२ ॥
मोक्षोपायाभिधं शास्त्रमिदं वाचयतानिशम् ॥
बुद्ध्युपायेन शुद्धेन पुंसा नान्येन केनचित् ॥ २३ ॥
न तीर्थेन न दानेन न स्नानेन न विद्यया ॥
न ध्यानेन न योगेन न तपोभिर्न चाध्वरैः ॥ २४ ॥
भ्रान्तिमात्रं किलेदं सदसत्सादिव लक्ष्यते ॥
व्योमैव जगदाकारं स्वप्नोऽनिद्रे चिदंबरे ॥ २५ ॥
न शाम्यति तपस्तीर्थैर्भ्रान्तिर्नाम कदाचन ॥
तपस्तीर्थादिना स्वर्गाः प्राप्यन्ते न तु मुक्तता ॥ २६ ॥
भ्रान्तिः शाम्यति शास्त्रार्थात्सम्यग्बुद्ध्यावलोकितात् ॥
आत्मज्ञानमयान्मोक्षोपायादेवेह नान्यतः ॥ २७ ॥
आलोककारिणात्यर्थं शास्त्रार्थेनैव शाम्यति ॥

अमलेनाखिला भ्रान्तिः प्रकाशेनैव तामसी ॥ २८ ॥
सर्गसंहारसंस्थानां भासो भान्ति चिदंबरे ॥
स्पंदनानीव मरुति द्रवत्वानीव वारिणि ॥ २९ ॥
द्रव्यस्य हृद्येव चमत्कृतिर्निजा नभस्वतः स्पंद इवानिशं
यथा ॥ यथा स्थिता सृष्टिरियं तथास्तिता लयं नभ-
स्यन्तरनन्यरूपिणी ॥ ३० ॥

इति ब्रह्मगीतासु० निर्वाणोपदेशो नाम द्वितीयः सर्गः ॥ २ ॥

वसिष्ठ उवाच ॥ स्वप्नाभमाद्यं चिद्व्योम कारणं देहसंविदःम् ॥
दृश्यान्यता संभवतश्चिद्व्योम्नस्तत्कुतो वपुः ॥ १ ॥
सर्गादौ स्वप्नसंवित्तिरूपं सर्वं विनानघ ॥
न सर्गो न परो लोको दृश्यमानोऽपि सिध्यति ॥ २ ॥
असदेवानुभूरित्थमेवेदं भासते जगत् ॥
स्वप्नांगनासंग इव शान्तं चिद्व्योम केवलम् ॥ ३ ॥
एवं नामास्ति चिद्धातुरनादिनिधनोऽमलः ॥
शून्यात्मैवाच्छरूपोऽपि जगदित्यवभाति यः ॥ ४ ॥
मलस्त्वेषोऽपरिज्ञातः परिज्ञातः परं भवेत् ॥
कुतः किल परे व्योमन्यनादिनिधने मलः ॥ ५ ॥
यदेतद्वेदनं शुद्धं तदेव स्वप्नपत्तनम् ॥
जगत्तदेव सर्गादौ पृथ्व्यादेः संभवः कुतः ॥ ६ ॥
चिद्व्योमात्मावभासस्य नभसः सर्गरूपिणी ॥
कृता पृथ्व्यादिकलता मनोबुद्ध्यादिता तथा ॥ ७ ॥
वार्यावर्त इवाभाति पवनस्पंदवच्च यत् ॥
अबुद्धिपूर्वं चिद्व्योम्नि जगद्भानमभित्तिमत् ॥ ८ ॥
पश्चात्तस्यैव तेनैव स्वयमैश्वर्यशंसिना ॥
कृतं बुद्ध्यादिपृथ्व्यादिकल्पनं सदसन्मयम् ॥ ९ ॥

स्वयमेव कचत्यच्छाच्छायेयं स्वा महाचितिः ॥
सर्गाभिधानमस्यैव नभ एवेह नेतरत् ॥ १० ॥
न च किंचन नामांग कचत्यच्छैव सा स्मृता ॥
चिन्मात्रैकैककलनं ततमेवात्मनात्मनि ॥ ११ ॥
चिदाकाशश्चिदाकाशे तदिदं स्वमलं वपुः ॥
चित्तं दृश्यमिवाभाति यथा स्वप्ने तथा स्थितम् ॥१२॥
अन्यथानुपपन्यार्थकारणाभावतः स्वतः ॥
सर्गादावेव स्वात्मैव दृश्यं चिद्व्योम पश्यति ॥ १३ ॥
स्वप्नवत्तच्च निर्धर्मं मनागपि न भिद्यते ॥
तस्माच्चिद्व्योम चिद्व्योम शून्यत्वं गगनादिवत् ॥ १४ ॥
यदेव तत्परं ब्रह्म सर्वरूपविवर्जितम् ॥
तदेवैकं तथारूपमेवं सर्वतया स्थितम् ॥ १५ ॥
स्वप्नेऽनुभूयते चेतत्स्वप्नो ह्यात्मैव भासते ॥
नानाबोधमनानैव ब्रह्मैवामलमेव तत् ॥ १६ ॥
ब्रह्मैवात्मनि चिद्भावाज्जीवत्वमिव कल्पयत् ॥
रूपमन्यजडत्वाच्छं मनस्तामिव गच्छति ॥ १७ ॥
इदं सर्वं तनोतीव तच्च स्वात्मकमेव स्वम् ॥
भवतीव जगद्रूपं विकारीवाविकार्यपि ॥ १८ ॥
मन एव स्वयं ब्रह्मा स सर्गस्य हृदि स्थितः ॥
करोत्यविरतं सर्गमजस्रं संहरत्यपि ॥ १९ ॥
पृथ्व्यादिरहितो यस्मिन्मनोऽहंगवर्जिते ॥
अन्यद्वा त्रिजगद्भाति यथा स्वप्ने निराकृति ॥ २० ॥
देहरूपजगद्रूपरहमेकमनाकृति ॥
मनस्विष्ठाम्यतत्तात्मसंभावार्थं परोभवम् ॥ २१ ॥
नेह पृथ्व्यादि नो देहो न चैवान्यास्ति दृश्यता ॥
जगत्त्रया केवलं खं मनः कचकचायते ॥ २२ ॥

विचार्यदृष्टचैतदपि न किंचिदपि विद्यते ॥
केवलं भाति चिन्मात्रमात्मनात्मनि निर्धनम् ॥ २३ ॥
यतो वाचो निवर्तन्ते तूष्णींभावोऽवशिष्यते ॥
व्यवहार्यपि खात्मैव तद्वत्तिष्ठति मूकवत् ॥ २४ ॥
अनन्तापारपर्यन्ता चिन्मात्रपरमेष्टका ॥
तूष्णींभूत्वा भवत्येष प्रबुद्धः पुरुषोत्तमः ॥ २५ ॥
अबुद्धिपूर्वं द्रवतो यथावर्तादयोऽम्भसि ॥
क्रियन्ते ब्रह्मणा तद्वच्चित्तबुद्ध्यादयो जडाः ॥ २६ ॥
अबुद्धिपूर्वं वातेन क्रियते स्पंदनं यथा ॥
अनन्यदेवं बुद्ध्यादि क्रियते परमात्मना ॥ २७ ॥
अनन्यदात्मनो वायोर्यथा स्पंदनमव्ययम् ॥
अनन्यदात्मनस्तद्वच्चिन्मात्रं परमात्मनः ॥ २८ ॥
चिद्व्योम ब्रह्मचिन्मात्रमात्मा चिति महानिति ॥
परमात्मेति पर्याया ज्ञेया ज्ञानवतां वर ॥ २९ ॥
ब्रह्मोन्मेषनिमेषात्म स्पंदास्पंदात्म वातवत् ॥
निमेषो यादृगेवास्य समुन्मेषस्तथा जगत् ॥ ३० ॥
दृश्यमस्य समुन्मेषो दृश्याभावो निमेषणम् ॥
एकमेतन्निराकारं तद्द्वयोरप्युपक्षयात् ॥ ३१ ॥
निमेषोन्मेषयोरेकरूपमेव परं मतम् ॥
अतोऽस्ति दृश्यं नास्तीति सदसच्च सदाचितिः ॥३२॥
निमेषो नान्य उन्मेषान्नोन्मेषोऽपि निमेषतः ॥
ब्रह्मणः सर्गवपुषो निमेषोन्मेषरूपिणः ॥ ३३ ॥
तद्यथास्थितमेवेदं विद्धि शान्तमशेषतः ॥
अजातमजरं व्योम सौम्यं समसमं जगत् ॥ ३४ ॥
चिदाचित्यात्मकं व्योम रूपं कचकचायते ॥
चिन्नाम तादिदं भाति जगदित्येव तद्वपुः ॥ ३५ ॥

न नश्यति न चोत्पन्नं दृश्यं नाप्यनुभूयते ॥
स्वयं चमत्करोत्यन्तः केवलं केवलैव चित् ॥ ३६ ॥
महाचिद्व्योममणिभा दृश्यनाम्नी निजाकरात् ॥
अनन्यान्येव भातापि भानुभास इवोष्णता ॥ ३७ ॥
सुषुप्तं स्वप्नवद्भाति भाति ब्रह्मैव सर्गवत् ॥
सर्वमेकं शिवं शान्तं नानेवापि स्थितं स्फुरत् ॥ ३८ ॥
यद्यत्संवेद्यते यादृक्सद्वासद्वा यथा यदा ॥
तथानुभूयते तादृक्तत्सदस्त्वसदस्तु वा ॥ ३९ ॥
अन्यथानुपपत्त्या चेत्कारणं परिकल्प्यते ॥
तत्स्वप्नाभो जगद्भावादन्यथा नोपपद्यते ॥ ४० ॥
प्रमातीतात्पराद्विश्वमनन्यदुदितं यतः ॥
प्रमातीतमिदं चैव किंचिन्नाभ्युदितं ततः ॥ ४१ ॥
यस्य यद्रसिकं चित्तं तत्तथा तस्य गच्छति ॥
ब्रह्मैकरसिकं तेन मनस्तत्तां समश्नुते ॥ ४२ ॥
यच्चित्तो यद्गतप्राणो जनो भवति सर्वदा ॥
तत्तेन वस्त्विति ज्ञातं जानाति तदसौ स्फुटम् ॥ ४३ ॥
ब्रह्मैकरसिकं यत्स्यान्मनस्तत्तद्भवेत्क्षणात् ॥
यस्य यद्रसिकं चेतो बुद्धं तेन तदेव सत् ॥ ४४ ॥
विश्रान्तं यस्य वै चित्तं जन्तोस्तत्परमार्थसत् ॥
व्यवहृत्यै करोत्यन्यत्सदाचारादतद्रसम् ॥ ४५ ॥
द्वित्वैकत्वादिकलना नेह काचन विद्यते ॥
सत्तामात्रं च दृगियमितश्चेदलमीक्ष्यते ॥ ४६ ॥
अदृश्यदृश्यसदसन्मूर्तामूर्तदृशामिह ॥
नैवास्ति न च नास्त्येव कर्ता भोक्ताथवा क्वचित् ॥ ४७ ॥
इदमित्थमनाद्यन्तं जगत्पर्यायमात्मनि ॥
ब्रह्मैकघनमाशान्तं स्थितं स्थाणुरिवाध्वनि ॥ ४८ ॥

यदेव ब्रह्मबुद्ध्यादि तदेवैतन्निरंजनम् ॥
यदेव गगनं शान्तं शून्यं विद्धि तदेव तत् ॥ ४९ ॥
केशोण्डुकादयो व्योम्नि यथा सदसदात्मकाः ॥
द्वितामिवागता भान्ति परे बुद्ध्यादयस्तथा ॥ ५० ॥
तथा बुद्ध्यादि देहादि वेदनादि परापरे ॥
अनेकान्यप्यनन्यानि शून्यत्वानि यथांबरे ॥ ५१ ॥
सुषुप्ताद्विशतः स्वप्नमेकनिद्रात्मनो यथा ॥
सर्गस्थस्यापि न द्वित्वं नैकत्वं ब्रह्मणस्तथा ॥ ५२ ॥
एवमेव कचत्यच्छा छायेयं स्वा महाचितेः ॥
न च किंचन नामांग कचत्यच्छैवमास्थिता ॥ ५३ ॥
चिद्व्योम्नि हि चिदाकाशमेव स्वममलं वपुः ॥
चेत्यं दृश्यमिवाभाति स्वप्नेष्विव यथास्थितम् ॥ ५४ ॥
अन्यथानुपपत्त्यर्थकारणाभावतः स्वतः ॥
चिद्व्योमात्मानमेवादौ दृश्यमित्येव पश्यति ॥ ५५ ॥
सर्गादावेव स्वात्मैव दृश्यं भाति निराकृति ॥
संभ्रमः स्वप्नसंकल्पमिथ्याज्ञानेष्विवाभितः ॥ ५६ ॥
स्वप्नवत्तच्च निर्धर्म मनागपि न भिद्यते ॥
विकार्यपि सधर्मापि चिद्व्योम्नो वस्तुनो मलात् ॥ ५७ ॥
तत्स्वप्ननगराकारं सधर्माप्यसधर्मकम् ॥
शिवादनन्यमेवेत्थं स्थितमेव निरन्तरम् ॥ ५८ ॥
दृश्यं स्वप्नाद्रिवत्स्वच्छं मनागपि न भिद्यते ॥
तस्माच्चिद्व्योम चिद्व्योम्नः शून्यत्वं गगनादिव ॥ ५९ ॥
यदेव तत्परं ब्रह्म सर्वरूपविवर्जितम् ॥
तदेवेदं तथाभूतमेव सर्गतया स्थितम् ॥ ६० ॥
स्वप्नेऽनुभूयते चैतत्स्वप्ने ह्यात्मैव भासते ॥
पुरादित्वेन न तु सत्पुरादिरचितं तदा ॥ ६१ ॥

स्वप्ने च प्रत्यभिज्ञायाः संस्कारस्य स्मृतेस्तथा ॥
न सत्ता तदिदं दृष्टमित्यर्थस्यात्यसंभवात् ॥ ६२ ॥
तस्मादेतत्त्रयं त्यक्त्वा यज्ज्ञानं ब्रह्मसंविदः ॥
तस्य दृष्टार्थसादृश्यान्मूढैः स्मृत्यादितोहिता ॥ ६३ ॥
यथा यत्रैव लहरी वारिण्येति पुनः पुनः ॥
तत्रैवेति तथा तद्वदनन्या खे परे जगत् ॥ ६४ ॥
विधयः प्रतिषेधाश्च सर्व एव सदैव च ॥
विभक्ताश्च विमिश्राश्च परे सन्ति न सन्ति च ॥ ६५ ॥
तस्मात्सद्ब्रह्म सर्वात्म किमिवान्यत्र न विद्यते ॥
सैव सत्तैव सर्वात्म चैतदप्येतदात्मकम् ॥ ६६ ॥
भ्रान्तस्य भ्रमणं भूमेर्न भूभ्रान्तैव वा गणैः ॥
न शाम्यति ज्ञातुरपि तथाभ्यासं विनात्र दृक् ॥ ६७ ॥
शास्त्रस्यास्य तु यन्नाम वादनं तद्विनापरः ॥
अभ्यासो दृश्यसंशान्त्यै न भूतो न भविष्यति ॥ ६८ ॥
न जीवन्न मृतं चित्तं रोधमायाति संसृतेः ॥
अविनाभाविदेहत्वाद्बोधाच्चैतन्न पश्यति ॥ ६९ ॥
सर्वदैवाविनाभावि चित्तं दृश्यशरीरयोः ॥
इह चामुत्र चैतस्य बोधान्ते शाम्यतः स्वयम् ॥ ७० ॥
चित्तदृश्यशरीराणि त्रीणि शाम्यन्ति बोधतः ॥
पवनस्पंदसैन्यानि कारणाभावतो यथा ॥ ७१ ॥
कारणं मौर्ख्यमेवास्य तच्चास्मादेव शास्त्रतः ॥
किंचित्संस्कृतबुद्धीनां वाचितादेव शाम्यति ॥ ७२ ॥
अबुद्धमुत्तरग्रंथात्पूर्वं पूर्वं हि बुध्यते ॥
ग्रंथं पदपदार्थज्ञः खेदवान्न निवर्तते ॥ ७३ ॥
उपायमिदमेवातो विद्धि शास्त्रं भ्रमक्षये ॥
अनन्यसाधारणतां गतमित्यनुभूयते ॥ ७४ ॥

तस्मादस्मान्महाशास्त्राद्यथाशक्ति विचारयेत् ॥
भागौ द्वौ भागमेकं वा तेन दुःखक्षयो भवेत् ॥ ७५ ॥
आरुषेयमिदमिति प्रमादाच्चेन्न रोचते ॥
तदन्यदात्मविज्ञानशास्त्रं किंचिद्विचारयेत् ॥ ७६ ॥
अनर्थेनाविचारेण वयः कुर्यान्न भस्मसात् ॥
बोधेन ज्ञानसारेण दृश्यं कर्तव्यमात्मसात् ॥ ७७ ॥
आयुषः क्षण एकोऽपि सर्वरत्नैर्न लभ्यते ॥
नीयते तद्वृथा येन प्रमादः सुमहानहो ॥ ७८ ॥
अनुभूतमपि च नो सदृश्यमिदं द्रष्टृसहितमपि ॥
स्वप्ननिजमरणबांधवरोदनमिव सदिव कचितमपि॥७९॥

इति योग० ब्रह्मगीतासु परमार्थगीतासु अद्वैतयुक्तिर्नाम तृतीयः सर्गः ॥३॥

श्रीराम उवाच॥जगन्ति सन्त्यसंख्यानि भविष्यन्ति गतानि च॥
तत्कथाभिः कथं ब्रह्मन्प्रबोधयसि मामिमम् ॥ १ ॥
वसिष्ठ उवाच ॥ जगत्स्वप्नेषु शब्दार्थसंबंधोऽवगतस्त्वया ॥
न नाम न च लोकेन व्यर्थं तत्कथनं ततः ॥ २ ॥
या कथावगतात्मभ्यां शब्दार्थाभ्यां निगद्यते ॥
बुध्यते सेतरा नान्तः सैवेह व्यवहारिणी ॥ ३ ॥
यदा विदितवेद्यः संस्त्रिकालामलदर्शनः ॥
भविष्यसि तदा तानि प्रत्यक्षेणैव भोत्स्यसे ॥ ४ ॥
स्वप्ने चिन्मात्रमेवाद्यं स्वयं भाति जगत्तया ॥
यथा तथैव सर्गादौ नात्रान्यदुपपद्यते ॥ ५ ॥
अणावणावसंख्यानि तेन सन्ति जगन्ति खे ॥
तेषां तान्व्यवहारौघान्संख्यातुं क इव क्षमः ॥ ६ ॥
अत्रैव मे पुरा प्रोक्तं मत्पित्रा पद्मजन्मना ॥
पद्मरेणुमताख्यानं शृणु तत्कथयामि ते ॥ ७ ॥

पुरा पृष्टो मया ब्रह्मा जगज्जालमिदं कियत् ॥
क वा भातीति वद मे ब्रह्मोवाच ततः स माम् ॥ ८ ॥
ब्रह्मोवाच ॥ ब्रह्मैवेदं मुने सर्वं जगदित्यवभासते ॥
सतामनन्तं सत्त्वेन जगत्त्वेनासतामपि ॥ ९ ॥
शुभं समेद्पाख्यानं शृणु श्रवणभूषणम् ॥
ब्रह्माण्डपिण्ड इत्युक्तं ब्रह्माण्डाख्यानमेव च ॥ १० ॥
अस्ति खे खादनन्यात्मा चिद्व्योमपरमाणुकः ॥
शून्यरूपमिवाकाशे शुद्धः स्पंद इवानिलः ॥ ११ ॥
सोऽपश्यदात्मना स्वप्ने इव जीवन्त्वमात्मनि ॥
शून्यरूपमिवाकाशं पवनः स्पंदनं यथा ॥ १२ ॥
आकाशरूपमजहदेव जीवस्ततः स्वयम् ॥
अपश्यदहमित्येव रूपमाकाशरूपकम् ॥ १३ ॥
अहंकारस्त्वहंबुद्धिरित्यवापश्यदात्मनि ॥
एकनिश्चयनिर्माणमयी मायानुरूपिणी ॥ १४ ॥
बुद्धिर्मनोऽहमित्येवं स्वप्ने पश्यदसन्मयम् ॥
नमयन्त्यात्मनात्मानमविकल्पं विकल्पनैः ॥ १५ ॥
अपश्यत्तन्मनः स्वप्ने देहं पंचेंद्रियं ततः ॥
अनाकारं घनाकारं स्वप्नाद्रित्वमिवाम्बरीः ॥ १६ ॥
ददर्श स मनोदेहो वपुस्त्रिभुवनात्मकम् ॥
खात्मा खात्मैव निर्भित्ति भित्तिभागुरमानतम् ॥ १७ ॥
अनेकभूतवलितं नानास्थावरजंगमम् ॥
कलनाकालकलितं कल्पितान्योन्यसंगमम् ॥ १८ ॥
स्वप्ने प्रत्यक्षमेवात्र पश्यन्त्यादर्शबिंबितम् ॥
इव त्रैलोक्यनगरं नवरंगमनोहरम् ॥ १९ ॥
अथ प्रत्यक्षमत्रापि नवरंगमनोहरम् ॥
त्रिजगद्वेत्ति हृदये स्वादर्श इव बिंबितम् ॥ २० ॥

परमाणोः परमाणोरिति सन्ति तनूदरे ॥
अतनूनि जगन्त्युच्चैर्घनानीव च तान्यपि ॥ २१ ॥
अविद्येयमनन्तेयमविद्यात्वेन चेतिता ॥
ब्रह्मत्वेन परिज्ञाता भवति ब्रह्म निर्मलम् ॥ २२ ॥
एवं द्रष्टापि यः स्वप्नजालं दृष्टे न किंचन ॥
कोऽत्र द्रष्टा कुतो दृश्यं क द्वैतं क च कारणम् ॥२३॥
सर्वं निःशान्तमाभातं स्वात्म निर्भाति केवलम् ॥
ब्रह्मात्मनि स्थितं स्वच्छमाद्यन्तपरिवर्जितम् ॥ २४ ॥
ब्रह्मांडलक्षनिचयाः परमात्मनीति नित्यं स्थिता निपुणमन्यवदप्यनन्ये ॥ वारिण्यवारितविसारितरंगवेगाल्लोलं स्थितांबुपरमाणुचया यथैते ॥ २५ ॥

इति योग० ब्रह्मगीतासु ब्रह्मांडोपाख्यानं नाम चतुर्थः सर्गः ॥ ४ ॥

श्रीराम उवाच ॥ अकारणकमेवेदं जगद्ब्रह्म परात्पदात् ॥
यदि प्रवर्तते नाम स्वप्नसंकल्पनादिवत् ॥ १ ॥
तदकारणतः सिद्धेः संभवेऽन्यदकारणम् ॥
कथं न जायते वस्तु कचित्किंचित्कदाचन ॥ २ ॥
वसिष्ठ उवाच ॥ यद्यथा कल्पितं येन स संपश्यति तत्तथा ॥
कल्पनैवान्यथा न स्यात्तादृक्कारणविच्युतेः ॥ ३ ॥
यथेदं कल्पितं दृश्यं मनसा येन तत्तथा ॥
वेत्त्यसौ यादृगन्यन कल्पितं वेत्त्यसौ तथा ॥ ४ ॥
कल्पनाकल्पनात्मैकं तच्च ब्रह्म स्वभावतः ॥
कल्पनात्मेदृशं जन्तुर्यथा केशनखादिमान् ॥ ५ ॥
अकारणपदार्थत्वं सकारणपदार्थता ॥
ब्रह्मणि द्वयमप्यस्ति सर्वशक्त्यात्म तद्यतः ॥ ६ ॥
यतः स्याद्ब्रह्मणस्त्वन्यत्कचित्किंचित्कदाचन ॥

तत्कारणविकल्पेन संयोगस्तस्य युज्यते ॥ ७ ॥
यत्र सर्वमनाद्यन्तं नानानानात्म भासते ॥
ब्रह्मैव शान्तमेकात्म तत्र किं कस्य कारणम् ॥ ८ ॥
नेह प्रवर्तते किंचिन्न च नाम निवर्तते ॥
स्थितमेकमनाद्यन्तं ब्रह्मैव ब्रह्म स्वात्मकम् ॥ ९ ॥
किं कस्य कारणं केन किमर्थं भवतु क्व वा ॥
किं कस्य कारणं केन किमर्थं मास्तु वा क्वचित् ॥ १० ॥
नेह शून्यं न वा शून्यं न मन्नामन्न मध्यता ॥
विद्यते न महाशून्ये न नेति न न नेति च ॥ ११ ॥
इदं न किंचित्किंचिद्वा यन्नामास्त्यथ नास्ति वा ॥
सर्वं ब्रह्मैव तद्विद्धि यत्तथैवानथैव तत् ॥ १२ ॥
श्रीराम उवाच ॥ अतज्ज्ञविषये ब्रह्मन्कार्ये कारणसंभवे ॥
किमकारणतात्म स्यात्कथं वेति वद प्रभो ॥ १३ ॥
वसिष्ठ उवाच ॥ अतज्ज्ञो नाम नास्त्येव तावत्तज्ज्ञजनं प्रति ॥
असतो व्योमवृक्षस्य विचारः कीदृशस्ततः ॥ १४ ॥
एकबोधमयाः शान्तविज्ञानघनरूपिणः ॥
तज्ज्ञास्तेषामसद्रूपं कथमर्थं विचारणा ॥ १५ ॥
अतज्ज्ञत्वं च बोधेऽन्तरवभाति तदंगता ॥
गते स्वप्नसुषुप्तेऽन्तरिव निद्रात्म केवलम् ॥ १६ ॥
तथाप्यभ्युपगम्यापि मूर्खनिश्चय उच्यते ॥
प्रयेदमणु सर्वात्म यस्माद्ब्रह्म निरामयम् ॥ १७ ॥
सन्त्यकारणका एव सन्ति कारणजास्तथा ॥
भावाः संविद्यथा यस्मात्कल्प्यते लभ्यते तथा ॥ १८ ॥
सर्वकारणसंशान्तौ सर्वानुभवशालिनाम् ॥
[illegible]स्य कारणं नास्ति तेन सर्गस्त्वकारणः ॥ १९ ॥
[illegible]त्कर्मीश्वरादि प्रकल्प्यते ॥

यदत्र किंचिदुःस्वादु व्यर्थं वाग्जालमेव तत् ॥ २० ॥
अन्यथानुपपत्त्यैव स्वप्नाभाकलनादृते ॥
स्थूलाकारात्मिका काचिन्नास्ति दृश्यस्य दृश्यता ॥ २१ ॥
स्वप्नपृथ्व्याद्यनुभवे किमबुद्धस्य कारणम् ॥
चित्स्वभावादृते ब्रूहि स्वप्नार्थो नाम कीदृशः ॥ २२ ॥
स्वप्नार्थो ह्यपरिज्ञातो महामोहभरप्रदः ॥
परिज्ञातो न मोहाय यथा सर्गास्तथैव च ॥ २३ ॥
शुष्कतर्कहठावेशाद्यद्वाप्यनुभवोज्झितम् ॥
कल्प्यते कारणं किंचित्सा मौर्ख्याभिनिवेशिता ॥ २४ ॥
अग्नेरौष्ण्यमपां शैत्यं प्राकाश्यं सर्वतेजसाम् ॥
स्वभावो वाखिलार्थानां किमबुद्धस्य कारणम् ॥ २५ ॥
किं ध्यातृशतलब्धस्य ध्येयस्यैकस्य कारणम् ॥
किं च गंधर्वनगरे पुरे भित्तिषु कारणम् ॥ २६ ॥
धर्माद्यमुत्रामूर्तत्वान्मूर्ते देहे न कारणम् ॥
देहस्य कारणं किं स्यात्तत्र सर्गादिभोगिनः ॥ २७ ॥
भित्त्यभित्त्यादिरूपाणां ज्ञानस्य ज्ञानवादिनः ॥
किं कारणमनन्तानामुत्पन्नध्वंसिनां मुहुः ॥ २८ ॥
स्वभावस्य स्वभावोऽसौ किल कारणमित्यपि ॥
यदुच्यते स्वभावस्य सा पर्यायोक्तिकल्पता ॥ २९ ॥
तस्मादकारणा भ्रान्तिर्भावा भान्ति च कारणम् ॥
अज्ञे ज्ञे त्वखिलं कार्यं कारणाद्भवति स्थितम् ॥ ३० ॥
यद्वत्स्वप्नपरिज्ञानात्स्वप्ने द्रव्यापहारिभिः ॥
न दुःखाकरणं तद्वज्जीवितं तत्त्वदर्शनात् ॥ ३१ ॥
सर्गादावत्र नोत्पन्नं दृश्यं चिद्गगनं त्विदम् ॥
स्वरूपं स्वप्नवद्भाति नान्यदत्रोपपद्यते ॥ ३२ ॥
अन्या न काचित्कलना दृश्यते सोपपत्तिका ॥

अस्मान्नयायादृते कस्माद्ब्रह्मैवैषानुभूतिभूः ॥ ३३ ॥
ऊर्म्यावर्तद्रवत्वादि शुद्धे जलघने यथा ॥
तथेदं सर्गपर्यायं ब्रह्मणि ब्रह्म भासते ॥ ३४ ॥
स्पन्दावर्तविवर्तादि निर्मले पवने यथा ॥
तथायं ब्रह्मपवने सर्गस्पन्दोऽवभासते ॥ ३५ ॥
यथानन्तत्वसौषिर्यशून्यत्वादि महांबरे ॥
स सन्नासन्नबोधात्म तथा सर्गः परापरः ॥ ३६ ॥
एषु निद्रादिकेष्वेते सूपलब्धा अपि स्फुटम् ॥
भावा असन्मया एवमेतेऽनन्यात्मका यतः ॥ ३७ ॥
सर्गप्रलयसंस्थानान्येवमात्मनि चिद्घने ॥
सौम्ये स्वप्नसुषुप्ताभा शुद्धे निद्राघने यथा ॥ ३८ ॥
स्वप्नात्स्वप्नान्तराण्यास्ते निद्रायां मानवो यथा ॥
सर्गात्सर्गान्तराण्यास्ते स्वसत्तायामजस्तथा ॥ ३९ ॥
पृथ्व्यादिरहितोऽप्येप ब्रह्माकाशो निरामयः ॥
अतद्वांस्तद्वदाभाति यथा स्वप्नानुभूतिषु ॥ ४० ॥
स्थिता यथास्यां पश्यन्त्यां शब्दा घटपटादयः ॥
जाताजाताः स्थिताः सर्गास्तथानन्ये महाचिति ॥४१॥
पश्यन्त्यामेव पश्यन्ती यथा भाति तथैव च ॥
यथा शब्दास्तथा सर्गाश्चितैव चितिचिन्मयः ॥ ४२ ॥
किंशास्त्रकं तत्र कथाविचारैर्निर्वासनं जीवितमेव मोक्षः ॥
सर्गे त्वसत्येवप्रकारणत्वात्सत्येव नास्त्येव न नाम
काचित् ॥ ४३ ॥
एषा च सिद्धेह हि वासनेति सा बोधसत्तैव निरन्तरै-
का ॥ नानात्वनानारहितैव भाति स्वप्ने चिदेवेह पुरा-
———— ॥ ४४ ॥

त्यवर्णनं नाम पंचम सर्गः ॥ ५ ॥

श्रीराम उवाच ॥ पदार्था द्विविधाः सन्ति मूर्तामूर्ता जगत्त्रये
यत्र सप्रतिघाः केचित्केचिदप्रतिघा अपि ॥ १ ॥
तानिहाप्रतिघानाहुर्नान्योन्यं वेल्लयन्ति ये ॥
तांश्च सप्रतिघानाहुरन्योन्यं वेल्लयन्ति ये ॥ २ ॥
इह सप्रतिघानां तु दृष्टमन्योन्यवेल्लनम् ॥
नत्वप्रतिघरूपाणां केषांचिदपि किंचन ॥ ३ ॥
तत्र संवेदनं नाम यदिदं चंद्रमंडले ॥
इतः पतत्यप्रतिघं तत्सर्वेणानुभूयते ॥ ४ ॥
अर्धप्रबुद्धसंकल्पविकल्पाद्वैतकल्पितम् ॥
वदाम्यभ्युपगम्येदं न तु बोधदशास्थितम् ॥ ५ ॥
कः प्राणमारुतः क्षोभं जनयत्याशयस्थितः ॥
प्रवेशनिर्गमभयं कथं वा वद मे प्रभो ॥ ६ ॥
कथमप्रतिघं नाम वेदनं प्रतिघात्मकम् ॥
इमं देहं चालयति भारं भारहरो यथा ॥ ७ ॥
यदि सप्रतिघं वस्तु वेल्लत्यप्रतिघात्मकम् ॥
कथं संवित्तिमात्रेण पुंसः शैलो न वल्गति ॥ ८ ॥
वासिष्ठ उवाच ॥ विकासमथ संकोचमत्र नाली हृदि स्थिता ॥
यदा याति तदा प्राणश्छेदैरायाति याति च ॥ ९ ॥
बाह्योपस्करभस्त्रायां यथाकाशास्पदात्मकः ॥
वायुर्यात्यपि चायाति तथात्र स्पंदनं हृदि ॥ १० ॥
श्रीराम उवाच ॥ बहिर्भस्त्रामयस्कारः संकोचनविकासनैः ॥
योजयत्यान्तरं नाडीं कश्चालयति चालकः ॥ ११ ॥
शतं कथं भवेदेकं कथमेकं शतं भवेत् ॥
कथं सचेतना एते काष्ठलोष्टोपलादयः ॥ १२ ॥
कस्मान्न स्थावरं वस्तु प्रस्पन्द्यपि चमत्कृतम् ॥
वस्तु जंगममेवेह स्पन्दिमात्रेव किं वद ॥ १३ ॥

वसिष्ठ उवाच ॥ अन्तःसंवेदनं नाम चालयत्यान्त्रवेष्टनम् ॥
बहिर्भस्त्रामयस्कार इव लोकेऽनुचेष्टनम् ॥ १४ ॥
श्रीराम उवाच ॥ वाय्वन्त्रादिशरीरस्थं सर्वं सप्रतिघं मुने ॥
कथमप्रतिघा संविच्चालयेदिति मे वद ॥ १५ ॥
संविदप्रतिघाकारा यदि सप्रतिघात्मकम् ॥
चालयेदचलिष्यत्तदद्रिमंभो यदिच्छया ॥ १६ ॥
सप्रतिघाप्रतिघयोर्मिथो यदि पदार्थयोः ॥
वेल्लनं स्याद्यदिच्छैव कर्तृकर्मेन्द्रियैः क किम् ॥ १७ ॥
सप्रतिघाप्रतिघयोः श्लेषो नास्ति बहिर्यथा ॥
तथैवान्तरहं मन्ये शेषं कथय मे मुने ॥ १८ ॥
अन्तः स्वयं योगिना वा यथैतदनुभूयते ॥
अमूर्तस्यैव मूर्तेन वेल्लनं तद्वदाशु मे ॥ १९ ॥
वसिष्ठ उवाच ॥ सर्वसंदेहवृक्षाणां मूलकाषमिदं वचः ॥
सर्वैकतानुभूत्यर्थं शृणु श्रवणभूषणम् ॥ २० ॥
नेह किंचिन्न नामास्ति वस्तु सप्रतिघं क्वचित् ॥
सर्वदा सर्वमेवेदं शान्तमप्रतिघं ततम् ॥ २१ ॥
शुद्धं संविन्मयं सर्वं शान्तमप्रतिघात्मकम् ॥
पदार्थजातं पृथ्व्यादि स्वप्नसंकल्पयोरिव ॥ २२ ॥
आदावन्ते च नास्तीदं कारणाभावतोऽखिलम् ॥
भ्रान्त्यात्मा वर्तमानापि भाति चित्स्वप्नगा यथा ॥ २३
द्यौः क्षमा वायुराकाशं पर्वताः सरितो दिशः ॥
महता कारणौघेन बोधमप्रतिघं विदुः ॥ २४ ॥
अन्तःकरणभूतादि मूलकाष्ठपदादि वा ॥
सर्वं शून्यमशून्यं च चेतनं विद्धि नेतरत् ॥ २५ ॥
तत्रैवमैन्दवाख्यानं शृणु श्रवणभूषणम् ॥
मया च पूर्वमुक्तं तत्किंचान्यदभिवर्ण्यते ॥ २६ ॥

तथापि वर्तमानोक्तप्रश्नबोधाय तच्छृणु ॥
यथेदं सर्वमद्र्यादि चिदित्येव तु भोत्स्यते ॥ २७ ॥
कस्मिंश्चित्प्राक्तनेनैव जगज्जालेऽभवद्द्विजः ॥
तपोवेदक्रियाधारो ब्रह्मन्निन्दुरिति स्मृतः ॥ २८ ॥
दश तस्याभवन्पुत्रा जगतो दिक्तटा इव ॥
महाशया महात्मानो महतामास्पदं सताम् ॥ २९ ॥
स तेषां कालवशतः पितान्तर्धिमुपाययौ ॥
दशानां भगवान्रुद्र एकादश इव क्षये ॥ ३० ॥
तस्यानुगमनं चक्रे भार्या वैधव्यभीतिभिः ॥
अनुरक्ता दिनस्येव संध्या ताराविलोचना ॥ ३१ ॥
तयोस्ते तनया दुःखकलिता विपिनं गताः ॥
कृतौर्ध्वदेहिकास्त्यक्त्वा व्यवहारं समाधये ॥ ३२ ॥
धारणानां समस्तानां का स्यादुत्तमसिद्धिदा ॥
धारणा यन्मयाः सन्तः स्यामः सर्वेश्वरा वयम् ॥ ३३ ॥
इति ते तत्र संचिन्त्य बद्धपद्मासना दश ॥
इदं संचिन्तयामासुर्निर्विघ्ने कंदरोदरे ॥ ३४ ॥
पद्मजाधिष्ठिताशेषजगद्धारणया स्थिताः ॥
भवाम पद्मजोपेतं जगद्रूपमविघ्नतः ॥ ३५ ॥
इति संचिन्त्य सब्रह्म जगद्धारणया चिरम् ॥
निमीलितदृशस्तस्थुस्ते चित्ररचिता इव ॥ ३६ ॥
अथैतद्धारणाबद्धचित्तास्ते तावदच्युताः ॥
आसन्मासान्दशाष्टौ च यावत्ते तत्र देहकाः ॥ ३७ ॥
शुष्काः कंकालतां याताः क्रव्यादैश्चर्वितांगकाः ॥
नाशमभ्याययुस्तत्र छायाभागा इवातपैः ॥ ३८ ॥
अहं ब्रह्मा जगच्चेदं सर्गोऽयं भुवनान्वितः ॥
इति संपश्यतां तेषां दीर्घकालोऽभ्यवर्तत ॥ ३९ ॥

तानि चित्तान्यदेहानि दशैकध्यानतस्ततः ॥
संपन्नानि जगंत्येव दश देहानि वै पृथक् ॥ ४० ॥
इति तेषां चिदिच्छासासंपन्ना सकलं जगत् ॥
अत्यंतस्वच्छरूपैव स्थिता चाकारवर्जिता ॥ ४१ ॥
संविन्मयत्वाज्जगतां तेषां भूम्यचलादि तत् ॥
सर्वं चिदात्मकं विद्धि नो चेदन्यत्किमुच्यताम् ॥४२॥
किलयास्त्रिजगज्जालं तेषां किमात्मतत्तथा ॥
संविदाकाशशून्यत्वमात्रमेवेतरन्न तत् ॥ ४३ ॥
विद्यते न यथा किंचित्तरंगः सलिलादृते ॥
संवित्तत्वादृते तद्वद्विद्यते चलनादिकम् ॥ ४४ ॥
ऐंदवानि यथैतानि चिन्मयानि जगंति स्व ॥
तथा चिन्मयमेतेषु काष्ठलोष्ठोपलाद्यपि ॥ ४५ ॥
यथैवैंदवसंकल्पास्ते जगत्त्वमुपागताः ॥
तथैवाब्जजसंकल्पो जगत्त्वमयमागतः ॥ ४६ ॥
तस्मादिहेमे गिरयो वसुधापादपा घनाः ॥
महाभूतानि सर्वं च चिन्मात्रमयमाततम् ॥ ४७ ॥
चिद्वृक्षाश्चिन्मही चिद्द्यौश्चिदाकाशं चिदद्रयः ॥
नाचित्कचित्संभवति तथ्वैदवजगत्स्वित्र ॥ ४८ ॥
चिन्मात्रखकुलालेन स्वदेहचलचक्रके ॥
स्वशरीरमृदा सर्गः कुतोऽयं क्रियतेऽनिशम् ॥ ४९ ॥
संकल्पनिर्मिते सर्गे दृषदश्च चेतनाः ॥
तदत्र लोष्ठशैलादि किमेतदिति कल्यताम् ॥ ५० ॥
कलनस्मृतिसंस्कारा दधत्यर्थं च नोदरं ॥
प्राङ्मृष्टं कल्पनादीनामन्यैवार्थकलावताम् ॥ ५१ ॥
तद्वामसंविदो नाम्नि मणिराशौ मणिर्यथा ॥
सर्वात्मनि तथा चित्ते कश्चिदर्थ उदेत्यलम् ॥ ५२॥

अकार्यकरणस्यार्थो न भिन्नो ब्रह्मणः क्वचित् ।
स्वभाव इति तेनेदं सर्वं ब्रह्मेति निश्चयः ॥ ५३ ॥
यथाप्रवृत्तं चिद्वारि वहत्यावर्ततेव नौ ।
स्वयत्नेनातितीव्रेण परात्मीयात्मना विना ॥ ५४ ॥
पद्मलीला जगदिव प्रकचान्ति जगन्ति यत् ।
चिन्मात्राद्ब्रह्मणः स्वस्मादन्यानि न मनागपि ॥५५॥
अजातमनिरुद्धं च सन्मात्रं ब्रह्म खात्मकम् ।
शान्तं सदसतोर्मध्यं चिद्भामात्रमिदं जगत् ॥ ५६ ॥
यत्संविन्मयमद्र्यादिसंकल्पं जगति स्थितम् ।
तदसंविन्मयमिति वक्ताऽज्ञो ज्ञैर्विहस्यते ॥५७॥
जगन्त्यात्मेव संकल्पमयान्येतानि वेत्ति खे ।
खात्मकानि तथेदं च ब्रह्म संकल्पजं जगत् ॥ ५८॥
यावद्यावदियं दृष्टिः शीघ्रं शीघ्रं विलोक्यते ।
तावत्तावदिदं दुःखं शीघ्रं शीघ्रं विलीयते ॥ ५९ ॥
यावद्यावदियं दृष्टिः प्रेक्ष्यते न चिराच्चिता ।
तावत्तावदिदं दुःखं भवेत्प्रतिघनं घनम् ॥ ६० ॥
दीर्घदुष्कृतमूढानामिमां दृष्टिमपश्यताम् ॥
संसृतिर्वज्रसारेयं न कदाचित्प्रशाम्यति ॥ ६१॥
नेहाकृतिर्न च भवाभवजन्मनाशाः
सत्ता न चैव न च नाम तथास्त्यसत्ता ।
शान्तं परं कचति केवलमात्मनीत्थं
ब्रह्माथवा कचनमप्यलमत्र नास्ति ॥ ६२ ॥
आद्यन्तवर्जितमलभ्यलताग्रमूल-
निर्माणमूलपरिवेशमशेषमच्छम् ।
अन्तस्थनिर्गगनसर्गकपुञ्जकौघं
नित्यं स्थितं ननु घनं गतजन्मनाशम् ॥ ६३ ॥

सन्मात्रमन्तरहिताखिलहस्तजातं
पर्यन्तहीनगणनाङ्कमुक्तरूपम् ।
आत्माम्बरात्मकमहं त्विदमेव सर्वं
सुस्तम्भमम्बरमयोनमलं विकल्पैः ॥ ६४ ॥

इति योग० ब्रह्मगीतास्वैन्द्रोपाख्यानं नाम षष्ठः सर्गः ॥ ६ ॥

वसिष्ठ उवाच ॥ एवं चिन्मात्रमेवैकं शुद्धं सत्यं जगत्त्रयम् ॥
संभवन्तीह भूतानि नाङ्गकुड्यानि कानिचित् ॥ १ ॥
तस्मात्कुतः शरीरादि वस्तु संभवितं कुतः ।
यदिदं दृश्यते किंचित्तद्ब्रह्म विततं ततम् ॥ २ ॥
स्थितं चिन्नाम किंचित्तु शान्तं [illegible] स्थितम्
स्थितवाताकसाकाशं ह्यनिर्देश्यं विजृम्भणम् ॥ ३ ॥
सर्वं संविन्मयं शान्तं [illegible] इव जाग्रति ॥
स्थितव [illegible] कार्यो संवित्ति [illegible] ॥ ४ ॥
क [illegible] कारिण [illegible] ॥
व्योम [illegible] विद्धि देहं [illegible] ॥ ५ ॥
संवित्करो शिरः संवित् [illegible] ॥
शान्तमयमिदं सर्वं न गम्यानिर्वर्त्य [illegible] ॥ ६ ॥
ब्रह्मव्योम्नः [illegible] ॥
इदं सर्वं संभवति सद्वदनुक्रमम् ॥ ७ ॥
न कारणं विना कार्यं भवतीत्युपपद्यते ॥
यद्यथा येन निर्णीतं तत्तथा तेन लक्ष्यते ॥ ८ ॥
कारणेन विना कार्यं सद्वदित्युपपद्यते ॥
यथाभाति [illegible] संविदामोन्यमंगतम् ॥ ९ ॥
यथा संभवति स्वप्ने सर्वं सर्वत्र सर्वथा ।
चिन्मयत्वात्तथा जाग्रत्यस्ति सर्वात्मकल्पना ॥ १० ॥
सर्वात्मनि ब्रह्मपदे नानानानात्मादि किंचना ।

अस्त्यकारणकार्याणां सत्ता कारणजापि च ॥११॥
एकः सहस्रं भवति यथा ह्येते किलैन्दवाः ।
प्रयाता भूतलक्षत्वं संकल्पजगतां गणैः ॥ १२ ॥
सहस्रमेकं भवति संविदां च तथा हि यत् ।
सायुज्ये चक्रपाण्यादेः सर्गैरेकं भवेद्वपुः ॥ १३ ॥
एक एव भवत्यब्धिः स्रवन्तीनां शतैरपि ।
एक एव भवेत्काल ऋतुसंवत्सरोत्करैः ॥ १४ ॥
संविदाकाश एवायं देहः स्वप्न इवोदितः ।
स्वप्नाद्रिवन्निराकारः स्वानुभूतिस्फुटोऽपि च ॥ १५ ॥
संवित्तिरेवानुभवात्सैवाननुभवात्मिका ।
द्रष्टृदृश्यदृशा भाति चिद्व्योमैकमतो जगत् ॥ १६ ॥
वेदनावेदनात्मैकं निद्रास्वप्नसुषुप्तवत् ।
वातस्पन्दाविवाभिन्नौ चिद्व्योमैकमतो जगत् ॥ १७ ॥
द्रष्टा दृश्यं दर्शनं च चिज्ज्ञानं परमार्थखम् ।
शून्यं स्वप्न इवाभाति चिद्व्योमैकमतो जगत् ॥ १८ ॥
जगत्स्वप्नसंदेहेन भ्रान्त्या प्रथमसर्गतः ।
स्वप्ने भयमिवाशेषं परिज्ञातं प्रशाम्यति ॥ १९ ॥
एकस्याः संविदः स्वप्ने यथा भानमनेकधा ।
नानापदार्थरूपेण सर्गादौ गगने तथा ॥२० ॥
बहुदीपे गृहे च्छाया बह्व्यो भान्त्येकवद्यथा ।
सर्वशक्तेस्तथैवैका भाति शक्तिरनेकधा ॥ २१ ॥
यत्सीकरस्फुरणमम्बुनिधौ शिवाख्य
व्योम्नीव वृक्षनिकरस्फुरणं स सर्गः ।
व्योम्न्येव वृक्षनिकरो व्यतिरिक्तरूपो
ब्रह्माम्बुधौ न तु मनागपि सर्गबिन्दुः ॥ २२ ॥
इति योग० ब्रह्मगीतासु ब्रह्ममयत्वप्रतिपादनं नाम सप्तमः सर्गः ॥ ७ ॥

श्रीराम उवाच ॥ इमं मे संशयं छिन्धि भगवन्भास्करं तमः
भुवनस्येव भावानां सम्यग्रूपानुभूतये ॥ १ ॥
कदाचिदहमेकाग्रो विद्यागेहे विपश्चिताम् ।
संसदि स्थितवान्यावत्तापसः कश्चिदागतः ॥ २ ॥
विद्वान् द्विजवरः श्रीमान्विदेहजनमण्डलात् ।
महातपाः कान्तियुतो दुर्वासा इव दुःसहः ॥ ३ ॥
स प्रविश्याभिवाद्याशु सभामाभास्वरद्युतिम् ।
उपविश्यासने तिष्ठन्नस्माभिरभिवादितः ॥ ४ ॥
वेदान्तसांख्यसिद्धान्तवादान्संहृत्य सत्तमम् ।
सुखोपविष्टं विश्रान्तं तमहं पृष्टवानिदम् ॥ ५ ॥
दीर्घाध्वना परिश्रान्तः सयत्न इव लक्ष्यसे ।
वदाद्य वदतां श्रेष्ठ कुत आगमनं कृतम् ॥ ६ ॥
ब्राह्मण उवाच ॥ एवमेतन्महाभाग सुमहायत्नवानहम् ।
यदर्थमागतोऽस्मीह तस्याकर्णय निर्णयम् ॥ ७ ॥
वैदेहो नाम देशोऽस्ति सर्वसौभाग्यसंयुतः ।
स्वर्गस्याम्बरसंस्थस्य प्रतिबिम्बमिवावनौ ॥ ८ ॥
तत्राहं ब्राह्मणो जातः प्राप्तविद्यश्च संस्थितः ।
कुन्दावदातदन्तत्वात्कुन्ददन्त इति श्रुतः ॥ ९ ॥
अथाहं जातवैराग्यः प्रविहर्तुं प्रवृत्तवान् ॥
देवद्विजमुनीन्द्राणां संभ्रमात्क्रमशान्तये ॥ १० ॥
श्रीपर्वतमखण्डेऽहं कदाचित्प्राप्तवानहम् ॥
तत्रावसं चिरं कालं मृदु दीर्घं तपश्चरन् ॥ ११ ॥
तत्रास्त्यरण्यं विदितं मुक्तं तृणवनादिभिः ।
त्यक्ततेजस्तमोभ्राादिभूमाविव नभस्तलम् ॥ १२ ॥
तत्रास्ति मध्ये विटपी लघुः पेलवपल्लवः ।
स्थित एषोऽम्बरे शून्ये मन्दरश्मिरिवांशुमान् ॥ १३ ॥

लम्बते तस्य शाखायां पुरुषः पावनाकृतिः
भानुर्भानाविव रश्मिगृहीतो ग्रथिताकृतिः ॥ १४ ॥
मौञ्जदामनि बद्धोर्ध्वपादो नित्यमवाक्शिराः ॥
अष्ठीलत्वं दधदिव महाष्ठीलस्य शाल्मलेः ॥ १५ ॥
दृष्टः प्राप्तेन तं देशं स कदाचिन्मया पुमान् ॥
विचारितो निकटतो वक्षःस्थाञ्जलिसंपुटः ॥ १६ ॥
यावज्जीवत्यसौ विप्रो निःश्वसित्यहताकृतिः ॥
शीतवातातपस्पर्शान्सर्वान्वेत्ति च कालजान् ॥ १७ ॥
अनन्तरमसावेको नोपचर्यमया बहून् ॥
दिवसातपखेदेन विश्रम्भे पातितः शनैः ॥ १८ ॥
पृष्टश्च कोऽसि भगवन्किमर्थं दारुणं तपः ॥
करोषीदं विशालाक्ष लक्ष्यालक्ष्यात्मजीवितः ॥ १९ ॥
अथ तेनोक्तमर्थस्ते क इवानेन तापस ॥
अर्थे नातिविचित्रा हि भवन्तीच्छाः शरीरिणाम् ॥ २० ॥
इत्युक्तवान्प्रयत्नेन सोऽनुबन्धेन वै मया ॥
यदा पृष्टस्तदा तेन ममोक्तमिदमुत्तरम् ॥ २१ ॥
मथुरायामहं जातो वृद्धिं यातः पितुर्गृहे ।
बाल्ययौवनयोर्मध्ये स्थितः पदपदार्थवित् ॥ २२ ॥
समग्रसुखसंभारकोशो भवति भूमिपः ।
इत्यहं श्रुतवांस्तत्र भोगार्थी नवयौवनः ॥ २३ ॥
अथ सप्तमहाद्वीपविस्तीर्णाया भुवः पतिः ।
स्यामित्यहमुदारात्मा परिबिम्बितवांश्चिरम् ॥ २४ ॥
इत्यर्थेन समागत्य देशमित्थमहं स्थितः ।
अत्र द्वादशवर्षाणि समतीतानि मानद ॥ २५ ॥
तदकारणमित्रत्वं गच्छेष्टं देशमाशुगः ।
अहं चाभिमतप्राप्तेरित्थमेव दृढस्थितिः ॥ २६ ॥

इति तेनाहमुक्तः संस्तमित्थं प्रोक्तवाञ्शृणु ।
आश्चर्यश्रवणे चेतः खेदमेति न धीमतः ॥ २७ ॥
साधो यावत्त्वया प्राप्तो न नामाभिमतो वरः ।
त्वद्रक्षापरिचर्यार्थमिह तावदहं स्थितः ॥ २८ ॥
मयेत्युक्ते स पाषाणे नासालम्बनकर्मभाक् ।
निर्मीलिताक्षः क्षीणरूपस्त्वक्कलना बहिः ॥ २९ ॥
तथाहं पुरतस्तस्य काष्ठमौनव्रतोऽभवम् ।
षण्मासान्विगतोद्वेगं वर्षान्कालक्रमान्वहम् ॥ ३० ॥
अर्कबिम्बाद्विनिष्क्रम्य तत्सन्निधाने स्थितम् ।
एकदा दृष्टवानस्मि पुरुषं भानुभास्वरम् ॥ ३१ ॥
स तेन पूज्यते यावन्मनसा कर्मणा मया ।
उवाच तावद्वचनममृतस्यन्दसुन्दरम् ॥ ३२ ॥
शाखाप्रलम्बनपर हे ब्रह्मन्दीनतापस ।
तपः संहर संहारी गृहाणाभिमतं वरम् ॥ ३३ ॥
सप्ताब्धिद्वीपवलयां पालयिष्यसि मेदिनीम् ।
सप्तवर्षसहस्राणि देहेनानेन धर्मतः । ३४ ॥
एवं समीहितं दत्वा स द्वितीयो दिवाकरः ।
गन्तुमस्तमथार्काब्धिमविशत्प्रोदितो यतः ॥ ३५ ॥
तस्मिन्याते मया प्रोक्तं तस्य शाखातपस्विनः ।
श्रुतदृष्टानुभूताग्र्यवरदस्य विवेकिनः ॥ ३६ ॥
संप्राप्ताभिमतं ब्रह्मंस्तरुशाखावलम्बनम् ।
तपस्त्यक्त्वा यथा प्राप्तं व्यवहारं समाचर ॥ ३७ ॥
एवमङ्गीकृतवतः पादौ तस्य मया ततः ।
मुक्तौ विटपिनस्तस्मादालानात्कालभाविव ॥ ३८ ॥
स्नातः पवित्रहस्तोऽसौ चक्रे जप्त्वाघमर्षणम् ।
फलेन पुण्यलब्धेन विटपात्कृतपारणम् ॥ ३९ ॥

तत्पुण्यवशतः प्राप्तैः स्वादुभिस्तैस्तरोः फलैः ।
समाश्वस्तावसंक्षुब्धावावां तत्र दिनत्रयम् ॥ ४० ॥
सप्तद्वीपसमुद्रमुद्रितदिशं भोक्तुं समग्रां महीं
विप्रः पादप्रलम्बितेन वपुषा तप्त्वोर्ध्वपादस्तपः ।
संप्राप्याभिमतं वरं दिनकृतो विश्वस्य चाह्नां त्रयं
सार्धं मत्सुहृदा स्वमेव सदनं गन्तुं प्रवृत्तोऽभवत् ॥ ४१ ॥

इति योग० ब्रह्मगीतासु तापसोपाख्यानं नाम अष्टमः सर्गः ॥ ८ ॥

कुन्ददन्त उवाच ॥ आवामसमन्तरे गन्तुं प्रवृत्तौ मुदिताकृती ।
मथुरानगरीं चन्द्रसूर्याविन्द्रपुरीमिव ॥ १ ॥
प्राप्य शोधाभिधं ग्रामं विश्रम्याम्रवणाद्दले ।
उषितौ द्वे दिने तस्मिन्सालीसे नगरे सुखम् ॥ २ ॥
अध्वानन्दितचित्ताभ्यामावाभ्यामतिवाहितः ।
द्वितीयेऽहनि शीताम्बुस्निग्धच्छायावनद्रुमाः ॥ ३ ॥
नदीतीरलतोन्मुक्तपुष्पप्रकरपाण्डुराः ।
तरत्तारझ्ङ्कार गायनानन्दिताध्वगाः ॥ ४ ॥
स्निग्धद्रुमवनच्छायरणन्मृगविहंगमाः ।
स्थूलशाद्वलशाखाग्रप्रोतावश्यायमौक्तिकाः ॥ ५ ॥
जंगलाद्रिपुरग्रामश्वभ्राभूपस्थलावनाः ।
समुल्लंघ्य दिने तस्मिन्सारित्स्रोतः सरांसि च ॥ ६ ॥
नीतवन्तौ निशामावां कदलीकानने घने ।
तुषारशिशिरे श्रान्तौ कदलीदलतल्पके ॥ ७ ॥
प्राप्तावावां तृतीयेऽह्नि षण्डषण्डकमण्डितम् ।
जङ्गलं जनविच्छेदाविभक्तं खमिवाकृतम् ॥ ८ ॥
तत्र स प्रकृतं मार्गं परित्यज्य वनान्तरम् ।
प्रविशन्समुवाचेदमकार्यकरणं वचः ॥ ९ ॥

गच्छावोऽत्राश्रमे गौर्या मुनिमण्डलमण्डिते ।
भ्रातरो मे स्थिताः सप्त वनेष्वेवमिवार्थिनः ॥ १० ॥
भ्रातरोष्टौ वयमिमे जातानेकतया तया ।
एकसंविन्मया जाता एकसंकल्पनिश्चयाः ॥ ११ ॥
तेन तेऽप्यत्र तपसे स्वनिश्चयसमाश्रयाः ।
स्थिता आगत्य विविधैस्तपोभिः क्षपितैनसः ॥ १२ ॥
तैः सार्धं भ्रातृभिः पूर्वमागत्याहमिहावसम् ।
षण्मासानाश्रमे गौर्यास्तेन दृष्टो मयैष सः ॥ १३ ॥
पुष्पखण्ड तरुच्छाया सुप्तमुग्धमृगार्भकः ।
पर्णोटजाग्रविश्रांतशुकोद्ग्राहितशास्त्रदृक् ॥ १४ ॥
तद्ब्रह्मलोकसंकाशमेहि मुन्याश्रमं श्रिये ।
गच्छावोऽच्छतरं तत्र चेतः पुण्यैर्भविष्यति ॥ १५ ॥
विदुषामपि धीराणामपि तत्त्वविदामपि ।
त्वरते हि मनः पुंसामलंबुद्धिविलोकने ॥ १६ ॥
तेनेत्युक्ते च तावावां प्राप्तौ मुन्याश्रमं च तम् ।
यावत्तत्र महारण्ये पश्यावश्चान्तरूपिणम् ॥ १७ ॥
न वृक्षं नोटजं किंचिन्न गुल्मं न च मानवम् ।
न मुनिं नार्भकं नान्यन्न वेदिं न च वा द्विजम् ॥१८॥
केवलं शून्यमेवाति तदरण्यमनन्तकम् ।
तापोपतप्तमभितो भूमौ स्थितामिवाम्बरम् ॥ १९ ॥
हा कष्ट किमिदं जातमिति तास्मिन्वदत्यथ ।
आवाभ्यां सुचिरं भ्रान्त्वा दृष्ट एकत्र वृक्षकः ॥ २० ॥
स्निग्धच्छविर्घनच्छायः शीतलोऽम्बुधरोपमः ।
तले तस्य समाधाने संस्थितो वृद्धतापसः ॥ २१ ॥
आवामग्रे मुनेस्तस्य च्छायायां शाद्वलस्थले ।
उपविष्टौ चिरं यावन्नासौ ध्यानान्निवर्तते ॥ २२ ॥

ततश्चिरेण कालेन मयोद्वेगेन चापलात् ।
उक्तं मुने प्रबुध्यस्व ध्यानादित्युच्चकैर्वचः ॥ २३ ॥
शब्देनोच्चैर्मदीयेन संप्रबुद्धोऽभवन्मुनिः ।
सिंहोऽम्बुदरवेणेव जृम्भां कृत्वाभ्युवाच च ॥ २४ ॥
कौ भवन्ताविमौ साधू क्वासौ गौर्याश्रमो गतः ।
केन वाहमिहानीतः कालोऽयं कश्च वर्तते ॥ २५ ॥
तेनेत्युक्ते मयाप्युक्तं भगवन्विद्धि ईदृशम् ।
न किंचिदावां बुद्धोऽपि कस्माज्जानासि न स्वयम् ॥२६॥
इति श्रुत्वा स भगवान्पुनर्ध्यानमयोऽभवत् ।
ददर्शोदन्तमाखिलमस्माकं स्वात्मनस्तथा ॥ २७ ॥
मुहूर्तमात्रेणोवाच प्रबुध्य ध्यानतो मुनिः ।
श्रूयतामिदमाश्चर्यमार्यौ हि कार्यवेदिनौ ॥ २८ ॥
यमिमं पश्यथः साधू कदम्बतरुपुत्रकम् ।
मदास्पदमरण्यान्याधम्मिल्लमिव पुष्पितम् ॥ २९ ॥
केनापि कारणेनास्मिन्सती वागीश्वरी सती ।
अवसद्दशवर्षाणि समस्तर्तुनिषेविता ॥ ३० ॥
तदा तेनेहविस्तीर्णमभवद्घनकाननम् ।
गौरिवनमिति ख्यातं भूषितं कुसुमर्तुभिः ॥ ३१ ॥
भृङ्गाङ्गनाजनमनोहरहारिगीतलीलाविलोलकलकण्ठवि-
हंगमङ्ग । पुष्पाम्बुवाहशतचन्द्रनभोवितानं राजीवरेणु-
कणकीर्णदिगन्तरालम् ॥ ३२ ॥
मन्दारकुन्दमकरन्दसुगान्धिताशं संसूच्छ्वसत्कुसुमराशि-
शशाङ्कनिष्ठम् । संतानकस्तबकहासविकासकान्त-
मामोदिमारुतसमस्तलताङ्गनौघम् ॥ ३३ ॥
पुष्काकरस्य नगरं नवगीतभृङ्गं भृङ्गाङ्गनाकुसुमखण्डक-
मण्डपाढ्यम् । चन्द्रांशुजालपरिकोमलपुष्पदोला दोला-

यमानुर[illegible]मूढम् ॥ ३४ ॥

हारीत[illegible]कलाविङ्ककु-
लाकुलितद्रुमम् । [illegible]मयूर-
बककम्पितकेलिरम्यम् ॥ ३५ ॥

गन्धर्व[illegible]-
स्वनितम् । नानाफलं [illegible]-
[illegible]गन्धम् ॥ ३६ ॥

मन्दानिलस्खलित[illegible] [illegible]मद्विवसा-
श्विपराजितम् । पीतं [illegible]नालि-
तमालकुलपुष्पपरागपूरैः ॥ ३७ ॥

कह्लारकीर्णकुमुदोत्पलपद्मखण्डवल्गच्चकोरचक्रकोककद-
म्बहंसम् । नालीकगुग्गुलुकचन्दनपारिभद्रभद्रद्रुमोद्र-
विहारिविचित्रशाखि ॥ ३८ ॥

तस्मिन्वने चिरमुवास [illegible] केनापि कारणवशेन
चिराय गौरी । भूत्वा प्रसन्नशशिबिम्बमुखी कदम्ब-
वागीश्वरी शशिकलेव शिवस्य मूर्ध्नि ॥ ३९ ॥

इति योग० ब्रह्मगीतासु तापसोपा० गौर्याश्रमवर्णनं नाम नवमः सर्गः ॥ ९ ॥

॥ इति ब्रह्मगीता समाप्ता ॥